

**ΚΕΝΤΡΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑΣ**

Το φυσικό και πολιτιστικό απόθεμα της Λίμνης Ζηρού

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑ 2014

**ΚΕΝΤΡΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑΣ**

**ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΑΠΟΘΕΜΑ
ΤΗΣ ΛΙΜΝΗΣ ΖΗΡΟΥ**

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
Φιλιππιάδα 2014**

ΕΚΔΟΣΗ:
ΚΠΕ ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑΣ (ΠΡΕΒΕΖΑΣ)
ΛΙΜΝΗ ΖΗΡΟΥ (ΠΡΕΒΕΖΑΣ)
Ταχ. Διεύθυνση: Παιδόπολη Λίμνης Ζηρού
ΤΚ:48300 ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑ
Τηλ.: 2683029031 - 2683029171, fax:2683029031
E-mail: kpefilippiadas@gmail.com
URL: <http://www.kpefilippiadas.gr>

ISBN: 978-618-80063-1-7
©Copyright: ΚΕΝΤΡΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑΣ

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:
Οι εκπαιδευτικοί του ΚΠΕ Φιλιππιάδας:
Νάστου Μαριάννα
Ντάκουλας Ευάγγελος
Σκαμνέλος Χρήστος
Χαριτοπούλου Μαρία
Μπάσιος Δημήτριος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ:
Νάστου Μαριάννα, Υπεύθυνη ΚΠΕ Φιλιππιάδας

Το εκπαιδευτικό υλικό εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Πράξης «Δράσεις Δια Βίου Μάθησης για το Περιβάλλον και την Αειφορία», η οποία υλοποιείται μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – Ε.Κ.Τ.) και εθνικών πόρων.

Περιεχόμενα

Εισαγωγικά 5

Α΄ μέρος

Μαριάννα Νάστου

Φυσικό περιβάλλον περιοχής λίμνης Ζηρού 7

Μαρία Χαριτοπούλου

Η Φιλιπιάδα από τον αρχαίο Χάραδρο μέχρι σήμερα 45

Ευάγγελος Ντάκουλας

Τα μανιτάρια της λίμνης Ζηρού 69

Β΄ μέρος

Ρίκη Βαν Μπουσχότεν

*Το σύστημα των παιδοπόλεων: ιστορικό πλαίσιο
και εθνογραφική έρευνα* 87

Claude Noir

*Ροδόλφος Πφενίνγκερ, ο τεχνικός - αρχηγός του εργοταξίου
του Ζηρού* 99

Claude Noir

Από το σχέδιο μέχρι το άνοιγμα της Παιδόπολης Ζηρού 101

Βασίλειος Σάνδρης

Η ιστορία της Παιδόπολης Ζηρού μέσα από μαρτυρίες 111

Χρήστος Σκαμνέλος

Εγκαταστάσεις Παιδόπολης Ζηρού 153

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η παρούσα έκδοση έχει στόχο να αναδείξει το οικοσύστημα της λίμνης Ζηρού και της ευρύτερης περιοχής που αποτελεί τη λεκάνη απορροής της. Επιδιώκει να αποτελέσει τη βάση για πληροφόρηση, εκπαίδευση, προβληματισμό και ανάληψη δράσης, ώστε να συμβάλλει στην προστασία της περιγραφόμενης περιοχής.

Μέσω της μελέτης του φυσικού περιβάλλοντος της λίμνης Ζηρού και σημαντικών σημείων της γύρω περιοχής που γειτνιάζουν με τη λίμνη και αλληλεπιδρούν άμεσα ή έμμεσα με αυτήν, θα αναδειχθεί ένα μοναδικό φυσικό λιμναίο οικοσύστημα που είναι άγνωστο στους περισσότερους ως τώρα.

Η ευρύτερη περιοχή της λίμνης Ζηρού περιλαμβάνει δρυοδάση –με ιδιαίτερα σημαντική παρουσία συστάδων υπεραιώνόβιων δρυών– καθώς και μεικτά δάση μακίας βλάστησης και δάση κωνοφόρων τα οποία βρίσκονται κυρίως στο νότιο τμήμα της και καταλαμβάνουν αρκετά μεγάλη έκταση. Από οικολογικής πλευράς η λίμνη διαθέτει ιδιαίτερη αισθητική αξία που είναι δυνατό να αναδειχθεί περαιτέρω με την επιλογή ήπιων οικοτουριστικών παρεμβάσεων και αποτελεί οικοσύστημα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος όπου τόσο στο λιμναίο όσο και στο χερσαίο τμήμα του απαντάται μεγάλος αριθμός ειδών χλωρίδας και πανίδας.

Ιστορικά, ο χώρος χρησιμοποιήθηκε για τις ανάγκες της Παιδόπολης 'Αγιος Αλέξανδρος (έτος λειτουργίας 1947) που φιλοξένησε άπορα και ορφανά παιδιά του Β' παγκοσμίου πολέμου καθώς και της εμφυλιακής και μετεμφυλιακής Ελλάδας.

Από το 2009 στις εγκαταστάσεις της παλιάς Παιδόπολης λειτουργεί το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΚΠΕ) Φιλιπιάδας το οποίο χρησιμοποιεί κάποια από τα κτήρια της Παιδόπολης και τους περιβάλλοντες χώρους της στο πλαίσιο βιωματικών δραστηριοτήτων που έχουν σχεδιαστεί από την παιδαγωγική του ομάδα για τις ανάγκες υλοποίησης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του.

Η παρούσα έκδοση αποτελεί τμήμα του υλικού που χρησιμοποιείται για τα εκπαιδευτικά προγράμματα του ΚΠΕ Φιλιπιάδας και αποσκοπεί να παράσχει πληροφοριακό υλικό τόσο στους εκπαιδευτικούς και μαθητές που εκπονούν προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης όσο και σε κάθε ενδιαφερόμενο πολίτη που θέλει να γνωρίσει καλύτερα την περιοχή και την ιστορία της.

Η διατήρηση του σημαντικού βιότοπου της λίμνης Ζηρού στην σημερινή του μορφή, η ένταξή του σε καθεστώς προστασίας και η επιλογή ήπιων μορφών ανάπτυξης κρίνεται επιτακτική για τη διατήρηση των ειδών χλωρίδας και πανίδας καθώς και των φυσικών διαπλάσεων του.

Η σημασία της διατήρησης της ποικιλότητας των ειδών είναι προφανής για τη σταθερότητα και τη λειτουργία των αναδραστικών μηχανισμών κάθε οικο-

συστήματος. Όσο περισσότερα είδη μετέχουν στη σύνθεση ενός οικοσυστήματος τόσο μεγαλύτερη σταθερότητα παρουσιάζει το οικοσύστημα, τόσο πολυπλοκότερο τροφικό δίκτυο δημιουργείται, τόσο πιο απρόσκοπτη είναι η ροή ενέργειας καθώς και η ανακύκλωση θρεπτικών στοιχείων και τόσο καλύτερα και αποτελεσματικότερα λειτουργούν οι μηχανισμοί ανάδρασής του. Πέρα από αυτό, πολλά είδη στην φυλογενετική τους εξέλιξη έχουν συνδεθεί στενά μεταξύ τους και η ύπαρξη του ενός εξαρτάται από την ύπαρξη του άλλου.

Η σημασία της διατήρησης των ειδών αλλά και των φυσικών διαπλάσεων κάθε περιοχής ξεκινά από την αναγνώριση της εγγενούς αξίας τους.

Εγγενής περιβαλλοντική αξία είναι αυτή που έχει κάθε ζωντανό πλάσμα ή αβιοτικός παράγοντας μόνο και μόνο επειδή υπάρχει και όχι γιατί μπορεί να χρησιμεύει για την επίτευξη κάποιου σκοπού.¹ Αντίθετα, εργαλειακή αξία είναι αυτή που προκύπτει ως χρησιμότητα κάποιου μέσου ή όντος για κάποιο άλλο πράγμα ή ον. Οι άνθρωποι, από παλιά, θεωρούν πως έχουν ηθικές υποχρεώσεις μόνο προς άλλους ανθρώπους. Έτσι, το αξιακό μας σύστημα, παρότι έχει επεξεργαστεί κανόνες και συμπεριφορές που αφορούν τους ανθρώπους, δεν έχει επεξεργαστεί αντίστοιχα κανόνες για τα φυσικά όντα και τους αβιοτικούς παράγοντες, γεγονός που δηλώνει κενό ηθικών κανόνων και κρίσεων προς τα μη ανθρώπινα όντα και τους αβιοτικούς παράγοντες.²

Η επικράτηση αυτής της εργαλειακής αντίληψης διαμόρφωσε τη στάση εκμετάλλευσης που ο άνθρωπος υιοθέτησε απέναντι στο περιβάλλον και τα στοιχεία που το αποτελούν και η οποία οδήγησε στην καταστροφή οικοσυστημάτων και στην απώλεια πολλών ειδών χλωρίδας και πανίδας.

Αντιπαλεύοντας τέτοιου είδους στάσεις και αντιλήψεις, η έκδοση αυτή αποσκοπεί στη μελέτη, ανάδειξη και διατήρηση των επιμέρους οικοσυστημάτων, των τοπίων και των ειδών της λίμνης Ζηρού καθώς και στη διαφύλαξη της ιστορικής μνήμης και της πολιτιστικής ταυτότητας της περιοχής, αποδίδοντας στον κάθε ένα από τους παραπάνω παράγοντες εγγενή αξία.

Νάστου Μαριάννα
Υπεύθυνη Κ.Π.Ε. Φιλιππιάδας

---

1. Γεωργόπουλος, 2002

2. Καραγεωργάκης, Γεωργόπουλος, 2005

ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΛΙΜΝΗΣ ΖΗΡΟΥ

Νάστου Μαριάννα, Δασκάλα,
Υπεύθυνη ΚΠΕ Φιλιππιάδας, MSc στις Επιστήμες της Αγωγής

Λίμνη Ζηρού, Φθινόπωρο 2013

Περιγραφή περιοχής λίμνης Ζηρού και λεκάνης απορροής

Η περιοχή λίμνης Ζηρού εντάσσεται διοικητικά στην Περιφέρεια Ηπείρου και κατά το μεγαλύτερο μέρος της ανήκει στο Νομό Πρέβεζας, ενώ ένα μικρότερο μέρος ανήκει στο Νομό Άρτας.

Η περιοχή μπορεί να χαρακτηριστεί ως ημιορεινή. Ο ορεινός όγκος του Ξηροβουνίου με υψόμετρο 1614 μ., καθώς και ο ποταμός Λούρος με τα μικρά φαράγγια και τις κοιλάδες του, παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της γεωμορφολογίας της περιοχής, η οποία αποτελεί τμήμα της υδρολογικής λεκάνης του ποταμού Λούρου.³

Από τους ορεινούς όγκους της δυτικής και ανατολικής όχθης του Λούρου τροφοδοτούνται πολλές παρόχθιες πηγές. Συγκεκριμένα ο ορεινός όγκος της ανατολικής όχθης του Λούρου τροφοδοτεί τις παρόχθιες πηγές στο Βαθύ, στις Συκιές, στην Ομορφάδα και πιθανόν στον Άγιο Γεώργιο καθώς επίσης και τις πηγές της Καμπής και του Χανόπουλου.

---

3. ETANAM, 2000.

Ο ορεινός όγκος της δυτικής όχθης του Λούρου σχηματίζει δύο κύριους και διακριτούς μεταξύ τους υδροφόρους ορίζοντες. Ο πρώτος υδροφόρος ορίζοντας εμπλουτίζεται από τον ασβεστόλιθο Παντοκράτορα που σχηματίζει την κορυφή του όρους Τόμαρος (στο Νομό Ιωαννίνων με μέγιστο υψόμετρο 1.974 μ.) και τροφοδοτεί το Τέροβο, τη Μουσιωτίτσα και τους Μελιγγούς Δωδώνης. Ο δεύτερος υδροφόρος ορίζοντας που τροφοδοτείται από τον υπόλοιπο ασβεστολιθικό όγκο τροφοδοτεί τις πηγές στο Κουκλέσι, στο Κεράσοβο, στο Κεφαλόβρυσσο της Παιδόπολης και κυρίως τη λίμνη Ζηρού. Σύνδεση της λίμνης των Ιωαννίνων με τις πηγές του Λούρου και τις πεδιάδες της Άρτας, δεν φαίνεται να υπάρχει.

Επιπλέον η περιοχή τροφοδοσίας των καρστικών υδροφόρων οριζόντων της λεκάνης του ποταμού Λούρου δεν συμπίπτει με την επιφανειακή οδό του ποταμού αλλά επεκτείνεται και πέρα από αυτόν και περιλαμβάνει όλους τους περατούς σχηματισμούς που υπάρχουν στις όχθες του Λούρου.⁴

Το τοπίο και η διατήρησή του

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία του τοπίου αναφέρει πως: «τοπίο» είναι μια περιοχή, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από τον παρατηρητή.

Ο χαρακτήρας του τοπίου είναι το αποτέλεσμα της δράσης και αλληλεπίδρασης φυσικών ή και ανθρώπινων παραγόντων. Ο τρόπος που αντιλαμβάνεται ο παρατηρητής το τοπίο εξαρτάται από την κοσμοθεωρία του, αλλά και από το κοινωνικό του περιβάλλον.

Έντονοι συμβολισμοί και αξίες εκδηλώνονται μέσα από την έννοια του τοπίου: η ατομική και συλλογική μνήμη, η ιστορικότητα, η πολιτισμική και ιδεολογική ταυτότητα του χώρου.

Επιπλέον στην έννοια του τοπίου περιλαμβάνεται και η αισθητική διάσταση. Η αισθητική διάσταση ενός τοπίου μπορεί να κάνει υπερήφανους τους ντόπιους για τον τόπο τους αλλά και να αποτελέσει πόλο έλξης επισκεπτών. Οι τυχόν καταστροφές ή αλλοιώσεις του τοπίου (φυσικές ή ανθρωπογενείς), αποτελούν και καταστροφές αισθητικών αξιών οι οποίες μελλοντικά επηρεάζουν και την τουριστική αλλά και την οικονομική αξία του. Αίτια της καταστροφής των αισθητικών αξιών μπορεί να είναι ο μαζικός τουρισμός, η διάνοιξη δρόμων, η απόρριψη απορριμμάτων κλπ., πρακτικές που αλλοιώνουν και υποβαθμίζουν τις αισθητικές και περιβαλλοντικές αξίες κάθε περιοχής.

Η ενιαία έκταση της λίμνης Ζηρού αποτελεί τοπίο ιδιαίτερης αξίας και σπανιότητας. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της την καταδεικνύουν σε μη ανανεώσιμο φυσικό πόρο με την έννοια ότι οποιαδήποτε αλλοίωση είναι μη αναστρέψιμη. Οι οποιοσδήποτε μόνιμες και μη αντιστρεπτές παρεμβάσεις στο τοπίο, είναι δυνατόν να το υποβαθμίσουν καίρια. Η διατήρηση του τοπίου στην

4. ETANAM, 2000.

σημερινή κατάσταση αποτελεί βασική προϋπόθεση και στόχο για την προσέλκυση επισκεπτών και την ανάπτυξη ήπιων μορφών τουρισμού οι οποίες θα βασιζονται στη μοναδικότητα του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής.⁵

Το κλίμα

Ως προς το κλίμα, η περιγραφόμενη περιοχή, από το Σεπτέμβριο μέχρι τον Μάρτιο, εμφανίζει πολλές και έντονες βροχοπτώσεις, ήπιες θερμοκρασίες και όχι συχνούς παγετούς και χιονοπτώσεις, χαρακτηριστικά που την κατατάσσουν στο εύκρατο κλίμα. Με βάση δεδομένα από τον μετεωρολογικό σταθμό Άρτας και το βροχομετρικό σταθμό Ζηρού, ως προς τις βροχοπτώσεις, περισσότερο βροχερός μήνας αναδεικνύεται ο Νοέμβριος, ακολουθούν ο Δεκέμβριος, ο Φεβρουάριος και ο Οκτώβριος.

Ως προς τις θερμοκρασίες και με βάση τις μέσες μηνιαίες θερμοκρασίες και τις μέσες μηνιαίες βροχοπτώσεις, βλέπουμε ότι υπάρχουν τρεις μήνες με κρύο, Δεκέμβριος, Ιανουάριος και Φεβρουάριος, τρεις μήνες που έχουν εύκρατο χαρακτήρα και έξι μήνες που είναι θερμοί. Οι κλιματικές συνθήκες που περιγράφηκαν δημιουργούν μια ποικιλία μικροπεριβαλλόντων, ευνοϊκών για την ανάπτυξη σημαντικής ποικιλίας ειδών χλωρίδας. Ειδικότερα στη νότια και ανατολική πλευρά της λίμνης αναπτύσσονται είδη δέντρων που απαιτούν μεγάλο βάθος για την ανάπτυξη του ριζικού τους συστήματος, υγρασία εδάφους και σχετικά ομαλό ανάγλυφο με κύριο εκπρόσωπο την πλατύφυλλη βελανιδιά (*Quercus frainetto*) και αυτό γιατί στα τμήματα αυτά της λίμνης επικρατούν υγροί άνεμοι, μεγαλύτερες ποσότητες βροχής, στοιχεία που απαιτεί η φυτοκοινωνία που προαναφέρθηκε. Στη δυτική πλευρά της λίμνης που χαρακτηρίζεται για τις απότομες κλίσεις της και το έντονο ανάγλυφο απαντώνται φυτοκοινωνίες με μικρές απαιτήσεις σε βάθος και υγρασία, και αυτές είναι οι φυτοκοινωνίες μεικτών αείφυλλων σκληρόφυλλων και φυλλοβόλων πλατύφυλλων.

Η γεωλογία

Η περιοχή ανήκει και φέρει τα χαρακτηριστικά της Ιόνιας γεωτεκτονικής ζώνης. Πρόκειται για τη ζώνη που εκτείνεται, ξεκινώντας από την Αλβανία, σε όλη τη δυτική Ελλάδα και καταλήγει στη βορειοδυτική Πελοπόννησο. Ευρύτερα και προς τα δυτικά η Ιόνιος ζώνη επωθείται πάνω στην γεωτεκτονική ζώνη των Παξών ενώ προς τα ανατολικά, πάνω στην Ιόνια ζώνη, επωθείται η γεωτεκτονική ζώνη της Πίνδου.

Τεκτονικά η ευρύτερη περιοχή είναι ενεργή και έχει πολλά ρήγματα. Τα ρήγματα αυτά συντελούν στην ανάπτυξη Καρστ στα ασβεστολιθικά πετρώματα και γίνονται «οι δρόμοι» των υπόγειων νερών.

---

5. ETANAM, 2000.

Τεκτονικό βύθισμα αποτελεί η περιοχή της Μπόιδας-Μαυρής, η οποία βρίσκεται στο κέντρο ενός νοητού τριγώνου έκτασης 27000 στρ. το οποίο έχει κορυφές την περιοχή Θεσπρωτικού, την περιοχή Φιλιππιάδας και την περιοχή τοπικής κοινότητας Πέτρας.

Οι μεγαλύτερες τεκτονικές δομές που κυριαρχούν στην ευρύτερη περιοχή είναι το σύγκλινο των Δερβιζιάνων όπου και αναπτύσσεται ο χείμαρρος Ξηροπόταμος, και το αντίκλινο του Θεσπρωτικού που διαμορφώνει τα Θεσπρωτικά όρη. Η ενότητα του Λούρου εμφανίζεται στην σημερινή της θέση λόγω πρόσφατων καθοδικών κινήσεων. Πολυάριθμα τεκτονικά ρήγματα δημιουργούν τα βυθίσματα της Βίγλας (ΝΑ της Πέτρας) και το τεκτονικό ρήγμα των Τριαδικών λατυποπαγών της περιοχής λίμνης Ζηρού. Επίσης από την δυτική προς την ανατολική πλευρά απαντώνται τεκτονικές δομές στις ορθογώνιες δομές του Ζηροβουνίου που ξεχωρίζουν από το βύθισμα της Φανερωμένης καθώς και στο δυτικό περιθώριο του Λούρου με το αντίκλινο των Μαρκάτων που συμμετέχει στο αντίκλινο του Ξηροβουνίου.⁶

Ειδικότερα η περιοχή της λίμνης Ζηρού

Πετρώματα

Γύρω από τη λίμνη Ζηρού απαντάται ποικιλία πετρωμάτων, ενώ το Ζηροβούνι χαρακτηρίζεται από την παρουσία ασβεστολίθων Σινιών (ασβεστόλιθοι υπογραφικοί φαιοί). Στην ανατολική άκρη της λίμνης και σε κάποια νότια τμήματά της απαντώνται αποθέσεις πεδιάδων, προσχώσεις και ελώδεις αποθέσεις ενώ στην δυτική πλευρά της απαντώνται παλιές αποθέσεις χειμάρρων με πυρόχρωμη άμμο και κροκαλοπαγή πετρώματα. Στην πλευρά αυτή της λίμνης απαντάται μικροκρυσταλλική λευκή γύψος, ενώ στη νοτιοδυτική πλευρά απαντώνται συμπαγή λατυποπαγή πετρώματα. Τέλος ως προς τη νότια και βόρεια πλευρά της λίμνης στη μεν πρώτη απαντάται Ερυθρογή (Terra Rossa) στη δε δεύτερη απαντώνται χερσαία κροκαλοπαγή μεικτά με αργιλούχο άμμο, λευκές μάργες και θαλάσσιος άργιλος.⁷

Υδρολογία

Η ευρύτερη περιοχή αποτελεί τμήμα της υδρολογικής λεκάνης του ποταμού Λούρου και στην έκταση της περιοχής αυτής ξεχωρίζουν οι λεκάνες του Ξηροπόταμου (στον κάμπο του Θεσπρωτικού), η υδρολογική λεκάνη του Αυλακόμυλου (στο Δημ. Διαμέρισμα Θεσπρωτικού), η υδρολογική υπολεκάνη της λίμνης Ζηρού και το βύθισμα της Πριάλας. Οι πηγές της Πριάλας δημιουργούν

6. ETANAM, 2000.

7. ETANAM, 2000.

ένα μικρό υδρογραφικό δίκτυο με ρέμα μήκους 600 μ. και πλάτος 4-5 μ.

Στο νότιο τμήμα της περιοχής βρίσκεται η λίμνη Βρώμα με λιμνάζοντα νερά. Αυτή ονομάστηκε έτσι από τη μυρωδιά των νερών της τα οποία περνούν από κοιτάσματα γύψου από όπου παίρνουν τη χαρακτηριστική οσμή τους.

Στην περιοχή της Μπόιδας Μαυρής παλαιότερα υπήρχε λίμνη που αποξηράνθηκε το 1955.

Η λίμνη Ζηρός (ή Ζηρού), η οποία καταλαμβάνει έκταση 600 στρ., με υψόμετρο μέσης στάθμης τα 46,90 μ. και μέγιστο βάθος τα 56 μ. (σύμφωνα με το ΙΓΜΕ)⁸ ή έως 60 μ. (σύμφωνα με τη μελέτη ETANAM), εκτιμάται ότι έχει μέση ετήσια τροφοδοσία μεταξύ 13,1 έως 17,4 εκατομμύρια κυβικά μέτρα. Ο όγκος νερού της λίμνης στη μέση στάθμη είναι 15 εκατομμύρια κυβικά μέτρα νερού.

Χάρτης 1. Δρ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ (υδρογεωλόγος), Διευθυντής Περιφερειακής Μονάδας Ηπείρου, Ι.Γ.Μ.Ε., ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΓΕΩΛΟΓΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

8. Νικολάου Ε., 2001.

Η θερμοκρασία του νερού της λίμνης κυμαίνεται από 9,6°C έως 21,2°C.

Η λίμνη Ζηρού στερείται επιφανειακής αποστράγγισης. Η υδρολογική της λεκάνη είναι μικρή (2,5Km²) και αναπτύσσεται κυρίως στη νότια πλευρά της.

Η λίμνη αποτελεί το βασικό αποδέκτη του ευρύτερου αποστραγγιστικού δικτύου και είναι ένα τεκτονικό βύθισμα το οποίο τροφοδοτείται από καρστικές πηγές. Οι πηγές αυτές εκδηλώνονται σε περισσότερα από ένα σημεία μέσα στη λίμνη και πρόκειται για πηγές υπερπλήρωσης.

Γεωλογικά η λίμνη αποτελούσε λιμναίο σπήλαιο, του οποίου η οροφή κατέρρευσε πριν από 10.000 χρόνια περίπου. Η λίμνη δεν τροφοδοτείται από επιφανειακά νερά, ποτάμια ή χείμαρρους, αλλά από υπόγειες πηγές όπως προαναφέρθηκε. Δεν έχει επιφανειακή εκροή νερών έτσι η εξάτμιση και η υπόγεια απορροή είναι οι μόνοι τρόποι απορροής της. Τα ρήγματα στη βόρεια πλευρά της λίμνης είναι δυνατόν να είναι οι αγωγοί των υπόγειων νερών που δημιουργούν τις πηγές της λίμνης και ουσιαστικά συμβάλλουν στην δημιουργία της.

Καρστικά⁹ και τεκτονικά φαινόμενα διαμόρφωσαν τα μορφολογικά και γεωμετρικά χαρακτηριστικά της λίμνης και τον μηχανισμό τροφοδοσίας - λειτουργίας της. Διαφυγή των νερών της λίμνης είναι δυνατόν να πραγματοποιείται μόνο κατά μήκος μιας στενής ζώνης στη δυτική πλευρά της προς τις

Μέρος της λίμνης Ζηρού και των εγκαταστάσεων της Παιδόπολης (2013)

---

9. Το καρστ αφορά τους ασβεστολιθικούς σχηματισμούς (ασβεστόλιθο, μάρμαρο). Με την επίδραση κυρίως του διοξειδίου του άνθρακα της ατμόσφαιρας και το σχηματισμό ανθρακικού οξέως σε συνδυασμό με το νερό, ο ασβεστόλιθος αποσθρώνεται χημικά διευρύνοντας τις ασυνέχειες και σχηματίζοντας κενά (έγκοιλα), δολίνες. Τα καρστικά πετρώματα είναι έντονα υδατοπερατά σε αντίθεση με τα σχιστολιθικά που είναι αδιαπεράτα. Γνωστοί καρστικοί σχηματισμοί είναι τα σπήλαια με σταλακτίτες και σταλαγμίτες.

πηγές της Πριάλας. Γενικά η κίνηση των υπόγειων νερών ακολουθεί κατεύθυνση από βορρά προς νότο κυρίως μέσω των κατακερματισμένων ασβεστολιθικών σχηματισμών. Όμως, η γενική αυτή κατεύθυνση των υπόγειων νερών είναι δυνατόν να αλλάζει από δευτερεύουσας σημασίας ρήγματα τα οποία μπορεί να συναντήσουν στο υπέδαφος.¹⁰

Από τις χημικές αναλύσεις της «Υδρολογικής μελέτης πηγών Πριάλας» κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν δειγματοληψίες σε νερά πηγών, ποταμών επιφανειακών νερών και γεωτρήσεων που έγιναν για τις ανάγκες της μελέτης της ETENAM, στα νερά της λίμνης Ζηρού οι τιμές ηλεκτρικής αγωγιμότητας βρέθηκαν μεταξύ 315-460 $\mu\text{s}/\text{cm}$. Επίσης μετρήθηκαν 21,3 mg/lCl και 210 ppm CaCO₃. Η ανωτέρω μελέτη χαρακτηρίζει τα νερά σαν νερά καλής ποιότητας για άρδευση.¹¹

Περιοχή Κοκκινοπηλός¹²

Η περιοχή Κοκκινοπηλός βρίσκεται περίπου 2 km. δυτικά - νοτιοδυτικά της τοπικής κοινότητας Αγ. Γεωργίου του Δήμου Ζηρού. Ο κοκκινοπηλός είναι ερυθρογή (Terra Rossa) που έχει αποτεθεί την Τεταρτογενή περίοδο στο τεκτονοκαρστικό βύθισμα (δολίνη) το οποίο αναπτύσσεται στους ασβεστόλιθους του Παντοκράτορα (ηλικίας: Κατώτερο – Μέσο Λιάσιο) στην περιοχή Κοκκινοπηλός - Αγ. Μαρίνα.

Η αργιλική του σύσταση του προσδίδει γαιώδη υφή και τα οξείδια του σιδήρου το κόκκινο χρώμα. Παρόμοιες δολίνες με ερυθρογή αναπτύσσονται και βορειότερα τόσο στον ορεινό όγκο που δεσπόζει στα δυτικά της όχθης του ποταμού Λούρου (Γαλατάς – Παπαδάτες) όσο και στο Ξηροβούνι. Το πάχος των ερυθροπηλών υπερβαίνει τα 20 μέτρα σύμφωνα με ερευνητικές γεωτρήσεις του ΙΓΜΕ.¹³

Υπάρχει σαφής εξάρτηση του καρστικού αυτού βυθίσματος από την τεκτονική δραστηριότητα της περιοχής. Το βορειοανατολικό περιθώριο ορίζεται από μεγάλο κανονικό ρήγμα με διεύθυνση ΒΔ-ΝΑ και κλίση προς τα ΝΔ.¹⁴

Η παλαιογεωγραφική εξέλιξη του χώρου ήταν και είναι συνυφασμένη με το εκάστοτε επίπεδο ροής του Λούρου ποταμού αλλά και του χειμάρρου της Αγ. Μαρίνας. Στην διαμόρφωση της μορφολογίας του τοπίου αυτού καθοριστικό ρόλο είχαν:

1. Οι λιθολογικές, ορυκτολογικές και υδρολιθολογικές ιδιότητες του σχη-

---

10. ETANAM, 2000 & Λεοντιάδης, 1984.

11. ό.π.

12. Το κείμενο για την περιοχή Κοκκινοπηλός έγραψε για τις ανάγκες της έκδοσής μας ο κ. Νικολάου Ευάγγελος - Δρ. υδρογεωλόγος, Δ/ντής Π.Μ. Ηπείρου του ΙΓΜΕ.

13. Πιτσικάς, 1993.

14. Πάσχος, 2002.

ματισμού Terra Rossa (ερυθρογή ή κόκκινος πηλός). Οι ερυθροπηλοί είναι αδιαπέραστος σχηματισμός γι' αυτό και το νερό της βροχής που πέφτει στην επιφάνειά τους σχεδόν στο σύνολό του απορρέει επιφανειακά και δημιουργεί ένα μοναδικό μικροανάγλυφο στην επιφάνεια των ερυθροπηλών.

2. Οι κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή: θερμοκρασία, ύψος κατακρημνισμάτων, άνεμοι κ.α. Οι διαφορές θερμοκρασίας (φαινόμενα έντονης ξηρασίας, φαινόμενα παγετού κ.α.) το ύψος και η ένταση της βροχής ή η ένταση και η φορά των ανέμων είναι παράγοντες καθοριστικοί της δημιουργίας και της έντασης των φαινομένων διάβρωσης που διαμορφώνουν την μορφολογία του τοπίου.

3. Η βλάστηση, δεδομένου ότι σε μεγάλο βαθμό από αυτή ρυθμίζονται τα φαινόμενα διάβρωσης κ.α.

Η επιφανειακή αποστράγγιση του χώρου γίνεται μέσω μικρών χειμάρρων τόσο ανατολικά απ' ευθείας στον Λούρο ποταμό όσο και δυτικά στον χείμαρρο Αγ. Μαρίνας. Τα φαινόμενα διάβρωσης έχουν δημιουργήσει ένα μοναδικό τοπίο γήλοφων στην περιοχή Κοκκινοπηλός όπου έχουν έλθει στο φως λίθινα εργαλεία της προϊστορικής εποχής. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο χώρο διέρχεται υπόγεια ο αγωγός του αρχαίου Ρωμαϊκού Υδραγωγείου που μετέφερε το νερό από την πηγή Αγ. Γεωργίου στην αρχαία Νικόπολη. Στον Κοκκινοπηλό είναι ορατά τα φρεάτια επίσκεψης του υπόγειου Υδραγωγείου.

Ο χώρος του Κοκκινοπηλού είναι μεγάλης γεωλογικής, παλαιογεωγραφικής και αρχαιολογικής αξίας και αποτελεί μνημείο της φύσης με μεγάλο αρχαιολογικό ενδιαφέρον το οποίο θα πρέπει να ενταχθεί σε καθεστώς προστασίας. Ο Κοκκινοπηλός μαζί με την πηγή Αγ. Γεωργίου και την Λίμνη Ζηρού αποτελούν μια από τις σημαντικότερες γεωδιαδρομές της ευρύτερης περιοχής μας και ένα γεωτουριστικό πόλο έλξης μεγάλης σημασίας.

Επιπλέον, σύμφωνα με την Αδάμ, Ε., Λάκκα Σουλίου II, Πρακτικά επιστημονικού συμποσίου, Θεσπρωτικό Ιούλιος 2012, αναφέρεται: «αν και δεν διασώζονται παλαιοανθρωπολογικά κατάλοιπα, με βάση τα αρχαιολογικά

Κοκκινοπηλός, 2014

ευρήματα, συμπεραίνουμε ότι ο Κοκκινόπηλος αποτέλεσε περιοχή φιλοξενίας τουλάχιστον του Νεάντερταλ και του σύγχρονου ανθρώπου.

Οι κόκκινοι σχηματισμοί του αποτελούν εντυπωσιακό στοιχείο της τοπογραφίας. Πρόκειται για λεκάνες με κόκκινες επιχώσεις λάσπης που φτάνουν σε ύψος και τα 40 μ. με ελάχιστη ή καθόλου βλάστηση, κατακερματισμένες από πολυάριθμα και απότομα χαντάκια περισσότερο στο νότιο τμήμα της... Πρόκειται για μια πόλη, που διατηρεί στις άκρες της και σποραδικά και στο κέντρο «παλαιοέδαφος» όπου διακρίνονται διαφορετικά επεισόδια και κατά τόπους συγκεντρώνονται λίθινα τέχνηρα... Όταν η θέση πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τους παλαιολιθικούς ταξιδευτές είχε διαφορετική εικόνα: ήταν επίπεδη, χωρίς λοφάκια, με πρόσβαση σε νερό. Η εικόνα που βλέπουμε σήμερα έχει αρχίσει να διαμορφώνεται πιθανόν από τις αρχές της Ανώτερης Παλαιολιθικής, κρινοντας από το σημείο που βρέθηκαν τα τέχνηρα, αλλά οι δραματικές αλλαγές πρέπει να έγιναν μετά την κατασκευή του Ρωμαϊκού Υδραγωγείου».

Βιότοποι και Οικοσυστήματα περιοχής λίμνης Ζηρού

Ένας σημαντικός παράγοντας που επέδρασε στη μορφή της σημερινής εμφάνισης της βλάστησης στην περιοχή της λίμνης Ζηρού είναι ο άνθρωπος.

Η χρόνια βόσκηση και οι εκχερσώσεις υποβάθμισαν τα δρυοδάση που κυριαρχούσαν στην περιοχή και οδήγησαν σε μια ιδιόμορφη βλάστηση η οποία διακρίνεται από σαφή ζωνικά όρια. Παράγοντας επίσης που συμβάλλει σε αυτό είναι και το έντονο ανάγλυφο της περιοχής κυρίως στο βόρειο τμήμα της λίμνης.

Στην περιοχή λίμνης Ζηρού απαντώνται οι ακόλουθες ζώνες βλάστησης:

α) Ζώνη μεικτών αείφυλλων και φυλλοβόλων πλατύφυλλων.

Αυτή η ζώνη απαντάται σε όλη την έκταση περιμετρικά της λίμνης Ζηρού και στη σύνθεσή της περιλαμβάνει: φυτοκοινωνίες φυλλοβόλων δρυών, ψευδομακκία βλάστηση δηλαδή αείφυλλους σκληρόφυλλους θαμνώνες μαζί με φυλλοβόλα είδη και περιοχές όπου κυριαρχούν οι ασφάκες. Κυριότερα είδη που απαντώνται εδώ είναι: *Quercus frainetto*, είδος φυλλοβόλου δρυός που καλύπτει όλο το νότιο και ανατολικό τμήμα της λίμνης, *Quercus pubescens*, *Carpinus orientalis*, (γαύρος ανατολικός ή σκυλόγαυρος), *Fraxinus ornus* (φράξος), *Acer campestre* (πεδινό σφενδάμι), *Ulmus minor* (φτελιά ή κοινώς και φτελιάς, φτιλιάς, φτελιός), *Cornus mas* (κρανιά), *Quercus coccifera*, *Hedera helix* (κισσός), *Lathyrus laxiflorus* (άγριο είδος λαθουριού), *Dorycnium hirsutum*, κ.α.

Στη δυτική πλευρά της λίμνης η οποία χαρακτηρίζεται από απότομες κλίσεις και κάθετους βράχους η επίδραση της ανθρώπινης παρέμβασης με την υπερβόσκηση (κυρίως γιδιών), η οποία είναι έντονη ακόμα και σήμερα, οδήγησε στην υποβάθμιση των οικοσυστημάτων με μικρές μάλιστα προοπτικές βελτίωσης των οικολογικών συνθηκών. Εδώ απαντώνται *Quercus coccifera*

(πρίνος – πουρνάρι), *Pistacia terebinthus* (κοκορεβυθιά), *Quercus ilex* (αριά), *Quercus trojana*, *Quercus pubescens*, *Phillyrea latifolia* (φιλικί), *Pyrus amygdaliformis* (γκορτσιά), *Fraxinus ornus* (φράξος), *Cercis siliquasrtum* (κουτσουπιά), *Prunus webbii* (πικραμυγδαλιά), *Phlomis fruticosa* (ασφάκα), *Calycotome villosa* (ασπάλαθρος), *Biscutella didyma*, *Olea europaea ssp.* (ελιά), *Cistus incanus* (λαδανιά), *Teucrium polium* (αγαποβότανο).

Στην δυτική πλευρά της λίμνης και κυρίως στην κορυφή του Ζηροβουνίου κυριαρχούν ασφάκες και διάσπαρτα άτομα βελανιδιάς. Εδώ εμφανίζονται είδη που είναι συνήθη σε περιοχές που υπερβόσκονται και αυτά είναι *Poa sp.*, *Dactylis glomerata* (δακτυλίδα), *Cynosurus echinatus*, *Medicago orbicularis* (μηδική, συγγενές είδος με το τριφύλλι) *Medicago arabica* (μηδική), *psoralea bituminosa*, *Pyrus amygdaliformis* (γκορτσιά), *Prunus webbii* (πικραμυγδαλιά), *Salvia pratensis*, *Micromeria juliana*, *Stachys sp.* *Linum sp.*, *Sanguisorba minor*, κ.α.

β) Αζωνική βλάστηση (παρόχθιο οικοσύστημα)

Το παρόχθιο οικοσύστημα της λίμνης Ζηρού περιλαμβάνει εκτός από αυτοφυή είδη και είδη που έχουν εισαχθεί όπως *Eucalyptus sp.* (ευκάλυπτος), *Robinia pseudacacia* (ακακία), *Populus sp.* (λεύκα).

Τα αυτοφυή είδη που απαντώνται εδώ είναι *Platanus orientalis* (πλάτανος ο ανατολικός), *Fraxinus oxycarpa* (νερόφραξος), *Vitex agnus-castus* (λυγαριά), *Fraxinus ornus* (φράξος), *Ulmus minor* (φτελιά), *Crataegus sp.* (κράταιγος), *Rosa sempervirens* (αγριοτριανταφυλλιά), *Rubus sp.* (βάτος), *Hedera helix* (κισσός), *Ruscus aculeatus* (λαγομηλιά), *Arum italicum* (δρακοντιά, φιδόχορτο), *Ranunculus muricatus* (αβδελόχορτο, νεραγκούλα), *Melitis melissophyllum*, *Melissa officinalis* (μελισσόχορτο, μελισσοβότανο), *Asparagus acutifolius* (σπαράγγι) κ.α.

Σημαντικοί οικότοποι κοινοτικού ενδιαφέροντος

Στο οικοσύστημα της λίμνης Ζηρού απαντώνται οι ακόλουθοι τύποι φυσικών οικοτόπων κοινοτικού ενδιαφέροντος, σύμφωνα με την Οδηγία 92/43/Ε.Ο.Κ./21-5-1992 «διατήρηση φυσικών οικοτόπων και άγριας χλωρίδας & πανίδας»:

α. Τα δάση της πλατύφυλλης φυλλοβόλου δρυός *Quercus frainetto*.

β. Τα δάση ή και οι θαμνώνες της αριάς (*Quercus ilex*) όπου μεταξύ αυτών μπορεί να συναντήσει κανείς και θαμνώνες πρίνου (*Quercus coccifera*).

γ. Τα δάση που βρίσκονται στις όχθες της λίμνης και αποτελούνται κυρίως από ανατολική πλάτανο (*Platanus orientalis*) και όπου μπορεί κανείς να συναντήσει μεταξύ άλλων φράξους (*Fraxinus ornus*), κράταιγους (*Crataegus monogyra*), λυγαριές (*Vitex agnus-castus*) και λεύκες (*Populus sp.*) κ.α.

Οι τρεις αυτοί φυσικοί οικότοποι κοινοτικού ενδιαφέροντος αναδεικνύουν τη σπουδαιότητα του οικοσυστήματος της λίμνης Ζηρού και καταδεικνύουν την ανάγκη λήψης μέτρων και την ένταξή του σε καθεστώς προστασίας.

Χλωρίδα

Μετά από επιτόπια έρευνα και καταγραφή των φυτικών ειδών για τις ανάγκες της Ειδικής περιβαλλοντικής μελέτης λίμνης Ζηρού για λογαριασμό της οποίας η αναγνώριση των φυτικών ειδών έγινε από τον Θεόδωρο Χήτο, γεωπόνο με ειδίκευση στη συστηματική βοτανική, καταγράφηκαν 199 είδη. Από το σύνολο αυτών των ειδών η πλουσιότερη οικογένεια φαίνεται να είναι των ψυχανθών (**Fabaceae**) η οποία εκπροσωπείται από 31 καταγεγραμμένα είδη, στη συνέχεια η οικογένεια των αγρωστωδών με 16 είδη (**Poaceae**), τα χειλανθή (**Lamiaceae**) και τα σύνθετα (**Compositae**) με 12 είδη.

Ως σημαντικά με βάση την ένταξη σε εθνικούς καταλόγους και σε κατηγορίες επικινδυνότητας σύμφωνα με ευρωπαϊκούς και διεθνείς καταλόγους έχουν καταγραφεί τα ακόλουθα φυτά:

Ruscus aculeatus L. (Liliaceae), λαγομηλιά

Anacamptis pyramidalis (Orchidaceae), πυραμιδούλα

Serapias cordigera (Orchidaceae), σεράπια η καρδιοφόρος

Serapias vomeracea (Orchidaceae), σεράπια η γλωσσόμορφη (γλωσσάκι)

Ophrys sphegodes (Orchidaceae), οφρύς η σφηκόμορφη

Platanus orientalis (Platanaceae), πλάτανος ο ανατολικός¹⁵

Η διασταύρωση και συμπλήρωση των παραπάνω καταγραφόμενων ειδών έγινε και με τις παρατηρήσεις, τη φωτογράφιση και την καταγραφή ειδών από τα μέλη της παιδαγωγικής ομάδας ΚΠΕ Φιλιππιάδας κατά τα έτη 2013-2014.

Από όλα τα παραπάνω συνάγεται πως η λίμνη Ζηρού αποτελεί σημαντικό βιότοπο για πολλά είδη φυτών και ιδιαίτερα για τα ορχεοειδή τα οποία εμφανίζονται στις βόρειες όχθες της λίμνης και όχι μόνο και οδηγούν, όπως και οι οικότοποι κοινοτικού ενδιαφέροντος, στην ανάγκη λήψης μέτρων για την προστασία της περιοχής στην οποία εμφανίζονται τα προστατευόμενα είδη. Επισημαίνεται επίσης η ανάγκη περαιτέρω έρευνας, ώστε να υπάρξει πλήρης καταγραφή των φυτικών ειδών.

15. ETANAM, 2000

ΧΛΩΡΙΔΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ	
ANGIOSPERMAE	
Acanthaceae	
<i>Acanthus balcanicus</i>	Βαλκανική Άκανθα
<i>Acanthus spinosus</i>	Άκανθα η ακανθώδης
Aceraceae	
<i>Acer campestre</i>	Σφενδάμι πεδινό
Anacardiaceae	
<i>Pistacia terebinthus</i>	Κοκορεβυθιά
Apiaceae	
<i>Malabaila aurea</i>	
<i>Tordylium apulum</i>	Καυκαλήθρα
<i>Torilis sp.</i>	Αγριοσέλινο
<i>Malabaila aurea</i>	
<i>Oenanthe sp.</i>	
<i>Pimpinella sp.</i>	
Araceae	
<i>Anacamptis pyramidalis</i>	Ανακαμπτίς η πυραμιδοειδής
<i>Arum italicum</i>	Φιδόχορτο ή δρακοντιά
Araliaceae	
<i>Hedera helix</i>	Κισσός
Asclepiadaceae	
<i>Vincetoxicum sp.</i>	
Betulaceae	
<i>Carpinus orientalis</i>	Γαύρος ο ανατολικός, γράβος
Boraginaceae	
<i>Cerinthe retorta</i>	
<i>Cynoglossum columnae</i>	Κυνόγλωσσο το στυλώδες
<i>Echium plantagineum</i>	Βοϊδόγλωσσα
<i>Alkanna sp.</i>	
<i>Anchusa cretica</i>	Ψωρούλι
Brassicaceae	

<i>Arabis turrata</i>	
<i>Aurunia saxatilis subsp. orientalis</i>	
<i>Biscutella didyma</i>	
<i>Bunias erucago</i>	
<i>Capsella bursa-pastoris</i>	Αγριοκαρδαμούδα
<i>Cardamine hirsuta</i>	
<i>Sisymbrium officinale</i>	
<i>Malcolmia ramosissima</i>	
<i>Clypeola jonthlaspi</i>	
<i>Rapistrum sp.</i>	
Campanulaceae	
<i>Campanula ramosissima</i>	Καμπανούλα
<i>Campanula spatulata</i>	Καμπανούλα η κοχλιαρόφυλλη
<i>Campanula versicolor</i>	Καμπανούλα η ποικιλόχρωμη
<i>Legousia falcata</i>	Λεγκούσια η δρεπανοειδής
Caryophyllaceae	
<i>Silene coronaria</i>	Σιληνή
<i>Saponaria calabrica</i>	
<i>Silene gallica</i>	Σιληνή η γαλλική
<i>Silene graeca</i>	Σιληνή η ελληνική
<i>Silene nemoralis</i>	
<i>Lychnis coronaria</i>	
Cistaceae	
<i>Cistus salvifolius</i>	Αγριοφασκομηλιά
<i>Cistus incanus</i>	Κίστος
Compositae	
<i>Anthemis chia</i>	Ανθεμίσ Χία (μαργαρίτα)
<i>Bellis perennis</i>	Μαργαρίτα
<i>Centaurea cyanus</i>	Κενταύρια
<i>Crepis rubra</i>	Κρεπής η ερυθρή
<i>Crupina vulgaris</i>	
<i>Fagnalon graecum</i>	

<i>Hedypnois cretica</i>	
<i>Inula sp.</i>	ΐνουλα
<i>Lactusa virosa</i>	
<i>Silybum marianum</i>	Σίλυβο το μαριανό (κουφάγκαθο)
<i>Sonchus asper</i>	Ζοχός
<i>Uranospermum sp.</i>	
Convolvulaceae	
<i>Calystegia sepium</i>	Καλυστέγη η φρακτώδης (περικοκλάδα)
<i>Convolvulus althaeoides</i>	Άγρια περικοκλάδα
<i>Convolvulus cantabricus</i>	Κονβόλβουλος
Cornaceae	
<i>Cornus mas</i>	Κρασιά
Crassulaceae	
<i>Sedum dasyphyllum</i>	Σέδο
<i>Umbilicus luteus</i>	Ουμπίλικος
<i>Sedum stellatum</i>	Σέδο
<i>Sedum hispanicum</i>	Σέδο
Cuscutaceae	
<i>Cuscuta sp.</i>	
Cyperaceae	
<i>Carex sp.</i>	
Dioscoraceae	
<i>Tamus communis</i>	Αβρωνία, οβριά
<i>Knautia integrifolia</i>	Κναούτια
Euphorbiaceae	
<i>Euphorbia helioscopia</i>	Γαλατσίδα
<i>Mercurialis annua</i>	
Fabaceae	
<i>Cercis siliquastrum</i>	Κουτσουπιά
<i>Calycotome villosa</i>	Ασπάλλαθος
<i>Anthyllis tetraphylla</i>	Ανθυλλίς η τετράφυλλη
<i>Psoralea bituminosa</i> ή <i>Bituminaria bituminosa</i>	Βρωμόχορτο

<i>Coronilla scorpioides</i>	Κορονίλλα
<i>Dorycnium hirsutum</i>	
<i>Hippocrepis multisiliquosa</i>	
<i>Hymenocarpus circinnatus</i>	
<i>Lathyrus aphaca</i>	Λαθούρι
<i>Lathyrus laxiflorus</i>	Λαθούρι
<i>Lotus ornithopodioides</i>	
<i>Medicago arabica</i>	Μηδική
<i>Medicago coronata</i>	Μηδική
<i>Medicago orbicularis</i>	Μηδική
<i>Medicago polymorpha</i>	Μηδική
<i>Robinia pseudacacia</i>	
<i>Scorpiurus muricatus</i>	
<i>Securigera securidaca</i>	
<i>Trifolium angustifolium</i>	Τριφύλλι το πορφυρό
<i>Trifolium arvense</i>	Τριφύλλι
<i>Trifolium campestre</i>	Τριφύλλι του κάμπου
<i>Trifolium cherleri</i>	Τριφύλλι
<i>Trifolium dalmaticum</i>	Τριφύλλι
<i>Trifolium glomeratum</i>	Τριφύλλι
<i>Trifolium nigrescens</i>	Τριφύλλι
<i>Trifolium ochroleucon</i>	Τριφύλλι
<i>Trifolium physodes</i>	Τριφύλλι
<i>Trifolium resuspinatum</i>	Τριφύλλι
<i>Trifolium subterraneum</i>	Τριφύλλι
<i>Trifolium tomentosum</i>	Τριφύλλι
<i>Tripodion tetraphyllum</i>	Τριφύλλι
<i>Vicia villosa</i>	
<i>Quercus coccifera</i>	Πρίνος, πουρνάρι
<i>Quercus frainetto</i>	Πλατύφυλλη βελανιδιά
<i>Quercus ilex</i>	Αριά, αζίλακας
<i>Quercus pubescens</i>	Χνουδωτή βελανιδιά
<i>Quercus trojana</i>	Μακεδονική βελανιδιά

Gentianaceae	
<i>Centaurium erythraea</i>	Κενταύριο το ερυθρό (θερμοβότανο)
Geraniaceae	
<i>Geranium columbinum</i>	Γεράνιο
<i>Geranium lucidum</i>	Γεράνιο το φωτεινό
<i>Geranium robertianum</i>	Γεράνιο το ροβερτιανό
Hypericaceae	
<i>Hypericum perforatum</i>	Υπερικό το διάτρητο (βάλσαμο)
Juncaceae	
<i>Luzula forsteri</i>	Λούζουλα
Lamiaceae	
<i>Melissa officinalis</i>	Μελισσόχορτο, μελισσοβότανο
<i>Melitis melissophyllum</i>	
<i>Micromeria juliana</i>	Μικρομέρια τζουλιάνα, ύσσωπο, άγριο τσάι, κασιδόχορτο, ριγανούλα
<i>Origanum onites</i>	Ρίγανη η ονήτις
<i>Phlomis fruticosa</i>	Ασφάκα
<i>Prunella vulgaris</i>	Προυνέλλα η κοινή
<i>Salvia pratensis</i>	Σάλβια
<i>Sideritis romana subsp. purpurea</i>	
<i>Stachys germanica</i>	Στάχυς
<i>Stachys spinulosa</i>	Στάχυς
<i>Teucrium flavum</i>	Τεύκριο
<i>Teucrium polium</i>	Τεύκριο το κοινό, της αγάπης το βοτάνι, της Παναγιάς το βοτάνι, λιβανόχορτο
Lauraceae	
<i>Laurus nobilis</i>	Λάουρος ο ευγενής, δάφνη
Liliaceae	
<i>Asparagus sp.</i>	Σπαράγγι
<i>Muscari sp.</i>	Μούσκαρι, ψωμάκι του κούκου
<i>Ornithogalum sphaerocarpum</i>	Ορνιθόγαλο
<i>Ornithogalum umbellatum</i>	Ορνιθόγαλο

<i>Ruscus aculeatus</i>	Λαγομηλιά, μυρσίνη
<i>Smilax aspera</i>	Σμίλακας, αρκουδόβατος
<i>Urginea maritima</i>	Κρομμύδα
Linaceae	
<i>Linum pubescens</i>	Λίνο
<i>Linum strictums ubsp. corymbulosum</i>	Λίνο
Malvaceae	
<i>Althaea hirsuta</i>	Μολόχα
Moraceae	
<i>Ficus carica</i>	Συκή η καρική (συκιά)
Myrtaceae	
<i>Eucalyptus sp.</i>	Ευκάλυπτος
Oleaceae	
<i>Fraxinus ornus</i>	Φράξος
<i>Fraxinus oxycarpa</i>	Νερόφραξος
<i>Olea europaea subsp. sylvestris</i>	Ελαία η ευρωπαϊκή
<i>Phillyrea latifolia</i>	
Orchidaceae	
<i>Ophrys sphegodes subsp. mammosa</i>	Οφρύς η σφηκόμορφη
<i>Orchis provincialis</i>	Ορχιδέα η επαρχιωτοπούλα
<i>Serapias cordigera</i>	Σεράπια η καρδιοφόρος
<i>Serapias vomeracea</i>	Σεράπια
Orabanchaceae	
<i>Orobanche sp.</i>	Οροβάχνη
Papaveraceae	
<i>Papaver rhoeas</i>	Παπαρούνα
Plantaginaceae	
<i>Plantago afra</i>	Πεντάνευρο
Platanaceae	
<i>Platanus orientalis</i>	Πλάτανος ο ανατολικός
Poaceae	
<i>Aira elegantissima</i>	

<i>Anthoxanthum gracile</i>	Ανθόξανθο
<i>Avena sterilis</i>	
<i>Brachypodium sylvaticum</i>	
<i>Briza maxima</i>	Βρίζα
<i>Bromus hordeaceus</i>	Βρόμος
<i>Bromus sterilis</i>	Βρόμος
<i>Cynosurus echinatus</i>	
<i>Dactylis glomerata</i>	Δακτυλίδα
<i>Hordeum sp.</i>	Αγριοκρίθαρο
<i>Lolium rigidum</i>	Λεπτή ήρα
<i>Lophochloa cristata</i>	
<i>Poa sp.</i>	
<i>Phragmites communis</i>	
<i>Piptatherum coerulescens</i>	
<i>Stipa capensis</i>	
Polygonaceae	
<i>Rumex acetosella</i>	Αγριλάπαθο, Αγριολάπατο
<i>Rumex pulcher</i>	Λάπαθο, λάπατο
Primulaceae	
<i>Cyclamen sp.</i>	Κυκλάμινο
<i>Anagallis sp.</i>	Αναγαλλίς
Ranunculaceae	
<i>Nigella damascena</i>	Νιγέλα η δαμασκηνή
<i>Ranunculus muricatus</i>	Νεραγκούλα
<i>Clematis sp</i>	Κληματσίδα, αγράμπελη
Rhamnaceae	
<i>Paliurus spina-christi</i>	Παλιούρι
Rosaceae	
<i>Calycotome villosa</i>	Ασπάλλαθος
<i>Cercis siliquastrum</i>	Κουτσουπιά
<i>Fragaria vesca</i>	Αγριοφράουλα
<i>Prunus webbii</i>	Αγριοροδακινιά

<i>Rosa sempervirens</i>	Αγριοτριανταφυλλιά
<i>Sanguisorba minor</i>	
<i>Rubus sp.</i>	Βάτος
<i>Pyrus amygdaliformis</i>	Αγριαχλαδιά, γκορτσιά
<i>Crataegus sp.</i>	Κράταιγος
Rubiaceae	
<i>Cruciata sp.</i>	
<i>Crucianella latifolia</i>	
<i>Galium aparine</i>	Γάλλιο
<i>Galium setaceum</i>	Γάλλιο
<i>Sherardia arvensis</i>	
<i>Valantia muralis</i>	
Santalaceae	
<i>Osyris alba</i>	
Solanaceae	
<i>Solanum sp.</i>	Σολάνο
Scrophulariaceae	
<i>Misopates orontium</i>	
<i>Verbascum glabaratum</i>	Βερμπάσκο
Theligonaceae	
<i>Theligonum cynocrambe</i>	
Ulmaceae	
<i>Ulmus minor</i>	Φτελιά πεδινή, Καραγάτσι
Valerianaceae	
<i>Centranthus ruber</i>	Κέντρανθος ο ερυθρός
Verbenaceae	
<i>Vitex agnus - castus</i>	Λυγαριά
Vitaceae	
<i>Vitis vinifera subsp.sylvestris</i>	Αγριο αμπέλι

GYMNOSPERMAE

<i>Cupressaceae</i>	
<i>Cupressus sempervirens</i>	Κυπαρίσσι
<i>Ephedraceae</i>	
<i>Ephedra foeminea</i>	
<i>Pinaceae</i>	
<i>Pinus halepensis</i>	Χαλέπιος πεύκη

PTERIDOPHYTA

<i>Aspleniaceae</i>	
<i>Asplenium ceterach/ Ceterach officinarum</i>	Σκορπίδι
<i>Asplenium onopteris</i>	Φτέρη
<i>Asplenium trichomanes</i>	Ριγωτή φτέρη
<i>Dennstaedtiaceae</i>	
<i>Pteridium aquilinum</i>	Κοινή φτέρη
<i>Pteridaceae</i>	
<i>Anogramma leptophylla</i>	
<i>Polypodium vulgare</i>	Πολυπόδιο το κοινό

ΜΙΚΡΟΣ ΧΛΩΡΙΔΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ¹⁶

Asparagus acutifolius: Σπαράγγι

Το σπαράγγι είναι αναρριχώμενο φυτό του οποίου όλα τα φύλλα έχουν αντικατασταθεί με αγκαθωτά φυλλοκλάδια. Κατά την αρχαιότητα το θεωρούσαν διακοσμητικό και ήταν αφιερωμένο στην θεά Αφροδίτη. Οι Βοιωτοί στόλιζαν τις νύφες στους γάμους με κλαριά σπαραγγιού. Οι τρυφερές κορυφές των νεαρών βλασταριών του συλλέγονται καθώς είναι βρώσιμες και γίνονται βραστές σαλάτα ή τρώγονται

με ομελέτα. Το άγριο σπαράγγι αναφέρεται από τον Διοσκουρίδη και τον Θεόφραστο ως σπουδαίο λαχανικό το οποίο έχει διουρητικές ιδιότητες. Το συναντάμε σε ακαλλιέργητες εκτάσεις, ξέφωτα δασών, λιβάδια, στις άκρες χωραφιών. Καινούριες σπαραγγιές εμφανίζονται ιδιαίτερα σε καμένες εκτάσεις.

Campanula spatulata: Καμπανούλα η κοχλιαρόφυλλος

Πρόκειται για μια από τις πιο διαδεδομένες καμπανούλες της Ελλάδας, φυτό που στην χώρα μας αντιπροσωπεύεται από 70 είδη και υποείδη. Ονομάστηκε έτσι γιατί τα άνθη της μοιάζουν με μικρές καμπάνες. Στα είδη της περιλαμβάνονται ετήσια, διετή και πολυετή φυτά. Έχει ύψος 20-60 εκ. και λουλούδι που βρίσκεται στην άκρη ενός μακρικού λεπτού ποδίσκου. Τα λου-

λούδια της είναι πεντάλοβα, γαλάζια συνήθως, ή μωβ και σπάνια λευκά με χαρακτηριστικές σκούρες νευρώσεις. Όταν ωριμάζει δημιουργεί μια κάψα που περιέχει πάρα πολλούς μικρούς σπόρους. Έχει φύλλα λεία ή αραιά τριχωτά, ελαφρά οδοντωτά και βρίσκεται σε λιβάδια, ξέφωτα, χέρσες εκτάσεις και άκρες δρόμων.

16. Φωτογραφίες χλωριδικού οδηγού: Νάστου Μαριάννα.

Capsela bursa pastoris: αγριοκαρδαμούδα

Μονοετές φυτό 10-50 εκ. Τα άνθη του είναι μικρά με 4 λευκά πέταλα. Χαρακτηριστικό του οι καρποταξίες του που μοιάζουν με μικρές καρδιές. Ένα κοινό (αγγλικό) του όνομα είναι “καρδιές των μητέρων” που υπενθυμίζει ότι το βότανο είναι χρήσιμο για γυναικολογικά προβλήματα. Είναι από τα βότανα που ρυθμίζουν την πίεση. Με τα συστατικά που περιέχει μπορεί

να βοηθήσει τους υπερτασικούς να ρίξουν την πίεσή τους, αλλά συνάμα τους υποτασικούς να ξεπεράσουν το πρόβλημά τους. Ανήκει επίσης στην κατηγορία των βοτάνων που βοηθούν τους διαβητικούς να ρυθμίσουν το σάκχαρό τους. Είναι τονωτικό γιατί τα αμινοξέα που περιέχει παρέχουν την δυνατότητα για αναδόμηση του οργανισμού. Κυρίως όμως συστήνεται, με άριστα αποτελέσματα, για την ατροφία των μυών και τα προβλήματα αρθρώσεων. Η αγριοκαρδαμούδα μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε σαλάτες με διάφορα άλλα λαχανικά και σε χορτόπιτες.

Carpinus orientalis: Γαύρος ο ανατολικός

Είναι δέντρο σχετικά μικρό, με μικρά οδοντωτά φύλλα και αναπτύσσεται σε άγονα ασβεστολιθικά εδάφη ή βραχώδεις θέσεις. Το συναντάμε στα δάση της χώρας μας στη ζώνη των αείφυλλων πλατύφυλλων και φυλλοβόλων πλατύφυλλων. Τα άνθη του είναι κρεμάμενοι ίουλοι, πρασινωποί οι θηλυκοί και κιτρινωποί μέχρι κιτρινοπράσινοι οι αρσενικοί.

Ceterach officinarum: Σκορπίδι

Αναφέρεται ως «ημίονιο» από τον Θεόφραστο και «άσπληνο» από τον Διοσκουρίδη. Μικρή πόα, είδος μικρής φτέρης που από πολλούς συγγραφείς ονομάζεται ***Asplenium ceterach***. Έχει μικρό ρίζωμα από όπου βγαίνουν πολλά πράσινα λογχοειδή φύλλα με έντονους λοβούς και πολλά τριχίδια στο κάτω μέρος τους σε πορτοκαλί –καφέ χρώμα. Το

χρώμα τους θυμίζει το χρώμα της σκουριάς και γι' αυτό στα Αγγλικά λέγεται Rustyback. Είναι ένα πτεριδόφυτο και δεν σχηματίζει καρπό, λουλούδια και σπέρματα. Πολλαπλασιάζεται με σπόρια που παράγονται σε σποριάγγεια, στο κάτω μέρος των φύλλων του. Είναι φαρμακευτικό, διουρητικό (πίνουμε το βρασμένο ζωμό των ξεραμένων φύλλων του, ως θεραπεία για τις πέτρες στα νεφρά και την σπλήνα). Επίσης θεωρείται αντιβηχικό. Το σιρόπι του χρησιμοποιείται για τη θεραπεία των πνευμονικών παθήσεων. Σε κάποιες χώρες της Κ. Ευρώπης (π.χ. Αυστρία) είναι σπάνιο είδος που απειλείται με εξαφάνιση και είναι προστατευόμενο.

***Cichorium pumilum* ή *intibus*:** Ραδίκι, πικροράδικο, πικραλίδα

Είναι φυτό με άνθη γαλάζια, οδοντωτά στην άκρη. Τα φύλλα του σχηματίζουν ρόδακα, είναι λογχοειδή και συλλέγονται την άνοιξη ενώ η ρίζα του το φθινόπωρο. Το φυτό είναι γνωστό από την αρχαιότητα. Αναφέρεται από τον Θεόφραστο ως «κιχόριο» και από το Διοσκουρίδη ως «ήμερος Σέρις». Ο Γαληνός το χαρακτήριζε φίλο του ήπατος και του στομαχιού και το χρησιμοποιούσε στους πόνους των ματιών και εναντίον των δηλητηριάσεων. Τα νεαρά φύλλα του βράζονται

ακόμα και σήμερα και τρώγονται σαν σαλάτα. Το πικροράδικο αναφέρεται στον Αιγυπτιακό πάπυρο του Ebers το 4000 π.Χ. Χρησιμοποιείται ως χωνευτικό, τονωτικό, διουρητικό και καταπραϋντικό για τη φλόγωση του ουροποιητικού συστήματος. Οι ουσίες που περιέχει αυξάνουν την έκκριση της χολής και ευνοούν την έκκριση γαστρικών υγρών. Η ινουλίνη που περιέχει ρυθμίζει το διαβήτη. Δεν είναι από τα κύρια μελισσοκομικά φυτά, οι μέλισσες όταν έχουν περιθώριο επιλογής προτιμούν άλλα φυτά της περιοχής αλλά το επισκέπτονται την κρίσιμη περίοδο της ξηρασίας.

***Clematis vitalba*:** Κληματσίδα

Είναι πολυετές αναρριχώμενο φυτό με ξυλώδη δυνατό βλαστό. Είναι ένα φυτό που αναρριχάται σε δέντρα, φράχτες ή μπορεί να σχηματίζει θυμωνιές. Μπορεί να σταματήσει την ανάπτυξη των δέντρων στα οποία αναρριχάται και τα οποία καλύπτει εντελώς. Τα λουλούδια του είναι λευκά με λεπτό άρωμα πικραμύγδαλου. Όταν ωριμάζουν στολίζουν εντυπωσιακά το φυτό σαν χνούδι. Τα φύλλα του καρδιοειδή με μεγάλα δόντια

ή λοβούς. Ίσως πρόκειται για το φυτό που ονομάζεται «αθραγένη» από τον Θεόφραστο. Είναι φυτό που χρησιμοποιήθηκε κατά το παρελθόν στη θεραπεία εξανθημάτων δέρματος, διογκωμένων αδένων και ρευματισμών.

***Cornus mas*: Κρασιά**

Γνωστό φυτό από την αρχαιότητα για το πολύ γερό ξύλο του από το οποίο έφτιαχναν δόρατα. Είναι θάμνος που φτάνει τα 3-5 μ. Τα φύλλα του είναι αντίθετα και ελλειπτικά. Τα άνθη του είναι μικρά κίτρινα. Είναι ο πρώτος θάμνος που ανθίζει την άνοιξη. Οι καρποί του είναι μικροί, βαθιά κόκκινοι στην ωρίμανσή τους. Από το ξύλο της κρασιάς φτιάχνουν μαστούνια και λα-

βές εργαλείων. Οι καρποί της είναι πλούσιοι σε τανίνη, γλυκόζη και διάφορες χρωστικές και γίνονται λικέρ αφού μπουν σε τσίπουρο ή κονιάκ. Ο χυμός των καρπών της είναι δυναμωτικός, αιμοστατικός και αντιπυρετικός.

***Crataegus sp.*: Κράταιγος**

Θάμνος ή μικρό δέντρο με λοβωτά φύλλα. Το γένος περιλαμβάνει περί τα 200 είδη. Έχει κόκκινους καρπούς που χρησιμοποιούνται στην εναλλακτική ιατρική ως τονωτικοί του κυκλοφορικού συστήματος. Χρησιμοποιείται κυρίως για διαταραχές της καρδιάς και ιδιαίτερα για τη στηθάγχη. Οι βοτανοθεραπευτές το θεωρούν κυριολεκτικά ως «**τροφή της καρδιάς**», που βελτιώνει τη ροή του αίματος στους καρδια-

κούς μυς και επαναφέρει στο κανονικό τους καρδιακούς παλμούς.

***Cynoglossum columnae*: κυνόγλωσσο το στυλώδες**

Το όνομά του προέρχεται από τις λέξεις κύων = σκύλος και γλώσσα και παραπέμπει στο σχήμα των φύλλων του. Είναι κοινό στις άκρες των δρόμων και σε πετρώδεις τοποθεσίες.

Euphorbia helioscopia: Γαλατσίδα

Οι γαλατσίδες είναι ένα πολύ μεγάλο γένος που στη χώρα μας περιλαμβάνει πάνω από 40 είδη των οποίων το μέγεθος μπορεί να ποικίλει από πόες ως μικρά δέντρα. Η λατινική ονομασία τους προέρχεται από τον Εύφορβο.

Ο Εύφορβος ήταν Έλληνας θεραπευτής που έζησε τον 1ο μ.Χ. αι. και χρησιμοποιούσε το γαλακτώδη χυμό από τις γαλατσίδες για να θεραπεύει. Η *helioscopia* είναι ένα μονοετές μικρό

φυτό που φτάνει σε ύψος τα 40 εκ. Το όνομά της αναφέρεται από τον Διοσκουρίδη και περιγράφει την ιδιότητά της να περιστρέφεται προς τον ήλιο. Τα φύλλα της είναι κιτρινοπράσινα, ωοειδή με πολύ λεπτή οδόντωση. Τα λουλούδια της επίσης είναι κιτρινοπράσινα σε σκιάδια. Ο βλαστός της είναι όρθιος και λείος.

Είναι φυτό δηλητηριώδες, τοξικό για τα ζώα. Η τοξικότητά του αποτελεί ένα μέσο άμυνας προς τα φυτοφάγα ζώα. Οι μέλισσες το επισκέπτονται και παίρνουν από αυτό γύρη και νέκταρ. Το συναντάμε από τον Φεβρουάριο ως το Απρίλιο σε καλλιεργημένες και ακαλλιέργητες εκτάσεις (είναι πολύ κοινό).

Fragaria vesca: Αγριοφράουλα

Πόα, έως 30 εκ. με λεπτούς βλαστούς που έρπουν στο έδαφος, φύλλα πριονωτά, με τρία φυλλάκια. Τη συναντάμε σε πλαγιές δασών. Οι καρποί της είναι ιδιαίτερα αρωματικοί και θεωρούνται φάρμακο για την αδυναμία καθώς περιέχουν βιταμίνη C, σίδηρο, ασβέστιο και φώσφορο.

Hedera helix: Κισσός

Ο αναρριχώμενος κισσός δημιουργεί μικρές εναέριες ρίζες (τις λεγόμενες απτικές ρίζες), που βοηθούν το φυτό να αναρριχθεί. Τα άνθη του είναι μικρά και αναπτύσσονται σαν μικρά σφαιρίδια που δίνουν στη συνέχεια καρπούς σαν μικρές ρώγες. Οι αρχαίοι Έλληνες

στεφάνωνναν με κισσό τα αγάλματα του Διονύσου, τους ποιητές και τους πότες, επειδή τον θεωρούσαν σύμβολο της αθανασίας και αντίδοτο για τον πονοκέφαλο από τη μέθη. Εκτεταμένες αναφορές στον κισσό κάνει ο Θεόφραστος στο έργο *Περί Φυτών Ιστορίαι*, καθώς επίσης και ο Διοσκουρίδης, που τον θεωρεί πανάκεια για πολλές ασθένειες. Τα φύλλα του χρησιμοποιούνται για προβλήματα του αναπνευστικού συστήματος. Επειδή έχει διαπιστωθεί πως έχει σπασμολυτική δράση, η κατανάλωση του είναι ιδιαίτερα χρήσιμη σε περιπτώσεις έντονου βήχα, βρογχίτιδας, βρογχόσπασμων και βρογχικού άσθματος.

Hordeum sp: Άγριο κριθάρι

Πρόκειται για είδος άγριου κριθαριού της οικογένειας των Ποσειδών (*Poaceae*) ή Αγρωστωδών (*Gramineae*). Το γένος αυτό περιλαμβάνει περίπου 30 είδη μονοετών και πολυετών φυτών. Το καλλιεργήσιμο είδος είναι το *Hordeum vulgare* και ανήκει στα πιο παλιά από τα καλλιεργούμενα σιτηρά. Το κριθάρι στην Ευρώπη, την Ασία και τη Βόρεια Αφρική άρχισε να καλλιεργείται από την προϊστορική εποχή ακόμη. Σή-

μερα καλλιεργείται σ' όλο τον κόσμο σαν βιομηχανικό φυτό. Σπέρνεται μέχρι το βόρειο πολικό κύκλο, ενώ στο Θιβέτ και στο Αφγανιστάν σπέρνεται και μέχρι τα 4.650 μέτρα υψόμετρο. Το καλλιεργημένο κριθάρι έχει προέλθει από το άγριο κριθάρι. Το κριθάρι είναι από τα βασικά τρόφιμα για τους ανθρώπους και τα ζώα και αποτελεί ένα βασικό συστατικό για την παραγωγή μπίρας και ουίσκι. Οι ανασκαφές της παλαιολιθικής περιόδου στην Ελλάδα, φανερώνουν πως η τροφή των ανθρώπων εκείνη την εποχή, όπως φαίνεται από τα υπολείμματα, ανάμεσα σε άλλα περιλάμβανε και τα άγρια δημητριακά (κριθάρι, βρώμη).

Laurus nobilis: Δάφνη

Απαντάται σε θαμνώδη μορφή, μπορεί όμως να γίνει ακόμα και δέντρο με μεγάλο ύψος. Τα φύλλα της έχουν ελαιοφόρους αρωματικούς αδένες που μας δίνουν το δαφνόλαδο (δαφνέλαιο), χρήσιμο στη φαρμακευτική και την αρωματοποιία. Η δάφνη επιπλέον χρησιμοποιείται στη μαγειρική.

***Lycopsis arvensis* ή *Anchusa cretica*:** Ψωρούλι

Πόα μονοετής με ύψος ως 50 εκ. Τα λουλούδια της είναι συνήθως μπλε ή και ροζ και αποτελούνται από πέντε πέταλα. Τα φύλλα της είναι λογχοειδή, άμισχα, με χαρακτηριστικά άσπρα στίγματα - εξογκώματα (στα οποία πιθανώς να οφείλεται και η λαϊκή ονομασία ψωρούλι) και λεπτά άσπρα αγκαθάκια. Τα φύλλα είναι εξαιρετικά τραχιά στο άγγιγμα. Είναι φυτό, βρώσιμο (τα φύλλα του συλλέγονται όπως τα ραδίκια). Στην Ήπειρο συλλέγεται μαζί με άλλα άγρια

χόρτα και χρησιμοποιείται στις παραδοσιακές χορτόπιτες. Επιπλέον θεωρείται ένα από τα μελισσοκομικά φυτά με άφθονο νέκταρ την εποχή ανθοφορίας του.

***Medicago arabica*:** μηδική

Ένα από τα 25 περίπου είδη μηδικής (συγγενικά φυτά με το τριφύλλι) που φυτρώνουν στις Βαλκανικές χώρες. Είναι ένα εγγενές είδος της Μεσογείου. Φυτό με χαρακτηριστικά σκουρόχρωμα στίγματα στα πράσινα φύλλα του και μικρά κίτρινα λουλούδια.

Η λέξη *Medicago* προέρχεται από την ελληνική λέξη “*medice*” δηλαδή μηδική, που δείχνει πως το φυτό κατάγεται από την Μηδεία (την Βορειοαφρικανική χώρα Αλγερία). Η λέξη *Arabica* αναφέρεται στην προέλευση του φυτού από την Αραβία-η Μηδική της Αραβίας. Χαρακτηριστικοί είναι οι σπόροι των *Medicago* οι οποίοι είναι σπειροειδείς ή με μικρούς γάντζους για να σκαλώνουν στις γούνες των ζώων κι έτσι να μεταφέρονται εύκολα. Είναι φαινομενικά ξεροί και περιμένουν από τον Ιούνιο ακόμα, σπαρμένοι στο έδαφος, τις φθινοπωρινές και χειμωνιάτικες βροχές για να μπορέσουν να ξαναφυτρώσουν με τις τελευταίες βροχές του χειμώνα. Είναι από τα λίγα φυτά που κάνουν σπόρους με τις πρώτες ξηρασίες του καλοκαιριού κι αυτό για να προλάβουν τα άνυδρα καλοκαίρια.

***Muscari neglectum*:** Ψωμάκι του κούκου

Πολυετής πόα, φτάνει σε ύψος τα 10-25 εκ., με 3 έως 5 φύλλα γραμμοειδή που είναι μεγαλύτερα από το βλαστό. Τα άνθη του είναι σκούρα μπλε - μωβ. Οι βολβοί βράζονται για να ξεπικρίσουν και σερβίρονται με λάδι και ξύδι ή γίνονται καταπληκτικό τουρσί για μεζέ! Εμφανίζεται με πάνω από 10 είδη στην

Ελλάδα. Συνήθως φύεται σε εγκαταλειμμένους αγρούς, πετρώδεις περιοχές και πευκοδάση.

Nigella damascena: Νιγέλα η δαμασκηνή

Μονοετής πόα με λεπτό όρθιο βλαστό και φύλλα πολυσχιδή που σε ύψος φτάνει τα 50 εκ. Έχει 5 ασπρογάλαζα σέπαλα, πολλούς στήμονες και ωοθήκη που στην ωρίμανσή της δίνει μια πολύ διογκωμένη κάψα η οποία περιέχει πολλούς σπόρους. Η κάψουλα αυτή όταν ωριμάσει στο τέλος του καλοκαιριού γίνεται καφέ και συλλέγεται ως καλλωπιστική. Είναι φυτό γνωστό απ' την αρχαιότητα. Πιθανόν να πρόκειται για το Μελάνθιο του Διοσκουρίδη. Χρησιμοποιούμενα μέρη του είναι όλος

ο βλαστός του όταν είναι σε πλήρη άνθηση, αλλά και τα σπέρματά του. Είναι φυτό φαρμακευτικό και μελισσοτροφικό. Τα σπέρματα χρησιμοποιούνται και θεωρούνται τονωτικά, διουρητικά, χωνευτικά, υποτασικά και αντιπυρετικά. Το συναντάμε σε αγρούς, χέρσες εκτάσεις και στις άκρες των δρόμων.

Olea europaea sp. sylvestris: Ελαία η ευρωπαϊκή, ελιά

Είναι η ελιά, το αντιπροσωπευτικότερο δέντρο της Μεσογείου, η οποία στη χώρα μας καλλιεργείται ήδη από τα μινωικά χρόνια αδιάλειπτα ως τις μέρες μας.

Ornithogalum umbellatum: Ορνιθόγαλο

Πρόκειται για φυτά βολβώδη που το όνομά τους προέρχεται από τις λέξεις: όρνις δηλαδή πουλί και γάλα και δηλώνει αφθονία. Στη χώρα μας υπάρχουν πάνω από 20 είδη τα οποία φυτρώνουν σε βραχώδεις περιοχές, λιβάδια και άκρες δρόμων.

Paliurus spina-christi: Παλιούρι

Ο μύθος λέει πως τα κλαδιά του έχουν χρησιμοποιηθεί για να φτιαχτεί το ακάνθινο στεφάνι που έβαλαν στο κεφάλι του Ιησού πριν τη σταύρωση. Είναι φυλλοβόλος θάμνος με λεπτά, ακανθώδη κλαδιά που φτάνει σε ύψος τα 4 μ. Τα λουλούδια του είναι μικρά, κιτρινοπράσινα.

Χαρακτηριστικός είναι ο ξυλώδης καρπός του, σε κοκκινοκαφέ χρώμα και στρογγυλό σχήμα ο οποίος περιβάλλεται από κυματοειδές πτερύγιο. Θεωρείται ένα από τα σπουδαιότερα μελισσοκομικά φυτά καθώς σε ευνοϊκές καιρικές συνθήκες προμηθεύει τις μέλισσες με άφθονο νέκταρ. Αντίθετα αν κατά την εποχή της ανθοφορίας του ο καιρός είναι βροχερός και φυσούν ξηροί-ζεστοί άνεμοι το φυτό σταματά να παράγει νέκταρ. Οι καρποί του χρησιμοποιούνταν κατά το παρελθόν για τη βαφή μάλλινων νημάτων.

Pistacia terebinthus: Κοκορεβυθιά

Φυλλοβόλος θάμνος με κόκκινους καρπούς οι οποίοι γίνονται καφέ στην ωρίμανσή τους. Το φυτό έχει έντονη ρητινούχα μυρουδιά εξ αιτίας μιας ρητίνης που περιέχει, της τερεβινθίνης η οποία έχει θερμαντικές και άλλες ιδιότητες.

Phlomis fruticosa: Ασφάκα

Είναι ένας μικρός πολυετής θάμνος που ανήκει στην οικογένεια των Χειλανθών με ύψος που ποικίλει και μπορεί να φτάσει ως 2μ. Ολο το φυτό είναι καλυμμένο με τρίχες. Τα λουλούδια του είναι κίτρινα σωληνοειδή και αναπτύσσονται πολλά μαζί σε σπείρες. Τα φύλλα του είναι ωοειδή, γκριζοπράσινα, κάπως ζαρωμένα, πιο άσπρα στο κάτω μέρος και δίνουν μια βελούδινη αίσθηση. Τα κατώτερα έχουν μίσχο ενώ τα ανώτερα είναι επιφυή, λογχοειδή. Φυτρώνει σε πε-

τρώδεις άγονες τοποθεσίες. Είναι ένα από τα φυτά που οι μέλισσες δεν μπορούν να φτάσουν και να πάρουν το νέκταρ τους.

Pyrus amygdaliformis: Γκορτσιά, αγραπιδιά

Ένα από τα είδη αγριαχλαδιάς που αυτοφύονται στη χώρα μας και βρίσκονται σε αφθονία σε αγρούς και λιβάδια. Το φθινόπωρο ωριμάζουν οι μικροί καρποί του, τα γκόρτσα, που για να φαγωθούν πρέπει να ωριμάσουν πολύ καλά καθώς είναι πολύ στυφοί. Είναι ένα από τα φυλλοβόλα δέντρα, που η ανθοφορία του σηματοδοτεί την άνοιξη στην Ελλάδα καθώς προηγείται πολλών άλλων.

Rosa sempervirens: Αγριοτριανταφυλλιά

Είναι πολυετής θάμνος με πολλά αγκάθια, άνθη μικρά και καρπούς πορτοκαλόχρωμους. Σε έναν από τους μύθους για το τριαντάφυλλο λέγεται ότι αυτό δημιουργήθηκε ταυτόχρονα με την αναδυόμενη Αφροδίτη. Περιλαμβάνει γύρω στα 200 είδη στον κόσμο και 15 στην Ελλάδα. Οι καρποί του είναι πλούσιοι σε βιταμίνη C, συλλέγονται και γίνονται δυναμωτικό τσάι.

Rubus fruticosus: Βάτος, βατομουριά

Περίφημο φάρμακο σύμφωνα με τον Θεόφραστο και τον Διοσκουρίδη οι οποίοι εκθείαζαν κυρίως τις ιδιότητες των φύλλων του. Οι καρποί του τα βατόμουρα περιέχουν πολλές βιταμίνες και από αυτούς φτιάχνουμε μαρμελάδες ή τους καταναλώνουμε φρέσκους. Φαρμακευτικές ιδιότητες έχει και η ρίζα του φυτού και τα φύλλα. Οι καρποί είναι εφιδρωτικοί, διουρητικοί και χρησιμοποιούνται κατά της δίψας. Η

ρίζα είναι αποχρεμπτική και τα φύλλα χρησιμοποιούνται κατά της διάρροιας.

Rumex sp.: Λάπατο, λάπαθο

Είναι πολυετής πόα με λογχοειδή φύλλα. Τα λουλούδια της βγαίνουν στους κόμπους του όρθιου βλαστού και είναι πάρα πολύ μικρά. Ο βλαστός μπορεί να είναι από 30 εκ. ως 1 μ. Είναι φυτό βρώσιμο, τα φύλλα του συλλέγονται και χρησιμοποιούνται για την παρασκευή της λαχανόπιτας μαζί με άλλα άγρια χόρτα (Ηπειρος)

Smilax aspera: Σμίλαξ η τραχεία, αρκουδόβατος

Αναρριχητικό φυτό με καρδιοειδή φύλλα και κρεμαστές καρποταξίες κόκκινου χρώματος σαν τσαμπιά, διακοσμητικές. Το όνομά του προέρχεται από την ελληνική λέξη “Σμίλη = μυθική νύμφη” και την λατινική “asper = τραχύς”. Ο Θεόφραστος και ο Διοσκουρίδης το θεωρούσαν αντίδοτο για όλα τα δηλητήρια. Οι κόκκινοι καρποί του είναι μια καλή πηγή τροφής για τα πουλιά. Συχνά βλέπουμε την ίδια περίοδο ανθοφορία και καρποφορία. Από τα λίγα φυτά που έχουν ανθοφορία το φθινόπωρο, για το λόγο αυτό είναι χρήσιμο μελισσοκομικό φυτό γιατί δίνει γύρη και νέκταρ σε μια δύσκολη εποχή για τα μελίσσια.

Sonhus asper: Ζοχός, τζοχός ή τζοχί

Είναι φυτά μονοετή, διετή ή πολυετή με κίτρινα λουλούδια και φύλλα πτεροσχιδή, οδοντωτά, τις περισσότερες φορές αγκαθωτά. Ο βλαστός του είναι όρθιος και όταν κοπεί βγάζει γαλακτώδη χυμό. Είναι γνωστό φυτό από την αρχαιότητα και αναφέρεται από τον Θεόφραστο ως «σόγχος». Είναι βρώσιμο και φαρμακευτικό, τα φύλλα του συλλέγονται και μαζί με άλλα άγρια χόρτα τρώγονται ως βραστή σαλάτα. Η συλλογή του, όπως και όλων των άλλων βρώσιμων φυτών, είναι καλό να γίνεται από μέρη καθαρά, μακριά

από χρήση φυτοφαρμάκων ή πέρασμα αυτοκινήτων για την αποφυγή συγκέντρωσης ρύπων ή χημικών στα φυτά.

Tamus communis: Αβρωνία, οβριά

Φυτό δηλητηριώδες με ερεθιστική ουσία για το δέρμα. Έχει τοξικούς καρπούς σαρκώδεις, κίτρινους ή κόκκινους και λεπτούς βλαστούς με διακλαδώσεις. Μοιάζει με αμπέλι.

Tordylium apulum: Καυκαλήθρα, μοσχολάχανο

Από την εποχή του Διοσκουρίδη αναφέρεται ως «Τορδύλιο». Γνωστό φυτό από την αρχαιότητα. Συνιστούσαν το ζωμό του βλαστού της, ανακατεμένο με γλυκό κρασί, για τις παθήσεις των νεφρών που έπρεπε να πίνουν για 10 μέρες. Ο βλαστός του είναι γραμμωτός, τα φύλλα χνουδωτά τα κατώτερα καρδιόσχημα. Τα λουλούδια του είναι μικρά λευκά σε ομάδες και σχηματίζουν το χαρακτηριστικό του είδους σκιάδιο. Τα περιφερειακά ανθίδια έχουν μόνο το ένα πέταλο μεγαλύτερο. Τα φύλλα του είναι βρώσιμα, στη

Ήπειρο χρησιμοποιούνται στις χορτόπιτες καθώς δίνουν ιδιαίτερη γεύση (πολύ αρωματικά).

Vitex agnus-castus: Άγνος η κοινή, λυγαριά

Η λυγαριά συναντάται σε χαμηλά υψόμετρα ή παραθαλάσσιες περιοχές. Ανθίζει από τα τέλη καλοκαιριού μέχρι και τον Νοέμβριο. Ονομάστηκε λυγαριά εξ αιτίας των ευλύγιστων κλαδιών της που στο παρελθόν χρησιμοποιήθηκαν στην καλαθοπλεκτική.

Vitis vinifera subsp. sylvestris: Άγριο αμπέλι

Είναι αυτοφυές φυτό στην Ελλάδα, η παρουσία του έχει σημειωθεί ακόμα και πριν από την περίοδο των παγετώνων. Υπολείμματα της άγριας αμπέλου βρέθηκαν σε πολλά μέρη της χώρας και κάποια χρονολογούνται πριν από τη νεολιθική εποχή. Η εξημερωμένη άμπελος (*vitis vinifera ssp sativa*) καλλιεργείται στην ελληνική χερσόνησο, σε πολλές περιοχές από την 4η χιλιετία π.Χ.

Anacamptis pyramidalis: Πυραμιδούλα

Είναι πολυετής πόα. Μια από τις πιο κοινές ορχιδέες. Το όνομά της βγαίνει από το αρχαίο ελληνικό ανακάμπτω που προφανώς αναφέρεται στο λεπτό μακρύ λυγισμένο προς τα πάνω πλῆκτρο της και εξ αιτίας του σχήματος της ταξιανθίας της η οποία σχηματίζει μια μικρή πυραμίδα από λευκορόδινα λουλούδια. Το κάτω πέταλο του άνθους είναι χωρισμένο σε τρεις λοβούς. Ο βλαστός της είναι λεπτός και φτάνει σε ύψος τα 50 εκ. Φύλλα υπάρχουν στη βάση του φυτού και είναι επιμήκη, χωρίς στίγματα, γραμμοειδή ενώ

κατά την περίοδο της ανθοφορίας είναι σχεδόν μαραμμένα.

Ophrys mammosa ssp.: Οφρύς η μαστοφόρος

Ψηλό φυτό, έως 50 εκ. Τα σέπαλά της είναι πράσινα με χαρακτηριστικά τα πλαϊνά σέπαλα που έχουν συνήθως δυο χρώματα καθώς χωρίζονται σε δύο ευδιάκριτα μέρη με το κάτω μέρος να είναι κοκκινωπό και το πάνω πρασινολαδί. Τα πέταλά της έχουν κι αυτά κοκκινωπή απόχρωση και είναι κυματιστά. Το χείλος της έχει βελούδινη όψη και βαθύ κόκκινο χρώμα. Στο χείλος υπάρχουν δυο κωνικά εξογκώματα. Ο θυρεός έχει το σχήμα του γράμματος 'Ητα που στα κάτω άκρα του είναι πιο φαρδύ και φέρει άσπρο περίγραμμα.

Orchis provincialis: Ορχιδέα η επαρχιωτοπούλα

Μικρό φυτό ορχιδέας, από 10-30 εκ., με κίτρινο πολύ ανοιχτό χρώμα και κόκκινες βούλες. Υπάρχει σχεδόν σε όλη την Ελλάδα.

Serapias cordigera: Σεράπια η καρδιοφόρος

Οι ορχιδέες σεράπιας δεν έχουν τα εντυπωσιακά χρώματα των υπολοίπων και σχεδόν όλες έχουν καφεκόκκινες αποχρώσεις. Η συγκεκριμένη είναι η πιο σπάνια από τις υπόλοιπες *Serapias*.

Serapias vomeracea: Γλωσσάκι

Σχετικά μικρό φυτό που ανθίζει το Μάιο. Είναι ένα είδος ορχιδέας που σε ύψος φτάνει τα 30 εκ. και η κοινή ονομασία του είναι γλωσσάκι.

Τα λουλούδια της κοκκινοκαφέ αυτής ορχιδέας βγαίνουν από τη μέση του βλαστού και πάνω. Τα σέπαλά τους είναι καστανόχρωμα, με κοκκινωπές νευρώσεις και μυτερά στις άκρες τους. Το χείλος είναι γλωσσοειδές, μακρύ με πολλά λευκά τριχίδια και είναι γυριστό προς τα πίσω σχεδόν ακουμπάει το κάτω μέρος του.

Arum italicum***Calystegia sepium***

Πανίδα

Σχετικά με την πανίδα της περιοχής δεν έχει υπάρξει συστηματική έρευνα και τα ως τώρα δεδομένα στηρίζονται στα ευρύτερα ζωογεωγραφικά δεδομένα και στην εμπειρία όσων συμμετείχαν στην Ειδική Διαχειριστική Μελέτη της ETANAM 2000.

Η περιοχή της λίμνης Ζηρού εξ αιτίας της σημαντικής ποικιλότητας επιμέρους οικοτόπων που διαθέτει (βραχώδεις βιοτόπους με ρωγμές και σπηλαιώδεις κοιλότητες καθώς και δάση και λιμναία οικοσυστήματα) προφανώς και λόγω της αφθονίας των εντόμων που αποτελούν την τροφή τους φιλοξενεί 17 είδη νυχτερίδας. Άλλα θηλαστικά που απαντώνται είναι: βίδα (*Lutra lutra*), τσακάλι (*Canis aureus*), αγριόγατος (*Felis sylvestris*), αγριογούρουνο (*Sus scrofa*), ασβός (*Meles meles*), σκίουρος (*Sciurus vulgaris*), τρανορινολόφος (*Rhinolophus ferrumequinum*), μικρορινολόφος (*Rhinolophus hipposideros*), σκαντζόχοιρος (*Erinaceus concolor*), σπιτομουγαλή (*Crocidura russula*), νανομουγαλή (*Sorex minutus*) κ.α.

Ορνιθοπανίδα

Στην περιοχή λίμνης Ζηρού απαντώνται 140 είδη πτηνών και από αυτά τα 35 ανήκουν στα απειλούμενα και περιλαμβάνονται στο παράρτημα I της οδηγίας 79/409/ΕΟΚ. Στους υγροτόπους απαντώνται: νανοβουτηχτάρι (*Tachybaptus ruficollis*), κορμοράνος (*Phalacrocorax carbo*), ερωδιοί όπως μικροτσικνιάς (*Ixobrychus minutus*), νυχτοκόρακας (*Nycticorax nycticorax*), κρυπτοτσικνιάς (*Ardeola ralloides*), σταχτοτσικνιάς (*Ardea cinerea*), πάπιες όπως γκισάρι (*Aythya ferina*), βαλτόπαπια (*Aythya nyroca*), πελαργός, ποταμοσφυριχτής (*Charadrius dubius*), αρπακτικά όπως βραχοκιρκίνεζο, (*Falco tinnunculus*), πετρίτης (*Falco peregrines*), σφηκιάρης (*Pernis apivorus*), φιδαιτός (*Circetus gallicus*), μπεκάτσα (*Scolopax rusticola*), γλάροι όπως ασημόγλαρος (*Larus cachinans*), μαυρογλάρονο (*Chlidonias niger*), είδη δρυοκολαπτών με πιο κοινά μεσοτσικλητάρια (*Dendrocopos medius*) και νανοτσικλητάρια (*Dendrocopos minor*) και τέλος αλκυόνη (*Alcedo atthis*).

Ερπετοπανίδα

Στην περιοχή απαντώνται 23 είδη ερπετών. Ειδικότερα τρία είδη χελωνών, έντεκα είδη σαυρών και σαμιαμιδιών και εννιά είδη φιδιών. Συγκεκριμένα τα είδη χελωνών είναι βαλτοχελώνα (*Emys orbicularis*), ποταμοχελώνα (*Mauremys caspica*), λιβαδοχελώνα (*Testudo hermanni*) και ανήκουν στο παράρτημα II της οδηγίας 92/43/ΕΟΚ. Στην ίδια οδηγία ανήκουν και από τα φίδια το σπιτόφιδιο (*Elaphesitula*) και ο νερολαφιάτης (*Elaphe quatuorlineata*). Άλλα φίδια που υπάρχουν στην περιοχή είναι σαπίτης (*Malpolon monspessulanus*), νερόφιδιο

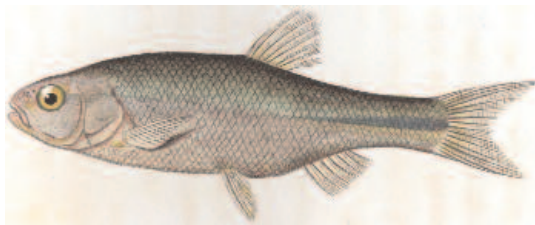
(*Natrix natrix*), καναλόφιδο (*Natrix tessellata*), αγιόφιδο (*Telescopus fallax*) και οχιά (*Vipera ammodytes*).

Αμφίβια

Στα είδη των αμφιβίων περιλαμβάνονται δύο είδη φρύνων: ο κοινός φρύνος (*Bufo bufo*) και ο πρασινοκέφαλος (*Bufo viridis*) καθώς και τέσσερα είδη βατράχων, συγκεκριμένα ο βάτραχος δυτικής Ελλάδας (*Rana epeirotica*), ο πρασινοβάτραχος (*Rana ridibunda*) ο δαλματοβάτραχος (*Rana dalmatica*), και ο δενδροβάτραχος (*Hyla arborea*)

Ιχθυοπανίδα

Στη λίμνη Ζηρού απαντώνται τα ακόλουθα είδη ψαριών: δρομίτσα (*Rutilus ylikiensis*), στροσίδι (*Luciobarbus albanicus*), τυλινάρι (*Leuciscus cephalus*), ντάσκα (*Pelagus stymphalicus*) και λουροβελονίτσα (*Cobitis hellenica*)

Pelagus stymphalicus, ντάσκα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αδάμ, Ε., 2013, Λάκκα Σουλίου II, Πρακτικά επιστημονικού συμποσίου, Θεσπρωτικό, Ιούλιος 2012, Περιβαλλοντικός Σύλλογος Θεσπρωτικού, Αθήνα.
- Άλκιμος, Α., 1998, Οι ορχιδέες της Ελλάδας, Ψύχαλου, Αθήνα.
- Βλάμη, Β., Ζόγκαρης, Στ., Δημόπουλος, Π., 2003, Βελανιδόδασος Ξηρόμερου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Υ.ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ.
- Bowe, G., 1999, Φύση και αξία, στο Βουδούρης Κ., (επιμ.), Φιλοσοφία και Οικολογία, Αθήνα: Ιωνία.
- Γεωργόπουλος, Α., 2002, Περιβαλλοντική Ηθική, Αθήνα: Gutenberg.
- Γιαννούλης, Ν., 2013, Αξιοβίωτη Διαχείριση Λιμναίων Υδατικών Συστημάτων “Η περίπτωση της Λίμνης Ζηρού”, Εισήγηση στο Σεμινάριο «Λίμνες» του ΚΠΕ Φιλιππιάδας, Ζηρός, 24 Μαΐου 2013.
- Γιοματάρης, Μ., 2011, Τοπίο και ανθρωπογενής κληρονομιά, εισήγηση στην Ημερίδα: «Η πολιτισμική διάσταση του τοπίου», 3 Μαΐου 2011, Αθήνα
- Καρράς, Γ., Φίλης, Β., 2000, Βοτανικές διαδρομές, Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
- Καραγεωργάκης, Σ., Γεωργόπουλος, Α., 2005, «Όταν η Περιβαλλοντική Ηθική Συναντά την Πολιτική Οικολογία», στο Γεωργόπουλος, Α. (επιμ.), Περιβαλλοντική Εκπαίδευση Ο νέος πολιτισμός που αναδύεται, Αθήνα, Gutenberg.
- Καρράς, Γ., Φίλης, Β., 2000, Φαρμακευτικά φυτά του Ζαγορίου, Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
- Λεοντιάδης Ι.Λ., 1984. Ισοτοπική υδρολογική έρευνα του καρστικού υδροφόρου ορίζοντα της λεκάνης του Λούρου, Δημόκριτος, Αθήνα.
- Μπάουμαν, Ε., 1990, Η ελληνική χλωρίδα στο μύθο, στην τέχνη, στη λογοτεχνία, Ελληνική εταιρεία προστασίας της φύσης, Αθήνα.
- Mabey, R., 1999, Πλήρης οδηγός για τα Βότανα, Εκδ. Ψύχαλου, Αθήνα.
- Νικολάου, Ε., ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΓΕΩΛΟΓΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ (Ι.Γ.Μ.Ε.), Εισήγηση στο Σεμινάριο Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαί-

δευσης Φιλιπιάδας: “Λιμναία Οικοσυστήματα: πηγες έμπνευσης για προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης”, Ζηρός, 24 Μαΐου 2013

- Παπαμύτογλου, Β., 2006, Αγριολούλουδα της Ελλάδας, Mediterraneo.
- Περγαντής, Φ., Φαρίδης, Ε., Βρεττού, Ε. και Χατζημελετίου, Ι., 2000, Ειδική περιβαλλοντική μελέτη περιοχής λίμνης Ζηρού, Α-Β φάση, για την ΕΤΑ-NAM, Εταιρεία ανάπτυξης Αμβρακικού (αδημοσίευτη μελέτη).
- Πλακούτσης, Α., 2006, Μελισσοκομικά φυτά, Μελισσοκομική Επιθεώρηση Ν. Παππάς, Θεσσαλονίκη.
- Σφήκας, Γ., 1994, Φαρμακευτικά φυτά της Ελλάδας, Ελληνική Φύση, Αθήνα.
- Σφήκας, Γ., 1995, Δέντρα και θάμνοι της Ελλάδας, Ελληνική Φύση, Αθήνα.
- Σφήκας, Γ., 1992, Αγριολούλουδα της Ελλάδας, Ελληνική Φύση, Αθήνα.
- Σφήκας, Γ., 1997, Τα ενδημικά φυτά της Ελλάδας, Οργάνωση μέσω ερμηνείας περιβάλλοντος ΕΠΕ, Αθήνα.
- Χατζηρβασάνης, Β., 2005, Μικρή Μεσόγειος, Ανεβαίνοντας, Αθήνα .
- <http://technologosgeorponos.blogspot.gr>
- <http://filotis.itia.ntua.gr/species>, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Φιλότης, Βάση δεδομένων για την ελληνική φύση.
- <http://www.soc.aegean.gr>

Η ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΧΑΡΑΔΡΟ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Μαρία Χαριτοπούλου, Καθηγήτρια Φυσικής Αγωγής,
Μέλος Π.Ο. ΚΠΕ Φιλιππιάδας.

Εικόνα 1. ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑ, ΠΗΓΗ: ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Α. ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑ
(dimitrioumemories) ΝΙΚΟΥ ΚΑΤΣΙΚΟΥΔΗ

Η Φιλιππιάδα είναι κωμόπολη –δεύτερη σε πληθυσμό στο Νομό Πρέβεζας– και είναι χτισμένη σε ένα κομβικό σημείο, βορειοανατολικά της Πρέβεζας, δυτικά της Αρτας, νοτιανατολικά των Ιωαννίνων και βορειοδυτικά της Αμφιλοχίας. Την περιοχή διασχίζει ο Λούρος ποταμός, που πηγάζει από τις νοτιανατολικές πλαγιές του όρους Τόμαρος ή Ολύτσικα, και ο οποίος, ύστερα από διαδρομή 75 χλμ., χύνεται στον Αμβρακικό κόλπο.

Η περιοχή της Φιλιππιάδας πιθανότατα κατοικείται ήδη από τον 8ο και 7ο αιώνα π.χ.

Η Φιλιππιάδα στην αρχαιότητα

Οι ανασκαφικές έρευνες των Eric S. Higgs (Πανεπιστήμιο Οξφόρδης) και Σωτήρη Δάκαρη, από 1962-65, στην περιοχή Ασπροχάλικο στο χωριό Άγιος Γεώργιος (Δημοτική Ενότητα Φιλιππιάδας) ανέδειξαν σημαντικά ευρήματα που αποδεικνύουν ότι η περιοχή κατοικείται εδώ και 100.000 χρόνια.

Στα ιστορικά χρόνια, μετά το 1100 π.Χ. περίπου, διαμορφώνονται, οργανώνονται και αναπτύσσονται τα Ηπειρωτικά φύλα. Αυτά όμως που κυριαρχούν είναι οι Μολοσσοί, οι Θεσπρωτοί, οι Κασσωπαίοι και οι Αθαμάνες.

Σπουδαιότεροι ιστορικοί σταθμοί για την περιοχή μας ήταν η ίδρυση του Βουχετίου το 700-600 π.Χ., η ίδρυση των Βατιών στο Ριζοβούνι το 700-600 π.Χ. και η ίδρυση της Αρχαίας Κασσώπης το 700 π.Χ. περίπου.

Η περιοχή της Φιλιππιάδας βρίσκεται μεταξύ των Μολοσσών των Κασσωπαίων και των Αθαμάνων. Οι Κασσωπαίοι χωρίζονταν από τους Μολοσσούς με τον ποταμό Λούρο και οι Μολοσσοί από τους Αθαμάνες με τον ποταμό Άραχθο

**Εικόνα 2. ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ,
ΠΗΓΗ:ΙΧΝΗΛΑΤΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ
«ΤΑ ΘΕΑΤΡΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΗΠΕΙΡΟΥ»
ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΤΣΙΚΟΥΔΗ**

στο Άκτιο και για να αποφύγει τα έλη της περιοχής του Αμβράκου, κατευθύνθηκε προς τη σημερινή Φιλιππιάδα.

και τα βουνά των Τζουμέρκων. Έτσι μπορούμε να υποθέσουμε ότι η περιοχή της Φιλιππιάδας αν και εδαφικά φαίνεται ότι ανήκε στην περιοχή των Κασσωπαίων, στην πραγματικότητα και λόγω της γεωγραφικής διαμόρφωσης της περιοχής, η Φιλιππιάδα «μετείχε» και των τριών προαναφερομένων Ηπειρωτικών φύλων.

Πρόδρομος της σημερινής Φιλιππιάδας ήταν ο αρχαίος οικισμός Χάραδρον, του οποίου το όνομα παραπέμπει στην βόρεια κοιλάδα (χαράδρα) του ποταμού Λούρου. Χάραδρον ή Χαράδρα ήταν τειχισμένος οικισμός, ο οποίος τοποθετείται βόρεια της Φιλιππιάδας στη θέση «Καστρί». Την πόλη αυτή αναφέρει ο Πολύβιος όταν ο Φίλιππος, μετά την πολιορκία και την κατάληψη του Αμβράκου, επίνειου της Αμβρακίας στον Αμβρακικό κόλπο, στη βιασύνη του να φτάσει απέναντι

Βυζαντινή Κατοχή

Το έτος 395, ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Α΄ διαίρεσε τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία σε ανατολικό και δυτικό κράτος. Η Ήπειρος (επομένως και η περιοχή της Φιλιππιάδας) υπαγόταν πια στο ανατολικό κράτος και ειδικότερα στην επαρχία του Ιλλυρικού της Διοίκησης της Θράκης.

Κατά την περίοδο της Ρωμαϊκής κατάκτησης, αλλά και στα χρόνια της Βυζαντινής περιόδου, δηλαδή για μια χρονική περίοδο πάνω από χίλια χρόνια, η Ήπειρος δέχθηκε πολλές επιδρομές, καταστροφές, λεηλασίες κατά τις οποίες άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους ή αιχμαλωτίστηκαν και πουλήθηκαν ως δούλοι.

Στην ιστορία αναφέρονται, ως βέβαιες ή πιθανές επιδρομές στην Ήπειρο των Γότθων, των Βησιγότθων το 380, των Οστρογότθων, των Βανδάλων, των Ούννων, των Νορμανδών, των Σλάβων τον 6^ο και τον 7^ο αι., των Βουλγάρων, των Σέρβων και των Αλβανών.

Οι ιστορικές πηγές που έχουν διασωθεί για αυτήν την περίοδο, η οποία αποκαλείται ως «σκοτεινά χρόνια», είναι ελάχιστες.

Έτσι δεν είναι διαπιστωμένο ποιοι «βάρβαροι» πέρασαν ή όχι και από την περιοχή της Φιλιππιάδας. Είναι, όμως, απίθανο η περιοχή να έμεινε ανεπηρέαστη, με τον ένα ή τον άλλον τρόπο, από τις μετακινήσεις στρατευμάτων και προσφύγων ή τις οικονομικές καταστροφές που είναι επακόλουθο των πολεμικών συγκρούσεων και πολιτικών ανακατατάξεων.

Το Δεσποτάτο της Ηπείρου

Μετά την αποκαλούμενη Σταυροφορία (1204) καταλύθηκε η τότε Βυζαντινή αυτοκρατορία.

Το 1205 ο Μιχαήλ Α΄ Κομνηνός Δούκας ίδρυσε το Δεσποτάτο της Ηπείρου, το οποίο έμελλε να ζήσει, με αυξομειούμενα εδαφικά όρια και διαφόρων εθνικοτήτων ηγέτες, μέχρι την κατάληψη της Ηπείρου από τους Οθωμανούς.

Στο απώγειο της ακμής του το Δεσποτάτο της Ηπείρου, εκτός από την περιοχή της ιστορικής Ηπείρου, περιλάμβανε την Αιτωλοακαρνανία, τη Θεσσαλία, τη σημερινή Αλβανία και την Κέρκυρα.

Οι Κομνηνοί εξουσίασαν την περιοχή μέχρι το 1318. Μετά το 1318 το Δεσποτάτο της Ηπείρου καταλήφθηκε διαδοχικά από Ιταλούς, Σέρβους και Αλβανούς ηγεμόνες.

Από το 1318 μέχρι το 1335 η περιοχή ήταν υπό ιταλική κατοχή με ηγεμόνες τον Νικόλαο Ορσίνη και Ιωάννη Ορσίνη.

Από το 1335 μέχρι και το 1348 η περιοχή προσαρτήθηκε στην μετά την εποχή των Σταυροφοριών Βυζαντινή αυτοκρατορία.

Από το 1348 έως 1349 κατέλαβαν την Ήπειρο οι Σέρβοι υπό την αρχηγεία του Συμεών Ούρεση, ο οποίος αυτοανακηρύχθηκε Δεσπότης και είχε ως έδρα του την Άρτα.

Από το 1335 έως 1358 επανέρχονται στην περιοχή οι Ιταλοί υπό τον Νικηφόρο Ορσίνη.

Από το 1359 και για εξήντα σχεδόν χρόνια, το 1416, η περιοχή βρίσκεται υπό την κατοχή των Αλβανών (οικογένειες Λιόσα και Σπάτα), ενώ η περιοχή των Ιωαννίνων υπό την κατοχή του Φλωρεντίνου Ιζάουλου Μπουοντελμόντι (1385-1411). Το 1416 ο ιταλικής καταγωγής Κάρολος Α΄ Τόκκος, Κόμης της Κεφαλονιάς, Ιθάκης και Ζακύνθου από το 1430 και Δεσπότης των Ιωαννίνων από το 1411, κατέλαβε την περιοχή της Άρτας, ενοποίησε υπό την ηγεσία του σχεδόν όλη την Ήπειρο και αυτοανακηρύχθηκε Δεσπότης του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Υπό την ηγεσία των Τόκκων καταλήφθηκαν τα Ιωάννινα και η υπόλοιπη Ήπειρος από τους Οθωμανούς.

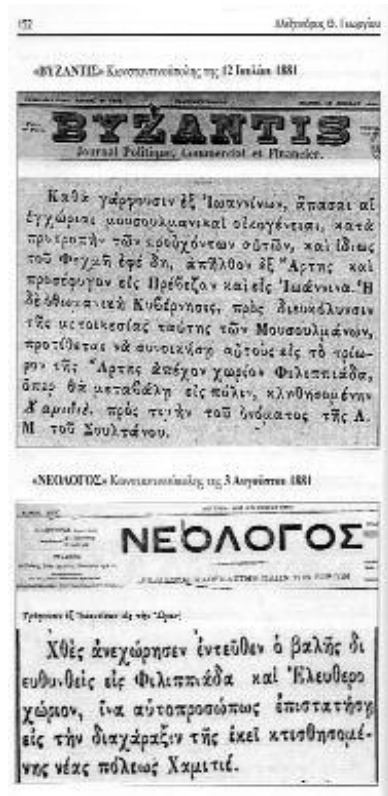
Έτσι, η περιοχή της Φιλιππιάδας για διακόσια πενήντα περίπου χρόνια υπαγόταν στο Δεσποτάτο της Ηπείρου και, εκτός από τους Κομνηνούς, ήταν υπό την κατοχή Ιταλών, Βυζαντινών, Σέρβων και Αλβανών ηγεμόνων.

Η εποχή της Τουρκοκρατίας

Με την εξάπλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το 1430 έως 1452 καταλήφθηκαν από τους Οθωμανούς τα Ιωάννινα η Άρτα και η Πρέβεζα. Επομένως η περιοχή της Φιλιπιάδας καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς κατά το χρονικό διάστημα αυτό. Για την περιοχή της Φιλιπιάδας μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα δεν υπάρχουν μαρτυρίες για συγκρούσεις. Η Φιλιπιάδα αναφέρεται για πρώτη φορά γραπτά επίσημα από τις αναφορές σε έγγραφα του Αλή Πασά (σε έγγραφο με ημερομηνία 20 Οκτωβρίου 1812, σε έγγραφο του 1813, σε έγγραφο - μπουγιουρντί με ημερομηνία 27 Ιανουαρίου του 1815).

Η Νέα Φιλιπιάδα θεμελιώθηκε κατά το 1881 ύστερα από τη Συνθήκη του Βερολίνου με την οποία προσαρτήθηκε η Άρτα ως τον Άραχθο ποταμό στο Ελληνικό κράτος, και η γέφυρα της Άρτας μετατράπηκε σε συνοριακή διάβαση και τελωνείο. Τότε κατά τους όρους της Συνθήκης οι Οθωμανοί έπρεπε να εγκαταλείψουν την Άρτα και να μετακινηθούν στην Οθωμανική επικράτεια από την εδώ πλευρά του Αράχθου. Η αναχώρηση των Οθωμανικών οικογενειών από την Άρτα έγινε από την 16η έως 20η Αυγούστου του 1881. Περίπου 250 πολυμελείς οικογένειες Τούρκων εγκατέλειψαν την Άρτα και εγκαταστάθηκαν στην παλιά Φιλιπιάδα όπου και επίταξαν όλα τα χαμόσπιτα και τα καλύβια των 58 χριστιανικών οικογενειών. Οι Τούρκοι, που σχεδόν όλοι ήταν κτηματίες αφεντάδες και μπέηδες, δυσσαρεστήθηκαν γιατί εγκατέλει-

Εικόνα 4. ΠΗΓΗ ΦΙΛΙΠΠΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α.

Εικόνα 3. ΤΟ ΤΖΑΜΙ -ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑ, ΠΗΓΗ: Α΄ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 1912-13 Η ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, ΙΔΡΥΜΑ ΑΚΤΙΑ ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ, 2002

ψαν τα πλούσια αρχοντικά τους στην Άρτα και ήρθαν να ζήσουν στα φτωχικά λυβα της παλιάς Φιλιπιάδας. Ο Βαλής των Ιωαννίνων λόγω της τραγικής κατάστασης που δημιουργήθηκε αποφάσισε να χτίσει νέα πολιτεία με το όνομα Χαμιδιέ (προς τιμής του Σουλτάνου Αβδούλ - Χαμίτ Β') ανάμεσα στη Φιλιπιάδα και το Ελευθεροχώρι για τη στέγαση των υπηκόων της. Σχεδιάστηκε μια πόλη που θα ικανοποιούσε όλες τις λειτουργικές ανάγκες του πληθυσμού (καλή ρυμοτομία, φαρδιούς δρόμους, πλατείες, τζαμί, αγορά με πολλά καταστήματα και πολλούς κοινόχρηστους χώρους). Το διοικητήριο χτίστηκε με την προοπτική να χρησιμεύσει ως «καϊμακαμλίκι» δηλαδή διοικητικό επαρχείο όλης της περιοχής. Άλλο δημόσιο κτήριο ήταν το χαμάμ δηλαδή τα δημόσια λουτρά που κατά την παράδοση χτίστηκαν σε ερείπια χριστιανικού ναού τιμωμένου επ' ονόματι του Αγίου Χριστοφόρου. Επίσης σε Οθωμανικά έγγραφα επικράτησε μόνο για λίγο η ονομασία Λούρος ή Νέος Λούρος. Σύντομα καθιερώθηκε η ονομασία **Νέα Φιλιπιάδα**. Η οικοδόμηση της νέας Φιλιπιάδας άρχισε αμέσως το 1882 με γρήγορους και εντατικούς ρυθμούς. Τα σπίτια των φτωχότερων ήταν πλιθίνα ενώ οι αγάδες έχτισαν πέτρινα σπίτια μεγαλύτερα και καλύτερα.

Με την ίδρυση της νέας Φιλιπιάδας, μεταξύ Φιλιπιάδας και Ελευθεροχωρίου, στην πράξη, ενοποιήθηκαν και οι τρεις οικισμοί και δημιουργήθηκε ένας ενιαίος οικιστικός, οικονομικός χώρος. Έλληνες κατοικούσαν όπως και πριν μόνο στους δύο παλιότερους οικισμούς. Οι μόνιμοι κάτοικοι της Νέας Φιλιπιάδας ήταν σχεδόν αποκλειστικά Οθωμανοί.

Πόλεμος του 1897

Αφορμή για τον πόλεμο του 1897 ήταν η εισβολή ένοπλων ελληνικών ομάδων στην Μακεδονία. Η Τουρκία στις 7 Απριλίου κήρυξε τον πόλεμο που διεξήχθη σε δύο μέτωπα το Θεσσαλικό και το Ηπειρώτικο.

Στον πόλεμο του 1897 και συγκεκριμένα στις 9 Απριλίου, η Φιλιπιάδα απελευθερώθηκε από τον ελληνικό στρατό. Ύστερα όμως από 9 μέρες (17 Απριλίου 1897) η Φιλιπιάδα ανακαταλήφθηκε από τους Τούρκους και ο ελληνικός στρατός οπισθοχώρησε προς την Άρτα. Παρά τις καταστροφές του 1897 η Φιλιπιάδα συνήλθε γρήγορα και γνώρισε οικονομική άνθιση επειδή ήταν το κέντρο μιας μεγάλης περιοχής.

Η απελευθέρωση της Φιλιππιάδας το 1912

Εικόνα 5. ΠΗΓΗ: Α΄ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 1912-1913
Η ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, ΙΔΡΥΜΑ ΑΚΤΙΑ ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ, 2002

Στον 1^ο Βαλκανικό πόλεμο το 1912, η Φιλιππιάδα έπαιξε σημαντικό ρόλο. Αποτέλεσε σημείο εκκίνησης της επίθεσης του ελληνικού δυτικού μετώπου με κατεύθυνση τα Ιωάννινα ενάντια στα στρατεύματα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Τα ελληνικά στρατεύματα κατέλαβαν στις 28 Οκτωβρίου 1912 τη Φιλιππιάδα επιτιθέμενα από την Άρτα. Ιδιαίτερα στην περιοχή των πέντε πηγαδιών υπήρχαν λόγω της στρατηγικής της θέσης στη νότια έξοδο της κοιλάδας του Λούρου μεγάλες ένοπλες συγκρούσεις. Από τις 7 έως τις 9 Νοεμβρίου 1912 τα ελληνικά στρατεύματα κατάφεραν να κατακτήσουν τα πέντε πηγάδια. Κατά τον πόλεμο αυτόν και από την 1^η Ιανουαρίου 1913 η Φιλιππιάδα χρησιμοποιήθηκε ως κέντρο διοικητικής μέριμνας, και ιδρύθηκε νοσοκομείο περίθαλψης και διακομιδής τραυματιών. Στις 11 Ιανουαρίου 1913 μεταστάθμευσε σε αυτή το γενικό στρατηγείο υπό τον διάδοχο Κωνσταντίνο, και στις 10 Φεβρουαρίου 1913 έφτασε στη Φιλιππιάδα και διανυκτέρευσε ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Η Φιλιππιάδα στα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης αναγνωρίστηκε ως Δήμος και ως Δήμος λειτούργησε μέχρι το έτος 1919 οπότε και δημιουργήθηκε η «κοινότητα Νέας Φιλιππιάδος».

Οι πρόσφυγες του 1923

Κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας μετά τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1919-1922 και τη συνθήκη της Λωζάννης (όπου καθορίζεται η ανταλλαγή πληθυσμών του 1923) ήρθε και στη Φιλιππιάδα ένας αριθμός προσφύγων. Η κυβέρνηση είχε αποφασίσει να δημιουργήσει συνοικισμό των προσφύγων στο χώρο μεταξύ Νέας και Παλιάς Φιλιππιάδας. Τελικά όμως ο συνοικισμός έγινε νότια της Φιλιππιάδας στους πρόποδες του βουνού Λιοβούνια και ονομάστηκε Νέα Κερασούντα.

Πόλεμος 1940

Κατά τη διάρκεια του Β΄ παγκόσμιου πολέμου και της κατοχής στην Ελλάδα από τις δυνάμεις του Άξονα από τον Απρίλιο του 1941 μέχρι τον Οκτώβριο του 1944 η Φιλιπιάδα ανήκε αρχικά στην ιταλική ζώνη κατοχής. Με την ένταξη της Ιταλίας στις συμμαχικές δυνάμεις το Σεπτέμβριο του 1943, η Φιλιπιάδα πέρασε στη γερμανική ζώνη κατοχής μέχρι την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων τον Οκτώβριο του 1944. Οι κάτοικοι της Φιλιπιάδας και των γύρω περιοχών έζησαν όλες τις πιέσεις και τις λεηλασίες από τις διερχόμενες φάλαγγες των στρατευμάτων κατοχής που υποχρεωτικά καταβλύζονταν στην περιοχή για να ξεκουραστούν και να συνεχίσουν την πορεία τους.

Η πόλη της Φιλιπιάδας

Η πόλη της Νέας Φιλιπιάδας θεμελιώθηκε το 1881 από τους Οθωμανούς κυρίαρχους σαν έδρα του νέου καζά Λούρου με την αλλαγή των συνόρων. Το νέο τμήμα Λούρου (Φιλιπιάδας) αποτελούνταν από τέσσερις περιοχές Καρβασαρά, Λάκκας, Κάμπου και Τζουμέρκων. Η Φιλιπιάδα ανήκε στην περιοχή του Καρβασαρά.

Η Φιλιπιάδα αποτελεί την έδρα του Νέου Καλλικρατικού Δήμου Ζηρού που δημιουργήθηκε από την συνένωση τριών Καποδιστριακών Δήμων, τον Δήμο Φιλιπιάδας, τον Δήμο Θεσπρωτικού, τον Δήμο Ανωγείου και την πρώην κοινότητα Κρανέας. Το όνομα του Δήμου οφείλεται στη λίμνη Ζηρού, που βρίσκεται στα δυτικά της πόλης. Ο Δήμος Ζηρού αποτελεί τον έναν από τους τρεις Δήμους του Νομού Πρέβεζας. Έχει πληθυσμό περίπου 16.494 και αποτελεί το 27,8% του πληθυσμού του Νομού. Η έκταση του Δήμου ανέρχεται στα 380.601 στρέμματα περίπου.

Γεωγραφικά η Φιλιπιάδα βρίσκεται βόρεια του Αμβρακικού κόλπου, 10,5 χλμ. βορειοδυτικά της Άρτας, 32 χλμ. βορειοανατολικά της Πρέβεζας και ακριβώς νότια από

Εικόνα 6. ΧΑΡΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΟΣ ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑΣ, ΠΗΓΗ: ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Δ.

τους δυτικούς πρόποδες της Πίνδου στη βόρεια πεδιάδα του Αμβρακικού κόλπου. Η περιοχή του Δήμου διαρρέεται από τον βορρά προς νότο σε ένα τόξο από τον ποταμό Λούρο, η πόλη της Φιλιπιάδας βρίσκεται στα δυτικά του ποταμού. Αυτό σηματοδοτεί επίσης, τα όρια του Δήμου προς ανατολικά με το Νομό Άρτας. Η Φιλιπιάδα είναι ο πρώτος μεγάλος οικισμός νότια του περάσματος των Πέντε Πηγαδιών, το οποίο αντιπροσωπεύει το νοτιότερο σημείο του περάσματος από τον Αμβρακικό κόλπο στα Ιωάννινα μέσω της οροσειράς της Πίνδου. Η έκταση του Δήμου βόρεια της Φιλιπιάδας είναι διαμορφωμένη από την Πίνδο και το φαράγγι του Λούρου. Το ψηλότερο σημείο του Δήμου είναι το όρος Ξηροβούνι (1614 μ.), στα βορειοανατολικά του Δήμου στα σύνορα με τον Νομό Άρτας και Ιωαννίνων. Η περιοχή παρουσιάζει τα γνωρίσματα του ηπειρωτικού τοπίου με τις έντονες εναλλαγές της μορφολογίας του εδάφους. Στα βόρεια το έδαφος είναι ορεινό, ενώ στα νότια γίνεται πεδινό και αποτελεί τμήμα της μεγάλης προσχωματικής πεδιάδας που σχηματίζουν ο Λούρος και ο Άραχθος ποταμός.

Εικόνα 7. ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑ, ΠΗΓΗ: ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Δ.

Η Φιλιπιάδα έχει πληθυσμό 4.196 κατοίκους και χωρίζεται σε τρεις συνοικίες: τη Νέα Φιλιπιάδα, την Παλιά Φιλιπιάδα και το Ελευθεροχώρι. Λόγω της γεωγραφικής της θέσης καθώς και της ύπαρξης διοικητικών υπηρεσιών η πόλη αποτελεί κέντρο εξυπηρέτησης της ευρύτερης περιοχής ενώ διαθέτει ένα καλά οργανωμένο συγκοινωνιακό δίκτυο που τη συνδέει με τους νομούς Άρτας και Ιωαννίνων και τους γύρω Δήμους. Για την ονομασία της πόλης υπάρχουν τρεις εκδοχές σύμφωνα με την παράδοση. Κατά την πρώτη εκδοχή το όνομα προέρχεται από τον πρώτο κάτοικο της περιοχής που έφερε το όνομα Φίλιππος. Κατά τη δεύτερη το όνομα της οφείλεται στην αγάπη των κατοίκων της για τα άλογα. Τέλος κατά την τρίτη παράδοση η περιοχή ήταν ιδιοκτησία ενός μεγάλου προεστού των Ιωαννίνων ο οποίος όταν πάντρεψε την κόρη του με Λα-

ρισαίο Προεστό έδωσε την περιοχή ως προίκια, μαζί δε και το όνομά του. Επίσης η πόλη είναι γνωστή και για τον μεγάλο αριθμό πελαργών που φιλοξενεί κάθε χρόνο. Οι κάτοικοι φρόντισαν να δημιουργήσουν ιδανικές συνθήκες για τους πελαργούς και έτσι αυτοί καταφθάνουν στην Φιλιππιάδα κάθε χρόνο για να περάσουν το καλοκαίρι. Έτσι οι πελαργοί είναι πια το σύμβολο της Φιλιππιάδας.

Η πόλη έχει κυριολεκτικά στα πόδια της μια εύφορη πεδιάδα. Επόμενο ήταν λοιπόν οι κάτοικοι της να ασχοληθούν με την γεωργία και την κτηνοτροφία. Μάλιστα τα τελευταία χρόνια έχουν δημιουργηθεί στην περιοχή μεγάλες μονάδες μεταποίησης κτηνοτροφικών προϊόντων και εκτροφεία ζώων, δίνοντας ώθηση στην τοπική οικονομία και την ανάπτυξη στην ευρύτερη περιοχή.

Αρχαιολογικά μνημεία

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αξιοθέατα της περιοχής. Η εκκλησία

του Αγίου Βησσαρίωνα με το καμπαναριό της είναι ένα από τα ωραιότερα κτίσματα της πόλης. Ο Άγιος Βησσαρίωνας είναι ο πολιούχος της Φιλιππιάδας η μνήμη του οποίου γιορτάζεται στις 15 Σεπτεμβρίου. Επίσης αξιόλογα μνημεία είναι η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου (μέσα 8ου αι.), η εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου που βρίσκεται στη βόρεια έξοδο της πόλης, το μοναστήρι της Αγίας Φανερωμένης (αφιερωμένο στην Αγία Τριάδα) στον Κερασώνα, ο Ναός του Αγίου Γεωργίου και η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής-καθολικό άλλοτε της ομώνυμης μονής- στην Παναγιά, η εκκλησία της Αγίας Κυριακής και οι εκκλησίες της Αγίας Παρασκευής και του Γενέσιου του Προδρόμου (μέσα του 19ου αι.) στο Γυμνότοπο, το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Ριγανά στη Ρωμιά, ο Ναός της Αγίας Κυριακής στην Πέτρα, καθώς και το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία στη Νέα

Εικόνα 8. ΜΝΗΜΕΙΟ ΜΠΙΖΑΝΟΜΑΧΩΝ

Εικόνα 9. ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΑΣ

Κερασούντα, το οποίο σήμερα δεν είναι εν ενεργεία και έχει χάσει μεγάλο μέρος από την αίγλη του.

Σε ένα καταπράσινο δασύλλιο στη Φιλιπιάδα υπάρχει το μνημείο των Μπιζανομάχων όπου έχουν συγκεντρωθεί τα οστά των πεσόντων Ελλήνων στις μάχες που έγιναν το 1897 στις θέσεις Γρίμποβο-Πέντε Πηγάδια και το 1912 στο Μπιζάνι.

Σπουδαίο αρχαιολογικό και ιστορικό μνημείο, που τα ερείπια του φανερώνουν το υψηλό επίπεδο τεχνικών γνώσεων της εποχής αποτελεί το **Ρωμαϊκό Υδραγωγείο**, το οποίο ξεκινά από τις πηγές του Λούρου στον Άγιο Γεώργιο, κύρια πηγή υδροδότησης των Νομών Άρτας, Πρέβεζας και Λευκάδας, συνεχίζει με σήραγγα μέσα στο βουνό με αεραγωγούς κατά διαστήματα, ενώ κατά τόπους αποτελείται και από χτιστά κομμάτια και καταλήγει σε δυο δεξαμενές του Νυμφαίου της Νικόπολης. Κοντά στις πηγές λειτουργούν νερόμυλοι, νεροτριβές και μαντάνια, ενώ χαμηλότερα βρίσκεται η λίμνη και το υδροηλεκτρικό φράγμα του Λούρου. Τέλος, το σπήλαιο του Ασπροχάλικου που βρίσκεται στα αριστερά της Εθνικής οδού προς Ιωάννινα στη σπηλιά ενός βράχου. Οι ανασκαφές που έγιναν εδώ μαρτυρούν την παρουσία ανθρωπού που ανήκει στον τύπο του *Homo neanderthal*.

Στην Κλεισούρα αξίζει να επισκεφθεί κανείς το νερόμυλο – νεροτριβή, τον παλιό Λαδόμυλο καθώς και την κοιλάδα Λούρου με το πλατανόδασος. Η περιοχή της Κλεισούρας ήταν παλαιότερα χειμερινός οικισμός των Πέντε Πηγαδιών. Στην περιοχή των Πέντε Πηγαδιών υπήρχαν δυο φρούρια τα οποία κτίσθηκαν επί τουρκοκρατίας. Στο ένα από αυτά, από το οποίο σήμερα σώζονται πολύ λίγα ερείπια, ήταν κλεισμένα πέντε πηγάδια, ενώ το άλλο βρίσκεται σε σχετικά καλή κατάσταση.

Σε ένα μικρό λόφο της περιοχής, που περιβάλλεται στην νότια και δυτική πλευρά από τον ποταμό Λούρο υπάρχει το **κάστρο των Ρωγών**, το οποίο κατασκευάστηκε στην ίδια θέση που βρίσκονταν το αρχαίο Βουχέτιο (8ο αι. π.Χ., αποικία των Ηλείων) και περιλαμβάνει ακρόπολη και ελληνικό κάστρο με κατασκευαστικές προσθήκες ρωμαϊκές και υστεροβυζαντινές. Στο βορειοδυτικό τμήμα της ακρόπολης σώζεται το καθολικό του παλιού μοναστηριού της Κοίμησης της Θεοτόκου.

Στο Ριζοβούνι σε λόφο ύψους 180 μ. σώζεται πολυγωνικό τείχος που περιέκλειε τον αρχαίο οικισμό **Βατία** με ακρόπολη στο μέσο. Η Βατία υπήρξε αποικία των Ηλείων που ιδρύθηκε στο τέλος του 8ου αι. Στο λόφο Καστρί του χωριού βρίσκεται η αρχαία ακρόπολη **Όρραον** την οποία ίδρυσαν οι Μολοσσοί τον 4ο αι. π.Χ.. Τέλος, τέσσερα περίπου χιλιόμετρα βόρεια της Φιλιπιάδας, λίγο πριν από τη διασταύρωση που οδηγεί δεξιά στο χωριό Παντάνασσα υπάρχουν τα ερείπια της **Μονής Παντάνασσας** που ίδρυσε ο Δεσπότης της Ηπείρου Μιχαήλ Β΄, Άγγελος Δούκας, ο Κομνηνός, σε ένδειξη μετάνοιας προς τη σύζυγό του βασίλισσα Θεοδώρα (τη μετέπειτα Αγία) για την κακή διαγωγή που έδειξε απέναντί της.

Ρωμαϊκό Υδραγωγείο

Το Ρωμαϊκό Υδραγωγείο Νικόπολης είναι ένα θαυμαστό έργο αρχαίας τεχνολογίας, μια υπερκατασκευή μήκους 50 χλμ.

Χάρη στην υπερκατασκευή αυτή, υδροδοτήθηκε από απόσταση 50 χλμ. μια νέα πόλη, η Νικόπολη.

Η Νικόπολη άρχισε να κτίζεται το 30-29 π.Χ. και υπολογίζεται ότι πληθυσμιακά η συγκρότησή της

κράτησε 50 τουλάχιστον χρόνια. Ο αυτοκράτορας Οκταβιανός Αύγουστος ανάγκασε κατοίκους άλλων πόλεων όπως η Αρχαία Πανδοσία, η αρχαία Κασσώπη, η Αρχαία Αμβρακία κλπ, να μετοικήσουν στην Νικόπολη της οποίας ο πληθυσμός έφτασε τις 150.000 κατοίκους.

Αρχικά η ύδρευση πρέπει να γινόταν από τις εκβολές του Λούρου ποταμού (με βαρέλια), από τοπικές μικρές πηγές ή από πολλά πηγάδια. Οι ανάγκες όμως της νέας πόλης ήταν τεράστιες και έτσι δόθηκε εντολή από τον Οκταβιανό και σταδιακά κατασκευάστηκε ένα εντυπωσιακό και κολοσσιαίο έργο, με το οποίο μεταφέρθηκε άφθονο νερό από τις πηγές Β του Λούρου ποταμού που βρίσκονται στο χωριό Άγιος Γεώργιος Πρέβεζας, μέχρι το Νυμφαίο και τις υδατοδεξαμενές του Υδραγωγείου που σώζονται σήμερα στη Νικόπολη.

Το μεγαλειώδες αυτό έργο έχει μήκος 50 χλμ. και αποτελείται από εναλλασσόμενα συστήματα εναέριου Υδραγωγείου με αψίδες, (κατασκευή πεσσοστοιχιών με εναέριους σκεπαστούς αυλακοσωλήνες), από σήραγγα στο βουνό, στην περιοχή Κοκκινόπηλου με πυργοειδή ανοίγματα εξαερισμού, και επίγεια συστήματα αυλακοσωλήνων. Κατά τις πλέον αισιόδοξες απόψεις, υπολογίζεται ότι η κατασκευή του Ρωμαϊκού Υδραγωγείου κράτησε περίπου 30 χρόνια και συνεπώς πρέπει να παραδόθηκε σε χρήση την περίοδο που γεννήθηκε ο Ιησούς Χριστός, ενώ κατά τις πλέον απαισιόδοξες απόψεις, πρέπει να αποπερατώθηκε στο δεύτερο μισό του 2^{ου} μ.Χ. αι. (150-200 μ.Χ.). Οι Ρωμαίοι αρχιτέκτονες για να αντιμετωπίσουν την υψομετρική διαφορά (περίπου 80 μ.) που υπάρχει ανάμεσα στις πηγές του ποταμού και την Νικόπολη κατασκεύασαν τον αγωγό με κλίση προς τη θάλασσα.

Στην αρχή του δικτύου ο αγωγός βρίσκεται πάνω σε δύο γέφυρες, τις οποίες στήριζαν πεσσοί, μεταφέροντάς τον στην απέναντι όχθη του ποταμού. Από εκεί με λαξευτή σήραγγα, μέσα από λόφους βγαίνει στην πεδιάδα του Θε-

Εικόνα 10. ΡΩΜΑΪΚΟ ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΓΕΩΡΓΙΟ

σπρωτικού και κατευθύνεται νότια, περνώντας δίπλα από το χωριό Στεφάνη. Έπειτα παρακάμπτει το χωριό του Ζαλόγγου, περνάει κοντά στο χωριό Αρχάγγελος και από εκεί στηριζόμενος σε πεσσοστοιχίες καταλήγει στον Νυμφαίο (κεντρική δεξαμενή της πόλης).

Λείψανα του Υδραγωγείου σώζονται σε αρκετά σημεία της διαδρομής του, όπως στον Άγιο Γεώργιο (σώζονται πεσσοστοιχίες σε αρκετό ύψος), στην κοινότητα Ριζοβουνίου και στην κοινότητα Αρχαγγέλου. Επίσης στην περιοχή της Νικόπολης, εντοπίστηκαν 14 πεσσοί από την πεσσοστοιχία του (δυτική Πύλη). Τέλος στην περιοχή του Κοκκινοπηλού είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακή η εικόνα που παρουσιάζουν τα φρεάτια καθώς προβάλλουν υπερυψωμένα.

Κάστρο των Ρωγών

Στο χωριό Νέα Κερασούντα πάνω σε ένα λόφο υψώνεται το Κάστρο των Ρωγών. Έχει κτιστεί στα ερείπια της αρχαίας πόλης Βουχέτιο που ήταν αποικία των Ηλείων. Η τοιχοδομία του εξωτερικού τείχους των Ρωγών μαρτυρεί πως πρόκειται για Φρουρίου αρχαϊκών και ρωμαϊκών χρόνων επισκευασμένο την εποχή του Βυζαντίου.

Το κάστρο κυκλώνεται στην νότια και δυτική πλευρά του από τον Λούρο ποταμό που τότε ήταν πλωτός. Μέσα στο Φρούριο των Ρωγών βρίσκεται ανακαινισμένος πλήρως από το 2006 ο μεταβυζαντινός ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

Οι Ρωγοί έπαιξαν σημαντικό ρόλο τα τελευταία μεσαιωνικά χρόνια και ήταν η πολεοδομική συνέχεια μιας από τις αρχαιότερες πόλεις της Ηπείρου, του Αρχαίου Βουχετίου (ακρόπολη).

Η περιοχή αυτή κατά την αρχαιότητα αποτελούσε την Κασσωπαία, μια περιοχή όπου κατοικούσαν οι Κασσωπαίοι, ένα από τα Ηπειρωτικά φύλα.

Στα τέλη του 8^{ου} αρχές του

Εικόνα 12. ΚΑΣΤΡΟ ΤΩΝ ΡΩΓΩΝ
ΣΤΗ ΝΕΑ ΚΕΡΑΣΟΥΝΤΑ

Εικόνα 11. ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ -
ΝΕΑ ΚΕΡΑΣΟΥΝΤΑ

7^{ου} αι. π.Χ. Ηλείοι άποικοι εγκαταστάθηκαν ιδρύοντας τέσσερις αποικίες: την Πανδοσία, το Βουχέτιο, τις Βατίες και την Ελάτρεια.

Το Βουχέτιο που αποτέλεσε ασφαλές ποτάμιο λιμάνι, το 343-342 καθώς και οι υπόλοιπες αποικίες των Ηλείων, περιέρχονται στα χέρια των Κασσωπαίων Ηπειρωτών.

Η νέα περίοδος σηματοδοτεί τη μεγαλύτερη ακμή του πληθυσμού του, ο οποίος και επεκτείνεται. Ο οικισμός καταστράφηκε, μαζί με 70 άλλες πόλεις της Ηπείρου, το 167-168 π.Χ. από τους Ρωμαίους του Αιμίλιου Παύλου. Η ίδρυση της Νικόπολης έδωσε το τελειωτικό πλήγμα στον οικισμό, που σταδιακά ερημώθηκε εντελώς. Το Βουχέτιο

Εικόνα 13: ΚΑΣΤΡΟ ΤΩΝ ΡΩΓΩΝ
ΣΤΗ ΝΕΑ ΚΕΡΑΣΟΥΝΤΑ

λοιπόν, αποτελεί πρόδρομη πόλη των μετέπειτα Ρωγών, και ήταν το λιμάνι στον Αμβρακικό Κόλπο του αποικιακού κράτους των Ηλείων, με πρωτεύουσα την Πανδοσία. Και επειδή, κατά τα μεσαιωνικά χρόνια, υπήρχαν στην περιοχή εχθρικές επιδρομές (Σλάβων και Βουλγάρων) που κατέστρεφαν, έκαιγαν και λεηλατούσαν δημιουργώντας χιλιάδες άστεγους, ο οικισμός αυτός πρόσφερε άσυλο σε χιλιάδες πρόσφυγες και βοήθεια, για το λόγο αυτό ονομάστηκε Αρωγοί ή Ρωγοί. Οι Ρωγοί κατά τον 14^ο αι. μ.Χ. ήταν μια από της πιο ακμάζουσες πόλεις του Δεσποτάτου της Ηπείρου.

Οι Βυζαντινοί του έδωσαν τη μορφή που έχει και σήμερα τον 13^ο αι. περίπου. Το 1304 νικήθηκε από το Δεσπότη της Ηπείρου Θωμά, ο Φίλιππος του Τάραντα που επιχείρησε να καταλάβει το Δεσποτάτο της Ηπείρου. Το κάστρο, το 1338, έγινε ορμητήριο των επαναστατών της Ηπείρου κατά του Βυζαντίου επί αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ', Παλαιολόγου. Τελικά παραδόθηκε από τον υπερασπιστή του Αλέξιο Καβασίλα, στον Ιωάννη Καντακουζηνό, μετά από διαπραγματεύσεις. Η μεσαιωνική πόλη των Ρωγών καταστράφηκε ολοκληρωτικά από τους Τούρκους στο τέλος του 17^ο αι., κατά τον Βενετουρκικό πόλεμο.

Αρχαία πόλη Όρραον

Στη θέση **Καστρί Γοργομύλου** βρίσκεται ένας αρχαιολογικός χώρος ιδιαίτερης ιστορικής αξίας. Είναι η **Αρχαία Πόλη Όρραον**, γνωστή και ως Καστρόπολη όπου σώζονται ερείπια κάστρου, διάφορα οικοδομήματα, δεξαμενή, νεκροταφείο, δρόμοι και ιδρύθηκε την εποχή της Κασσώπης. Στο συνοικισμό Πουλιάνα στο Γοργόμυλο υπάρχει ένα μικρό σπήλαιο, ονομαζόμενο "Σπηλιά του Μάρκου

Μπότσαρη δεδομένου ότι βρισκόταν κοντά σε λιθόστρωτο δρόμο που συνέδεε την Άρτα με τα Γιάννενα την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, υπολείμματα του οποίου σώζονται μέχρι σήμερα. Στο απότομο κωνικό λόφο «Καστρί», νότια του ομώνυμου σύγχρονου οικισμού μεταξύ των κοινοτήτων Αμμοτόπου Άρτας και Γυμνοτόπου Πρέβεζας, εντοπίζεται σημαντικός περιτειχισμένος οικισμός, ο οποίος έχει ταυτιστεί με την αρχαία ηπειρωτική πόλη Όρραον.

Το Όρραον αποτελεί μια εντυπωσιακή αρχαία ακρόπολη και ιδρύθηκε τον 4^ο αι. π.Χ. σε στρατηγική θέση (ύψωμα). Η ακρόπολη είναι οχυρωμένη με ισχυρό τείχος, το οποίο ενισχύουν τετράγωνοι πύργοι. Εντός των τειχών σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση ιδιωτικές κατοικίες και πιθανά ανάκτορα αξιωματούχων. Η ίδρυση και ο περιτοιχισμός του Όρραου πρέπει να έγινε επί βασιλιά των Μολοσσών Αλκέτα Α΄ (385-370 π.Χ.) ή το

Εικόνα 14. ΑΡΧΑΙΟ ΟΡΡΑΟΝ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΚΑΣΤΡΙ ΓΟΡΓΟΜΥΛΟΥ

αργότερο στο δεύτερο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Η επιλογή της στρατηγικής αυτής θέσης από τους φιλόδοξους Μολοσσούς έγινε, αφενός για τον έλεγχο του εμπορικού διαύλου επικοινωνίας με τη νότιο Ελλάδα και αφετέρου για τη φύλαξη του στρατιωτικού περάσματος το οποίο ήταν ζωτικής σημασίας για την άμυνα του κράτους.

Ταξίδια στο **Αρχαίο Όρραον** έκανε ως παιδί αλλά και ως ενήλικας ο Μέγας Αλέξανδρος. Όταν η Ολυμπιάδα ίδρυσε την Ηπειρωτική Συμμαχία, το Όρραον συμμετείχε σε αυτήν. Το 168-167 π.Χ. το Όρραον καταστράφηκε από τον Αιμίλιο Παύλο, με απόλυτη ισοπέδωση των τειχών του, επειδή ήταν μία από τις τρεις ηπειρωτικές πόλεις που αντιστάθηκαν κλείνοντας τις πύλες τους στις ρωμαϊκές λεγεώνες του Ανίκιου Γάλου, όπως αναφέρει ο ιστορικός Λίβιος. Αργότερα το Όρραον ανοικοδομήθηκε και κατοικήθηκε επί χρόνια. Τελικά οι κάτοικοί του αναγκάστηκαν να το εγκαταλείψουν για να μετοικήσουν στη Νικόπολη.

Το Όρραον είναι ο πιο εντυπωσιακός αρχαιολογικός χώρος της Πρέβεζας μετά την αρχαία Κασσώπη.

Η ξενάγηση αρχίζει με την είσοδο από την κεντρική πύλη των διπλών τειχών. Το ισχυρό διπλό τείχος, περιμέτρου 750 μ., ενισχυμένο με θλάσεις και με πύργους, περιέκλειε ωοειδή έκταση 5,5 εκταρίων, με 100 περίπου σπίτια, εκτός από την απότομη και βραχύδη νότια πλευρά του λόφου, όπου δεν διατη-

ρούνται ίχνη οχύρωσης. Ο πληθυσμός που συγκέντρωνε στην περίοδο της ακμής του υπολογίζεται σε 1.500–2.000 άτομα, κατά μία άποψη, ίσως όμως και μέχρι 5.000–10.000 άτομα αν ληφθούν υπ’ όψιν υπάρχουσες οικίες εκτός των τειχών, ερείπια των οποίων πια διακρίνονται αδρά. Εντός των τειχών διακρίνονται ίχνη δρόμων και κτήρια, που υποδηλώνουν πολεοδομική οργάνωση κατά το ευθύγραμμο γεωμετρικό σύστημα, με ένα συνήθως σπίτι σε κάθε νησίδα. Ορισμένα από αυτά τα κτήρια διατηρούνται σε άριστη κατάσταση και έχουν

Εικόνα 15. ΑΡΧΑΙΟ ΟΡΡΑΟΝ ΣΤΟΝ ΓΟΡΓΟΜΥΛΟ

ονομασθεί “Οικία Α”, “Οικία Β”, “Οικία Γ”, “Οικία Δ” κλπ. Στο βόρειο τμήμα του οικισμού θεωρείται ότι βρισκόταν ο δημόσιος χώρος, εξαιτίας της ύπαρξης του μικρού διοικητικού κτηρίου με τους ορθοστάτες και μιας μεγάλης κτιστής δεξαμενής, χωρητικότητας 400 μ³.

Η εξαιρετικά καλή κατάσταση των κατοικιών, που σε ορισμένες

περιπτώσεις σώζουν και τον άνω όροφο, είναι μοναδική στον ελλαδικό χώρο προκειμένου για κατοικίες της ύστερης κλασικής εποχής. Πρόκειται για ευρύχωρα σπίτια (εμβαδού 270 τ.μ.) στον τύπο της αγροικίας, εξολοκλήρου λιθόκτιστα με ισοδομική τοιχοποιία από ντόπιο ασβεστόλιθο.

Το εντυπωσιακότερο παράδειγμα, οι τοίχοι του οποίου σώζονται σε ύψος 5-7 μ., φέρει τη συμβατική ονομασία “Σπίτι 1”. Η θέση ήταν γνωστή στους ξένους περιηγητές από τον 19ο αι., ενώ ο Άγγλος ιστορικός Ν. G. L. Hammond στο μνημειώδες για την τοπογραφία της αρχαίας Ηπείρου έργο του Epirus (Oxford 1967, σ. 154-156), υπέθεσε ότι ο οικισμός ήταν η Φυλακή, πόλη που επίσης προσπάθησε να αντισταθεί στις ρωμαϊκές λεγεώνες χωρίς επιτυχία. Η πρόταση του δεν έγινε αποδεκτή από την κατοπινή έρευνα.

Η ανασκαφική έρευνα στο χώρο ξεκίνησε τη δεκαετία του 1970, αρχικά από τη ΙΒ΄ Ε.Π.Κ.Α. (Ι. Βοκοτοπούλου) και στη συνέχεια από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (Σ. Δάκαρης) σε συνεργασία με το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο. Από το 2003 βρίσκονται σε εξέλιξη εκτεταμένες εργασίες ανάδειξης του χώρου, που περιλαμβάνουν καθαρισμούς, χάραξη διαδρόμων επίσκεψης, σήμανση με πινακίδες, καθώς και στερεωτικές εργασίες, από τη ΙΒ΄ Ε.Π.Κ.Α. με κοινοτική χρηματοδότηση από το Γ΄ Κ.Π.Σ.

Ιστορικός λόφος “Καστρί”

Τέσσερα περίπου χιλιόμετρα νότια του Ριζοβουνίου, **στο λόφο «Καστρί»**, βρίσκεται ένας ιδιαίτερα σημαντικός αρχαιολογικός χώρος του Θεσπρωτικού. Η **ανθρώπινη παρουσία** στο Καστρί ανιχνεύεται έως την **προϊστορική περίοδο**, ωστόσο τα σημαντικότερα αρχαιολογικά κατάλοιπα χρονολογούνται στην Ελληνιστική εποχή και σχετίζονται με οχυρωμένο πόλισμα, το οποίο η έρευνα ταυτίζει με τις Βατίες ή Βατιά ή Βιτία, αποικία των Ηλείων στην περιοχή της αρχαίας Κασσωπαίας.

Ο οχυρωματικός περίβολος του αρχαίου οικισμού, συνολικού μήκους 1.499μ., εκμεταλλεύεται τις ισούψείς γραμμές του λόφου, για να περιβάλλει μία σχετικά επίπεδη έκταση 100 περίπου στρεμμάτων. Η κατασκευή του θα πρέπει να τοποθετηθεί στο χρονικό διάστημα μετά την ενσωμάτωση των Ηλεικών αποικιών στην Ηπειρωτική Συμμαχία από τον Αλέξανδρο των Μολοσσών (342 π.Χ.), γεγονός που μας είναι γνωστό από αναφορά του Δημοσθένη στον «Περί Αλοννήσου» λόγο του.

Το τείχος, με πλάτος 3,20 /3,40μ., είναι στο μεγαλύτερο μέρος του κατασκευασμένο κατά το πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας με αδρά επεξεργασμένους ογκόλιθους από ντόπιο ασβεστόλιθο. Ενισχύεται με 9 πύργους, οι περισσότεροι από αυτούς είναι τετράγωνοι και βρίσκονται στο βόρειο τμήμα του. Στο βόρειο τμήμα, μία πύλη και τέσσερις πυλίδες εξασφάλιζαν την επικοινωνία του οικισμού με τη «χώρα» του αλλά και με τις πηγές της «Πριάλας», την κύρια πηγή υδροδότησης του. Άλλες δύο μικρές πύλες

Εικόνα 16. ΑΡΧΑΙΑ ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΒΑΤΙΑΙ ΣΤΟ ΡΙΖΟΒΟΥΝΙ

Εικόνα 17. ΑΡΧΑΙΕΣ ΒΑΤΙΕΣ ΣΤΟ ΡΙΖΟΒΟΥΝΙ

εντοπίζονται στο νότιο τμήμα της οχύρωσης. Εντός των τειχών σώζονται τα λείψανα ιδιωτικών και δημόσιων κτηρίων, καθώς και λαξευμένες στο βράχο δεξαμενές για την αποθήκευση νερού.

Μετά το 31 π.Χ. οι Βατίες συνδέθηκαν άμεσα με τη Νικόπολη, στο «territorium» της οποίας ανήκαν. Από τους πρόποδες του λόφου περνούσε το Υδραγωγείο, το οποίο μετέφερε νερό από τις πηγές του Αγ. Γεωργίου στη Νικόπολη. Το **Καστρί** εξακολούθησε να είναι **κέντρο της ευρύτερης περιοχής** και κατά την Υστερη αρχαιότητα, σύμφωνα με επισκευές και προσθήκες, που εντοπίζονται στο βόρειο και δυτικό τμήμα της οχύρωσης.

Εξάλλου, την ίδια χρονική περίοδο στη θέση παλαιότερου δημόσιου κτηρίου, κατασκευάζεται μεγάλων διαστάσεων τρίκλιτη βασιλική, λείψανα της οποίας διατηρούνται σήμερα ενσωματωμένα στο **μεταβυζαντινό ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου**, το καθολικό της ομώνυμης Ιεράς Μονής.

Ο ακριβής χρόνος και οι συνθήκες ίδρυσης της Ι.Μ. Καστρίου, που κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας αποτέλεσε το σημαντικότερο πνευματικό και οικονομικό ίδρυμα της περιοχής, δεν μας είναι γνωστά. Ωστόσο είναι βέβαιο, ότι το καθολικό της κτίσθηκε και τοιχογραφήθηκε το 1670 «δια κόπου και εξόδων» του ηγουμένου Διονυσίου, επί μητροπολίτη Άρτας Βαρθολομαίου, όπως μαρτυρά η επιγραφή του υπερθύρου της δυτικής θύρας του ναού. Κατά το 18^ο αι. το μοναστήρι απέκτησε σημαντική περιουσία και μετόχια στα γύρω χωριά.

Η παρακμή του μοναστηριού μετά την απελευθέρωση της Ηπείρου, οδήγησε στην υπαγωγή του στην Ιερά Μονή Προφήτη Ηλία Ηλιοβουνίων, ενώ ο βομβαρδισμός των μοναστηριακών κτισμάτων, πλην του ναού, από τα Γερμανικά στρατεύματα κατοχής κατά την αποχώρησή τους από την περιοχή το 1944, είχε ως αποτέλεσμα και την οριστική εγκατάλειψή τους.

Εικόνα 18. ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ

Μονή Παντάνασσας

Εικόνα 19. ΜΟΝΗ ΠΑΝΤΑΝΑΣΣΑΣ

Ένα σημαντικό αλλά ελάχιστα γνωστό μνημείο του Δεσποτάτου σώζεται κοντά στη λίμνη Ζηρού, στη δεξιά όχθη του ποταμού Λούρου, δίπλα στην εθνική οδό Άρτας-Ιωαννίνων. Τέσσερα περίπου χιλιόμετρα βόρεια της Φιλιπιάδας, λίγο πριν από τη διασταύρωση που οδηγεί δεξιά στο χωριό Παντάνασσα και αριστερά στη λίμνη του Ζηρού, υψώνονται, δεξιά του δρόμου, τα επιβλητικά ερείπια της Μονής Παντάνασσας. Ήταν το ένα από τα δύο μοναστήρια που ίδρυσε ο Δεσπότης της Ηπείρου, Μιχαήλ Β΄ Άγγελος Δούκας, ο Κομνηνός, σε ένδειξη μετάνοιας προς τη σύζυγό του βασίλισσα Θεοδώρα (τη μετέπειτα Αγία) για την κακή διαγωγή που έδειξε απέναντί της.

Η Παντάνασσα είναι το σημαντικότερο μετά την Παρηγορήτισσα μνημείο της κυρίως βυζαντινής περιόδου στην Ήπειρο και γενικότερα στην βορειοδυτική Ελλάδα, λόγω του μεγέθους, του αρχιτεκτονικού σχεδίου, του πλούτου και την ποικιλίας του διάκοσμού της.

Γνωρίζοντας ότι το άλλο μοναστήρι ήταν της Κάτω Παναγιάς μπορούμε να τοποθετήσουμε την ίδρυση του μνημείου στα μέσα του 13^{ου} αι. και συγκεκριμένα στη δεκαετία 1250-1260. Ένας πρωτοχριστιανικός άμβωνας που ανακαλύφθηκε στο χώρο του μνημείου, μαρτυρεί ότι υπήρχε εκεί ναός πολύ πριν απ' το 13^ο αι.

Το 1971 καθαρίστηκε η πυκνή βλάστηση που κάλυπτε το μνημείο και αφαιρέθηκε το παχύ στρώμα επίχωσης, οπότε αποκαλύφθηκε το περίγραμμα των κτισμάτων του μοναστηριού. Ο ναός αποτελείται από τετράγωνο κεντρικό χώ-

ρο, Ιερό Βήμα και νάρθηκα, ανατολικά δε καταλήγει σε 3 τρίπλευρες κόγχες. Στον κεντρικό χώρο βρέθηκαν οι βάσεις από τρεις κολώνες, στοιχείο που δείχνει καθαρά ότι ο ναός ήταν σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο, στον τύπο των σύνθετων τετρακινίων.

Η τοιχοποιία (απ' ότι μας επιτρέπουν τα λίγα σωσμένα τμήματα των τοίχων να συμπεράνουμε) έχει τα γνωρίσματα της ναοδομίας στα χρόνια του Δεσποτάτου (μεγάλη χρήση πλίνθων), παρόμοια δε ήταν και η κεραμοπλαστική διακόσμηση. Στη μέση της βόρειας πλευράς του ναού βρέθηκε πυλώνας με γλυπτό διάκοσμο δυτικής τεχνοτροπίας.

Στο ύψος του ιερού είχαν κτισθεί δύο παρεκκλήσια με τρούλο. Το νότιο σώθηκε μισοκατεστραμμένο και μετά τις επισκευές που του έγιναν χρησιμοποιήθηκε και εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ως χώρος προσωρινής αποθήκευσης των ευρημάτων. Σώθηκαν ελάχιστα ίχνη τοιχογραφιών του 13ου αι., ανάξια λόγου καθώς δε μας επιτρέπουν να σχηματίσουμε, έστω και αμυδρή εικόνα του γραπτού διακόσμου του μνημείου. Στον τρούλο του υπάρχει πληθώρα πλίνθων καθώς και κεραμοπλαστική διακόσμηση. Ήταν αφιερωμένη στη μνήμη του Αγίου Βασιλείου. Πρόσφατα επισκευάσθηκε και αναπαλαιώθηκε από τον Π. Βοκοτόπουλο.

Κατά τις ανασκαφές βρέθηκαν πολλά φθαρμένα γλυπτά και πήλινα αντικείμενα, τα οποία μεταφέρθηκαν στην αρχαιολογική αποθήκη της Άρτας. Το σπουδαιότερο από τα γλυπτά ευρήματα είναι ένα ακρωτηριασμένο κεφάλι γενειοφόρου άνδρα, με σαφή γνωρίσματα δυτικής τεχνοτροπίας. Σε μια από τις κολώνες του ναού βρέθηκε ακατέργαστα σκαλισμένο όνομα **“Ιω[άννης] Δεσπο[της] Σπάτας”**, στοιχείο που δείχνει ότι και το 14ο αι. εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται ως εκκλησία των Αλβανών Δεσποτών της Άρτας.

Τέλος, βρέθηκαν λείψανα τοίχων και από άλλα κτίσματα του μοναστηριού.

Σήμερα, το άλλοτε μεγάλο και ακμαίο βασιλικό μοναστήρι της Παντάνασσας βρίσκεται πια ερειπωμένο στην κοιλάδα του Λούρου, υποδηλώνοντας – έστω και με αυτή την τραγική παρουσία του- τη λάμψη του παλιού του μεγαλείου.

Εικόνα 20. ΛΙΜΝΗ ΖΗΡΟΥ

Φυσικά Τοπία

1. Λίμνη Ζηρού

Δυτικά της Φιλιππιάδας και σε απόσταση 4,5 χλμ. βρίσκεται η πανέμορφη λίμνη Ζηρού. Από την 1η Ιανουαρίου 2011, με τον Νόμο Καλλικράτη, η Λίμνη Ζηρού περιέρχεται ολοκληρωτικά στο Νέο Δήμο Ζηρού, με πρωτεύουσα τη Φιλιππιάδα. Η ονομασία της λίμνης προέρχεται από τη σλαβική λέξη Ozero (λίμνη), προφανώς κατάλοιπο μεσαιωνικής εποίκησης της περιοχής από σλαβικά φύλα. Η περιοχή της λίμνης αποτελεί μοναδικό βιότοπο, σχεδόν ανέγγιχτο από τον άνθρωπο. Η ομορφιά και η γαλήνη της λίμνης, που προσφέρεται για χαλαρωτικούς περιπάτους και ποδηλασία στις όχθες της, μαγεύουν τον επισκέπτη.¹⁷

2. Λούρος ποταμός

Ο ποταμός Λούρος έχει μήκος 75 χλμ. και πηγάζει από τις νοτιοανατολικές πλαγιές του όρους Τόμαρος ή Ολύτσικα. Στην Εθνική Οδό από τα Ιωάννινα προς Αθήνα πριν το χωριό Βουλιάστα, δεξιά, αναβλύζει η κύρια πηγή του ποταμού Λούρου. Πρόκειται για μία μικρή στρογγυλή λιμνούλα στην οποία καθρεφτίζονται οι καταπράσινες πλαγιές των γύρω λόφων. Τα νερά της έχουν ένα μοναδικό γαλαζοπράσινο χρώμα ενώ η έντονη και σπάνια διαύγειά τους προσφέρει μοναδικό θέαμα. Οι τροφοδοτικοί παραπόταμοί του διασχίζουν την περιοχή του χωριού Βαρυάδες του Νομού Ιωαννίνων. Ο Λούρος περνάει από τα χωριά Βούλιστα Παναγιά, Κλεισούρα, καθώς και Κερασώνα, όπου εκεί τα νερά του εγκλωβίζονται από το Τεχνητό Υδροηλεκτρικό Φράγμα της ΔΕΗ. Το φράγμα έχει ύψος 25 μ. και πλάτος 70 μ.

Στο χωριό Άγιος Γεώργιος υπάρχουν πηγές, από τις οποίες υδρεύεται η Αρτα, η Πρέβεζα και η Λευκάδα. Η πορεία του ποταμού συνεχίζεται με κατεύθυνση προς την Νέα Κερασούντα και περνά δίπλα στο μεσαιωνικό «Κάστρο των Ρωγών». Επειτα περνάει από την ελώδη περιοχή που ονομάζεται «βάλτος του

17. Περισσότερα για τη λίμνη Ζηρού στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

Εικόνα 21. ΛΟΥΡΟΣ ΠΟΤΑΜΟΣ

Λούρου» και βρίσκεται μεταξύ των χωριών Πέτρα και Στρογγυλή, ανατολικά και Στεφάνη δυτικά, δίπλα στη λιμνοθάλασσα της Ροδιάς.

Πιο κάτω, ο Λούρος ενώνεται μ' έναν παραπόταμό του κοντά στους λόφους του Βαλαωρίτη. Σ' αυτή την περιοχή βρίσκεται το αποκαλούμενο «αισθητικό αλσύλλιο» και η «μονή του Αγίου Βαρνάβα». Τελικά, μετά από ένα εύκολο και πλωτό τμήμα στον κάμπο των Φλάμπουρων, ο ποταμός εκβάλλει στο Μιχαλίτσι, στον όρμο Σαλαώρας, του Αμβρακικού Κόλπου.

**Εικόνα 22 ΛΟΥΡΟΣ ΠΟΤΑΜΟΣ, ΠΗΓΗ: Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις 2002
Α΄ Βαλκανικός πόλεμος 1912- '13, η απελευθέρωση της Ηπείρου**

Παλιότερα (1912) όλος ο Λούρος από τις εκβολές του ως τη Φιλιπιάδα ήταν πλωτός και μάλιστα υπάρχουν φωτογραφίες με βάρκες που μετέφεραν πολεμοφόδια κατά τον πόλεμο της απελευθέρωσης της Ηπείρου από τους Τούρκους.

Αποκλειστικά ήθη και έθιμα της Φιλιπιάδας

- **Άγιος Βησσαρίωνας**, μεγάλο πανηγύρι στις 15 Σεπτεμβρίου, όπου γιορτάζει ο πολιούχος Άγιος Βησσαρίωνας. Το πανηγύρι διαρκεί δύο ημέρες, με δημοτικές ορχήστρες και με λιτανεία της εικόνας του Αγίου (με συμμετοχή όλων των σχολικών μονάδων της πόλης) την ημέρα της εορτής του. Επίσης πανηγυρίζει στις 15 Αυγούστου την Κοίμηση της Θεοτόκου όπου γιορτάζει η εκκλησία της Παλιάς Φιλιπιάδας.
- **Καρναβάλι γυναικών Φιλιπιάδας**: Είναι πλέον θεσμός για την πόλη, διοργανώνεται από τον Σύλλογο γυναικών Φιλιπιάδας, την δεύτερη Παρασκευή της Τυρινής Αποκριάς. Μετά την παρέλαση των μασκαρεμένων ακολουθεί το κάψιμο του βασιλιά καρνάβαλου και γλέντι με χορούς στην κεντρική πλατεία της Φιλιπιάδας.
- **Εμποροπανήγυρη**: Ένα έθιμο που έχει τις ρίζες του στην εποχή της τουρκοκρατίας και γίνεται κάθε χρόνο στη Φιλιπιάδα από 25/10 ως 30/10 με τη συμμετοχή πολλών εμπόρων. Το παζάρι γινόταν στους κεντρικούς δρόμους της πόλης ενώ τα τελευταία χρόνια έχει μεταφερθεί σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο στην περιοχή της γέφυρας Καλογήρου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

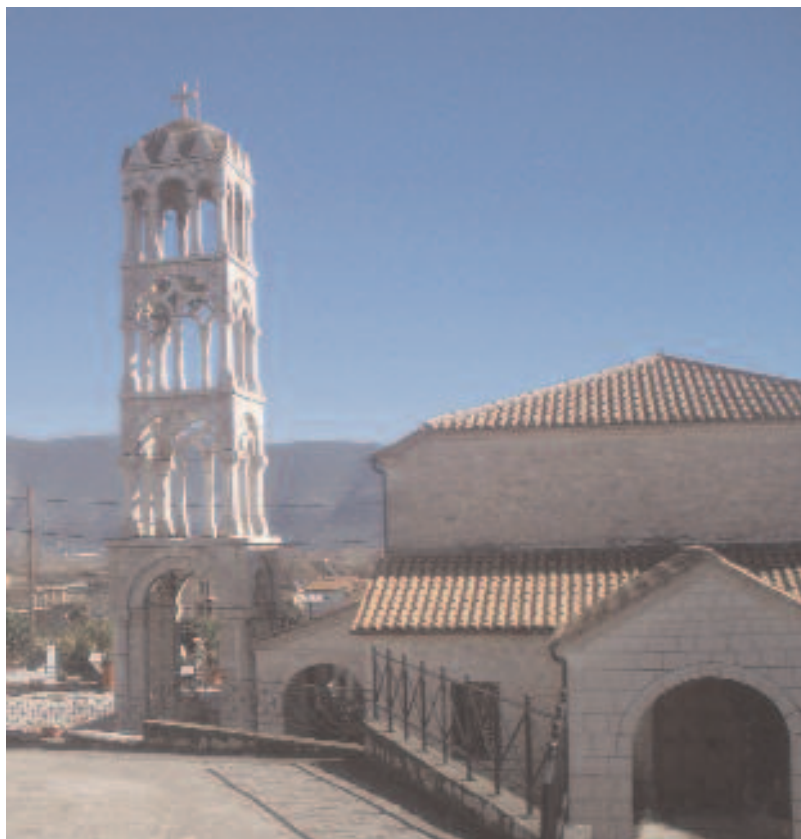
A. ΒΙΒΛΙΑ

- Γεωργίου Α., Φιλιππιάς και πέριξ.
- Γιαννέλος Κ., Τα βυζαντινά μνημεία της Άρτας.
- Δημητρίου Δ., Φιλιππιάδα.
- Σύλλογος Φιλιππιαδιωτών «Άγιος Βησσαρίων», Ιστορία της Φιλιππιάδας.
- Καμαρούλια Δ., Τα μοναστήρια της Ηπείρου.
- Ίδρυμα Άκτια Νικόπολης, 2002, Α΄ Βαλκανικός πόλεμος 1912-1913, η απελευθέρωση της Ηπείρου.

B. ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A6%CE%B9%CE%BB%CE%B9%CF%80%CF%80%CE%B9%CE%AC%CE%B4%CE%B1>
- http://1lyk-filipp.pre.sch.gr/data/PROJECTS/YEAR_2012_2013/B_GRADE/Project_5b.pdf
- http://www.rizovouni.gr/arxaia_batia.html
- <http://www.pamepreveza.gr/Preveza/Municipalities/Filippiada.aspx>
- http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A1%CF%89%CE%BC%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CF%8C_%CE%A5%CE%B4%CF%81%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%BF_%CE%9D%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B7%CF%82
- <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%92%CE%BF%CF%85%CF%87%CE%AD%CF%84%CE%B9%CE%BF>
- <http://www.dimoszirou.gr/2011-04-06-09-44-49/16-2011-04-06-11-06-45>
- <http://www.dimoszirou.gr/2011-04-06-09-44-49/2011-04-06-09-46-03/2011-04-06-21-33-24>
- http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%AF%CE%BF_%CE%8C%CF%81%CF%81%CE%B1%CE%BF%CE%BD
- <http://www.dimoszirou.gr/2011-04-06-09-44-49/2011-04-06-09-46-03/2011-04-06-21-35-03>
- http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9B%CE%AF%CE%BC%CE%BD%CE%B7_%CE%96%CE%B7%CF%81%CE%BF%CF%8D
- <http://www.kpefilippiadas.gr/index.php/2012-11-10-22-23-00/2012-11-10-22-30-37>
- http://louros-plus.blogspot.gr/p/blog-page_24.html
- <http://www.dimoszirou.gr/2011-04-06-09-47-29>

ΚΑΜΠΑΝΑΡΙΟ ΑΓΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ

ΤΑ ΜΑΝΙΤΑΡΙΑ ΤΗΣ ΛΙΜΝΗΣ ΖΗΡΟΥ

Ευάγγελος Ντάκουλας, Οικονομολόγος,
Αναπληρωτής Υπεύθυνος ΚΠΕ Φιλιππιάδας

Η λέξη μανιτάρι προέρχεται από την αρχαιοελληνική λέξη αμανίτης που είναι μια από τις πιο γνωστές οικογένειες μανιταριών άλλα όχι η μόνη. Παλιότερα τα μανιτάρια κατατάσσονταν στο βασίλειο των φυτών. Όμως επειδή τα μανιτάρια είναι ετερότροφοι οργανισμοί και παίρνουν τις απαραίτητες οργανικές ενώσεις από ζωντανούς ή νεκρούς οργανισμούς, καθώς και επειδή δεν έχουν χλωροφύλλη και δεν μπορούν να συνθέσουν μόνοι τους την τροφή τους, συγκρότησαν ένα νέο βασίλειο, τους μύκητες. Το βασίλειο των μύκητων, το οποίο μάλιστα είναι το δεύτερο πολυπληθέστερο μετά τα έντομα περιλαμβάνει περίπου 1,5 εκατομμύρια είδη. Συμπληρωματικά ο όρος «Μύκης» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά τον 3ο π.Χ. αι. από τον Θεόφραστο για να χαρακτηρίσει τα μανιτάρια.¹⁸

Τι είναι τα μανιτάρια

Με την λέξη μανιτάρι συνήθως εννοούμε το ορατό μέρος ενός μύκητα, το καρπόσωμα το οποίο βρίσκεται πάνω από την επιφάνεια του εδάφους ή κάποιου άλλου υποστρώματος (π.χ. κορμός δέντρου). Μέσα ή επάνω στο υπόστρωμα βρίσκεται το σώμα του μύκητα, ο θαλλός. Ο θαλλός αποτελείται από νηματοειδείς σωλήνες, τις μυκηλιακές υφές, που σπάνια φαίνονται με γυμνό μάτι και οι οποίοι παράγουν τα καρποσώματα. Οι μύκητες περιλαμβάνουν μικροοργανισμούς που δεν είναι διακριτοί διά γυμνού οφθαλμού (0,1 mm) αλλά και οργανισμούς που είναι ορατοί και μπορούν να φτάσουν το μισό μέτρο. Οι τελευταίοι ονομάζονται μικρομύκητες.

Ο ρόλος τους στο οικοσύστημα

Οι μύκητες προσλαμβάνουν ενέργεια με έναν ιδιαίτερο τρόπο που είναι ιδιαίτερα σημαντικός για την οικονομία της φύσης. Τα ξερά ξύλα και φύλλα αποτελούνται από ουσίες όπως η κυτταρίνη και η λιγνίνη οι οποίες είναι από τις δυσκολότερα αποδομούμενες φυσικά παραγόμενες οργανικές ενώσεις στην φύση. Ο ρόλος τους στην ισορροπία του κύκλου του άνθρακα και των ανόργανων αλάτων θεωρείται ανα αντικατάστατος.

Εκκρίνοντας τα κατάλληλα ένζυμα, οι μύκητες διασπούν τις πολύπλοκες οργανικές ενώσεις σε απλά στοιχεία. Αν δεν υπήρχαν οι μύκητες και τα βακτήρια να αποσυνθέσουν τα φύλλα που πέφτουν το φθινόπωρο στα φυλλοβόλα δάση, τα δάση θα εξαφανίζονταν κάτω από τους σωρούς των φύλλων. Την ίδια τύ-

---

18. <http://el.wikipedia.org>

χη θα είχε συνολικά ο πλανήτης μας που θα μετατρέπονταν σε ένα απέραντο νεκροταφείο ζώων και φυτών.

Οι μύκητες είναι οργανισμοί ετερότροφοι (δηλαδή χρειάζονται έτοιμες οργανικές ενώσεις για να τραφούν) και ευκαρυωτικοί (έχουν οργανωμένο πυρήνα που περικλείει τα χρωμοσώματά τους). Τα κύτταρά τους περιβάλλονται από κυτταρικό τοίχωμα (όπως και τα φυτικά κύτταρα) με κύριο συστατικό τη χιτίνη (ένα πολυμερές που συνθέτει και τον εξωσκελετό των εντόμων). Τέλος οι μύκητες, στη συντριπτική τους πλειονότητα, έχουν την ιδιότητα να αναπαράγονται και να πολλαπλασιάζονται με ειδικές αναπαραγωγικές μονάδες, τα σπόρια, τα οποία κατά κανόνα σχηματίζονται από εξειδικευμένα αναπαραγωγικά όργανα.

Αναπαραγωγή

Το μυκήλιο σχηματίζεται από εξειδικευμένες υφές του μύκητα τα αναπαραγωγικά όργανα όπου παράγονται τα σπόρια. Ανάλογα με τη διαδικασία σχηματισμού και το βιολογικό ρόλο τους, διακρίνονται δύο τύποι σπορίων: τα σπόρια εγγενούς αναπαραγωγής, που σχηματίζουν μανιτάρια (τους Ασκομύκητες και Βασιδιομύκητες) και τα σπόρια αγενούς αναπαραγωγής. Επίσης υπάρχουν και κάποια είδη που δεν σχηματίζουν οποιοδήποτε είδος σπορίων (*Mycelia sterilia*). Σε γενικές γραμμές τα μεγαλόσωμα μανιτάρια αναπαράγονται συνήθως με εγγενή και σπανιότερα με αγενή αναπαραγωγή¹⁹

Μορφολογία - ανατομία καρποσωμάτων

Η μορφή των καρποσωμάτων των μακρομυκήτων παρουσιάζει πολύ μεγάλη ποικιλία. Η πιο γνωστή στον πολύ κόσμο είναι αυτή του σαρκώδους καρποσώματος Βασιδιομυκήτων που αποτελείται από τον πύλο (καπέλο) και το στύπο (πόδι). Στην κάτω επιφάνεια υπάρχει ο υμενοφόρος, δηλαδή το μέρος όπου

Μανιτάρι με ελάσματα

19. 1000 Μανιτάρια της Δυτικής Μακεδονίας. Μανιταρόφιλοι Δυτικής Μακεδονίας, Κοζάνη, 2006.

σχηματίζεται το υμένιο. Ο υμενοφόρος μπορεί να έχει τη μορφή ελασμάτων ή οδοντοειδών προεξοχών (των οποίων την επιφάνεια καλύπτει το υμένιο), ή τη μορφή σωληνίσκων (των οποίων την κοίλη επιφάνεια καλύπτει το υμένιο).

Σε κάποια μανιτάρια, το καρπόσωμα στο αρχικό στάδιο περιβάλλεται από δύο μεμβράνες (από ψευδοϊστό): Η εξωτερική ονομάζεται καθολικός πέπλος

Μανιτάρι με σωληνίσκους

και περιβάλλει ολόκληρο το καρπόσωμα. Η εσωτερική περιβάλλει μόνο τον πύλο και ονομάζεται μερικός πέπλος. Χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση είναι τα μανιτάρια του γένους *Amanita*. Όταν το μανιτάρι εκπτυχθεί πλήρως αυτές οι δύο μεμβράνες σχίζονται και αφήνουν υπολείμματα. Ο καθολικός πέπλος στη μεν επιφάνεια του πύλου αφήνει τμήματα σαν μπαλώματα, λείπια ή σκάρες, που ονομάζονται νιφάδες π.χ. τα άσπρα σημάδια στην *Amanita*

muscaria, στην περίμετρο σαν ράκη ή ξέφτια και στη βάση ένα είδος σάκου ή μήτρας (volva) ή απλώς ξέφτια. Ο μερικός πέπλος αφήνει ξέφτια στην περίμετρο του πύλου και ένα δακτύλιο, άλλοτε ανθεκτικό και άλλοτε πρόσκαιρο, γύρω από το στύπο. Το υπόλειμμα αυτό ονομάζεται και δακτυλίδι ή και στην λαϊκή ονομασία «βρακί».²⁰

Μανιτάρι με οδοντωτές προεξοχές

20. Δήμου, 2005.

Βιολογικός ρόλος των μακρομυκητών στη φύση ²¹

Ως ετερότροφοι οργανισμοί, οι μακρομύκητες έχουν ανάγκη από έτοιμες οργανικές ουσίες για να τραφούν. Από την άλλη μεριά τα μανιτάρια με τη σειρά τους αποτελούν τροφή για άλλους οργανισμούς (μικροοργανισμοί, νηματώδεις, έντομα, μαλάκια, θηλαστικά). Ανάλογα με τον τρόπο που προσπορίζονται τις οργανικές ενώσεις που χρειάζονται για να τραφούν, διακρίνουμε τρεις κατηγορίες μακρομυκήτων:

α) Σαπροτροφικοί μύκητες. Τρέφονται αποδομώντας τις οργανικές ενώσεις νεκρών ήδη κυττάρων άλλων οργανισμών. Πολλοί από τούς μακρομύκητες είναι οι σχεδόν αποκλειστικοί αποδομητές της κυτταρίνης και της λιγνίνης οι οποίες είναι από τις δυσκολότερα αποδομούμενες, φυσικά παραγόμενες, οργανικές ενώσεις στη φύση. Κάθε χρόνο δεσμεύεται στα δάση ως φυτική βιομάζα μέσω της φωτοσύνθεσης μεγάλο ποσοστό του CO₂ της ατμόσφαιρας. Αυτή η βιομάζα περιέχει κυτταρίνη 15-45 % και λιγνίνη 15-35 %. Χάρη στη δράση των μακρομυκήτων η βιομάζα αυτή διασπάται και το CO₂ επιστρέφει στην ατμόσφαιρα για να συνεχιστεί ο κύκλος του άνθρακα και της ζωής.

β) Παρασιτικοί μύκητες. Ένα μέρος των μακρομυκήτων προσλαμβάνουν τις οργανικές ενώσεις που χρειάζονται αναπτυσσόμενοι παρασιτικά επάνω σε ζωντανά φυτά και μερικοί είναι φυτοπαθογόνοι (οδηγούν στο θάνατο τον ξενιστή).

γ) Μυκορριζικοί μύκητες. Ένα μεγάλο μέρος των μακρομυκήτων αναπτύσσει συμβιωτικές σχέσεις (εξωμυκορριζες) με τις ρίζες των δέντρων. Σ' αυτή τη σχέση, ο μύκητας παίρνει από το φυτό απαραίτητες οργανικές ενώσεις ενώ εξασφαλίζει σ' αυτό μεγαλύτερη ικανότητα πρόσληψης νερού και ανόργανων στοιχείων, προσδίδοντας στα φυτά μεγαλύτερη ικανότητα εγκατάστασης και επιβίωσης.

Μανιταροφιλία στην Ευρώπη

Σε πολλές χώρες της Ευρώπης η καταγραφή των μακρομυκήτων έχει ξεκινήσει πριν πολλές δεκαετίες πράγμα που έχει επιτρέψει και τη σύνταξη ερυθρών καταλόγων με είδη που απειλούνται ή κινδυνεύουν εξαιτίας της ανθρωπίνης δραστηριότητας. Σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες υπάρχουν λέσχες μανιταροσυλλεκτών, όπου γίνεται ανταλλαγή γνώσεων και εμπειριών, ενώ συχνά διοργανώνονται σχετικοί διαγωνισμοί και γιορτές. Να θυμηθούμε μόνο τον Πρόεδρο της Γαλλίας Φρανσουά Μιτεράν, που παραπονιόταν δημοσίως, επειδή οι συμπατριώτες του, τη μέρα της εθνικής τους γιορτής, αντί να συμμετέχουν στις γιορταστικές εκδηλώσεις, ξεχύνονταν στα δάση για να μαζέψουν μανιτάρια!²² Δυστυχώς η χώρα μας υπολείπεται στην καταγραφή. Στα τέλη της 10ετίας '90 εί-

21. Δήμου, 2005.

22. Κωνσταντινίδη Γ., «Μανιτάρια. Φωτογραφικός Οδηγός Μανιταροσυλλέκτη».

χαν καταγραφεί μόλις 980 περίπου είδη τα οποία σήμερα έχουν αυξηθεί περίπου στα 2.500 πολύ λιγότερα δηλαδή από άλλες χώρες

Βεβαίως την τελευταία δεκαετία έχουν ιδρυθεί και στην χώρα μας επτά σύλλογοι μανιταρόφιλων.

Αυτοί είναι:

- Μανιταρόφιλοι Δυτικής Μακεδονίας
- Μανιταρόφιλοι Θεσσαλίας
- Μανιταρόφιλοι Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης
- Μανιταρόφιλοι Ηπείρου
- Μανιταρόφιλοι Λέσβου
- Μανιταρόφιλοι Μεσογαίας Αττικής
- Μανιταρόφιλοι Θεσσαλονίκης

Αξιοποίηση μανιταριών από τον άνθρωπο

Τα μανιτάρια χρησιμοποιήθηκαν από τα αρχαιότατα χρόνια για τροφή, για λατρευτικούς και για φαρμακευτικούς σκοπούς. Σήμερα κάποια από αυτά καλλιεργούνται σε βιομηχανική κλίμακα για τροφή. Κάποια άλλα αποτελούν αντικείμενο έρευνας για την παραγωγή ενζύμων, φαρμάκων και άλλων χρήσιμων για τον άνθρωπο ουσιών. Τέλος μερικά αξιοποιούνται για τη βιολογική επεξεργασία αποβλήτων χάρη στο πλούσιο ενζυμικό δυναμικό τους και την ικανότητά τους να αποδομούν πολύπλοκες οργανικές ενώσεις.

Συνθήκες καρποφορίας

Θεωρητικά, ιδανικές συνθήκες για την ανάπτυξη των περισσότερων μυκήτων είναι αυτές που συνδυάζουν υψηλές σχετικά υγρασίες σε υπόστρωμα και ατμόσφαιρα, με μικρές αποκλίσεις ανάμεσα στις μέγιστες και τις ελάχιστες θερμοκρασίες. Στην Ελλάδα τέτοιες κλιματικές συνθήκες παρατηρούνται κυρίως το φθινόπωρο. Ιδανικές συνθήκες για την καρποφορία των κορυφαίων φαγώσιμων μανιταριών προσφέρουν τα βροχερά καλοκαίρια.

Η συλλογή

Η αναζήτηση, η καταγραφή, η φωτογράφιση και η αναγνώριση των ειδών αποτελεί μια ενδιαφέρουσα ενασχόληση για το φίλο του δάσους. Ωστόσο η συλλογή των νόστιμων φαγώσιμων μανιταριών είναι το συναρπαστικό μέρος της διαδικασίας. Ταυτόχρονα προσφέρει ευκαιρία για κίνηση, για παρατήρηση και για επαφή με τις χιλιάδες μορφές ζωής που συμβιώνουν στο δάσος.

Είναι δραστηριότητα που χαλαρώνει, αναζωογονεί και προσφέρει διέξοδο απόδρασης από τη μονοτονία της καθημερινότητας. Απαραίτητα σύνεργα του συλλέκτη είναι ο σουγιάς και ένα καλάθι. Το καλάθι επιτρέπει στα μανιτάρια να

αερίζονται ενώ ταυτόχρονα τα προστατεύει από την πολτοποίηση, σε αντίθεση με την πλαστική σακούλα η οποία επιταχύνει τη σήψη. Κατά τη συλλογή κόβουμε τομανιτάρι στη βάση του ποδιού. Η τομή της βάσης δείχνει αν το υπόλοιπο καρπόσωμα είναι άθικτο ή αν έχει προσβληθεί από έντομα. Αν έχει προσβληθεί κόβουμε σταδιακά το πόδι σε φέτες, ώσπου να φτάσουμε στο σημείο όπου δεν υπάρχουν τρυπούλες, σημάδια από το πέρασμα των εντόμων. Σε περίπτωση που τα έντομα έχουν αχρηστέψει ολόκληρο το πόδι και έχουν προχωρήσει στο καπέλο, αφαιρούμε με το μαχαίρι και το κέντρο του καπέλου.

Αν τελικά δούμε ότι η καταστροφή έχει προχωρήσει περισσότερο, ψάχνουμε για το επόμενομανιτάρι. Σε κάθε περίπτωση κρατάμε μόνο τα καρποσώματα που βρίσκονται σε καλή κατάσταση. Φρέσκα και με συνεκτική σάρκα. Δεν κρατάμε τα σάπια, τα ξερά και αφυδατωμένα, τα νερουλιασμένα, τα παγωμένα ή όσα βρούμε κομμένα και ξεριζωμένα.

Τα φαγώσιμαμανιτάρια

Τα άγρια, αυτοφυήμανιτάρια θεωρούνται ιδανική τροφή και η αξία ορισμένων ειδών έχει ξεπεράσει κατά πολύ και την τιμή του μαύρου χαβιαριού. Πέρα από την εξαιρετική γεύση και το μοναδικό άρωμά τους, έχουν το πλεονέκτημα να είναι απαλλαγμένα από χημικά λιπάσματα, ορμόνες και φυτοφάρμακα.

Επιπλέον, θεωρούνται κατάλληλα και για διαιτολόγιο αδυνατίσματος, αφού περιέχουν ινώδεις ουσίες σε σημαντικό ποσοστό ελάχιστα λίπη και λίγα σάκχαρα. Γενικά ταμανιτάρια περιέχουν νερό σε μεγάλο ποσοστό (80-90% περίπου), πρωτεΐνες μεταλλικά άλατα και ιχνοστοιχεία, βιταμίνες και ένζυμα. Επιπλέον σε δεκάδες είδημανιταριών αποδίδονται θεραπευτικές ιδιότητες.

Θανατηφόραμανιτάρια

Η πιο επικίνδυνη δηλητηρίαση που προκαλείται απόμανιτάρια είναι η φαλλοειδική που προσβάλλει κυρίως το συκώτι. Αυτή η δηλητηρίαση ευθύνεται για το μεγαλύτερο ποσοστό θανάτων απόμανιτάρια στην Ευρώπη. Τα συμπτώματα της δηλητηρίασης εμφανίζονται μετά από 6-24 ώρες. Η έντονη διάρροια, οι εμετοί και ο κρύος ιδρώτας προκαλούν αφυδάτωση του οργανισμού.

Οι δυνατοί πόνοι στην περιοχή της κοιλιάς, η έντονη αίσθηση δίψας και η παραγωγή ελάχιστης ποσότητας ούρων, συμπληρώνουν τον κατάλογο των συμπτωμάτων, που ενδέχεται να διαρκέσουν δύο ημέρες. Συνήθως την τρίτη ημέρα υποχωρούν προσωρινά και επανέρχονται εντονότερα. Εμφανίζεται ίκτερος, ανεπάρκεια συκωτιού, βλάβη της καρδιάς, των νεφρών και του κεντρικού νευρικού συστήματος, που οδηγούν σε λήθαργο και τελικά, κατά την πέμπτη ημέρα, στο θάνατο. Σε περίπτωση δηλητηρίασης πρέπει να μεταφέρουμε το θύμα όσο το δυνατό γρηγορότερα σε καλά εξοπλισμένο νοσοκομείο. Εννοείται πως

αν από τα μανιτάρια που προκάλεσαν τη δηλητηρίαση έφαγαν και άλλα άτομα, μεταφέρονται και αυτά στο νοσοκομείο, χωρίς να περιμένουμε την εμφάνιση των συμπτωμάτων. Πρέπει να γνωρίζουμε ότι κατανάλωση ποσότητας 50 γρ. μανιταριού αρκεί να προκαλέσει το θάνατο.

ΠΡΟΣΟΧΗ

Μαζεύουμε για τροφή μόνο τα είδη, των οποίων τα χαρακτηριστικά γνωρίζουμε με απόλυτη βεβαιότητα²³.

Οδηγίες προς συλλέκτες

1) Δεν υπάρχει κανένας γενικός κανόνας διάκρισης των φαγώσιμων ειδών από τα δηλητηριώδη. Απαιτείται πλήρης γνώση των χαρακτηριστικών που παρουσιάζει η κάθε ποικιλία. Ισχύουν μόνο κάποιοι επιμέρους κανόνες σε κάποιες οικογένειες μανιταριών όπως στα αγαρικά, στις ρουσούλες και στους βωλίτες. Αλλά για να μπορεί κάποιος να εφαρμόσει αυτούς τους κανόνες προϋποθέτει ότι μπορεί να ξεχωρίσει αν το μανιτάρι είναι ρουσούλα, βωλίτης ή αγαρικό.

2) Οι θεωρίες που λένε ότι τα δηλητηριώδη είδη έχουν οπωσδήποτε πικρή ή καυστική γεύση είναι λάθος. Τα είδη που τρώγονται από έντομα, σαλιγκάρια, χελώνες ή άλλα μικρόζωα δεν είναι ακίνδυνα και για τον άνθρωπο, διότι έχουμε διαφορετικό πεπτικό σύστημα και διαφορετική αντίδραση σε πολλές ουσίες

3) Δεν αληθεύουν επίσης οι δοξασίες ότι τα δηλητηριώδη μανιτάρια μαυρίζουν τα ασημένια κουτάλια που έρχονται σε επαφή μαζί τους κατά το βράσιμο ή ότι πήζουν το γάλα ή το ασπράδι του αυγού, ούτε αυτή που λέει ότι αν τα βράσουμε με πατάτες αυτές θα χρωματιστούν.

4) Το βράσιμο, η ξήρανση ή η κονσερβοποίηση δεν εξουδετερώνουν τις ισχυρές τοξίνες των θανατηφόρων ειδών.

5) Ο μόνος κανόνας που ισχύει: μαζεύουμε για τροφή μόνο τα είδη των οποίων τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίζουμε με απόλυτη βεβαιότητα.

6) Η δοξασία «βρακωμένο μανιτάρι φάτο, αβράκωτο άφησέ το» είναι λανθασμένη.

7) Βασικός κανόνας αποφυγής συλλογής μανιταριών είναι οι τρεις ενδείξεις - κλειδιά που συνδυάζουν τα θανατηφόρα μανιτάρια: Αμανίτης ο Φαλλοειδής και Αμανίτης ο Ανοιξιάτικος και που είναι:

- Η ύπαρξη θήκης ή αλλιώς βόλβας, στη βάση του ποδιού.
- Τα λευκά ελάσματα στο κάτω μέρος του καπέλου.
- Το κρεμαστό δακτυλίδι.

---

23. Κελτεμιδης, 1990.

Ο δεκάλογος τωνμανιταρόφιλων της Ηπείρου για την ασφάλειά μας και την προστασία της φύσης

1. Σεβόμαστε, προστατεύουμε και προφυλάσσουμε το περιβάλλον με κάθε τρόπο.
2. Μεταδίδουμε τη γνώση.
3. Δεν εμπιστευόμαστε την αναγνώριση των μανιταριών αποκλειστικά σε πίνακες ή φωτογραφίες ή βιβλία μανιταριών.
4. Συλλέγουμε μόνον τα μανιτάρια που γνωρίζουμε. Τα άλλα καλό θα είναι να μην τα πειράζουμε καθόλου. Ασκούν ευεργετική επίδραση στη ζωή του δάσους.
5. Δε μαζεύουμε μανιτάρια κοντά σε δρόμους, σκουπίδια, μέταλλα και γενικά μολυσμένες και ρυπασμένες περιοχές. Το μανιτάρι λειτουργεί σαν σφουγγάρι, που απορροφά ότι βρίσκεται στο κοντινό του περιβάλλον.
6. Κατά τη συλλογή χρησιμοποιούμε πάντα μαχαίρι. Το ξερίζωμα καταστρέφει το μυκήλιο. Μόνο όταν πρόκειται για αναγνώριση, παίρνουμε όλο το μανιτάρι μαζί με τη βάση του, ακόμη και τις ρίζες του. Βοηθάει στην ταυτοποίηση.
7. Περιοριζόμαστε στις αναγκαίες ποσότητες κατανάλωσης (δε μαζεύουμε πολλά) και αποφεύγουμε α) τα πολύ νεαρά μανιτάρια, που δεν έχουν δημιουργήσει ακόμη σπόρια και β) τα γερασμένα ή μουχλιασμένα, γιατί αναπτύσσουν τοξίνες.
8. Μετά τη συλλογή προσπαθούμε να αποκαταστήσουμε τον χώρο (επανατοποθέτηση φύλλων, χύματος κλπ.)
9. Μεταφέρουμε τα μανιτάρια σε σκληρά και καλά αεριζόμενα δοχεία (καλάθια). Δεν χρησιμοποιούμε ποτέ πλαστικές σακούλες για τη συλλογή. Τα μανιτάρια καταστρέφονται, τα χαρακτηριστικά τους αλλοιώνονται κι έτσι δεν είναι αναγνωρίσιμα.
10. Δεν τοποθετούμε στο ίδιο καλάθι φαγώσιμα μανιτάρια με άγνωστα ή δηλητηριώδη.

Οι τρούφες

Η τρούφα είναι ένα μανιτάρι²⁴, που μεγαλώνει κάτω από το έδαφος συνήθως σε βάθη από 5 έως 30 cm, σπάνια μπορεί να βρεθεί στην επιφάνεια (π.χ. αν έχει διαβρωθεί το έδαφος) ή και λίγο βαθύτερα.

Όπως όλοι οι μύκητες, η τρούφα²⁵ είναι ετερότροφος οργανισμός και έτσι δεν μπορεί να συνθέσει ουσίες απαραίτητες για την επιβίωση του. Για να αντιμετωπίσει αυτή την έλλειψη προσκολλάται σε μερικούς τύπους φυτών (δέν-

24. <http://www.troufa.net>

25. <http://el.wikipedia.org>

τρα και θάμνους όπως αριά, πουρνάρι, βελανιδιά, κέδρα, φουντουκιές, πεύκο, γαύρο, φλαμουριά κ.λ.π.), δέντρα που απαντώνται στην άγρια χλωρίδα της χώρας μας, και της λεκάνης της Μεσογείου. Η τρούφα δημιουργεί με αυτά τα δέντρα μια σχέση που ονομάζεται «μυκορριζική συμβίωση», από την οποία ωφελούνται και τα δύο μέρη.

Έχει υπέροχο άρωμα και δίνει ιδιαίτερη γεύση στα φαγητά, στα οποία χρησιμοποιείται. Η κατανάλωσή της σαν έδεσμα, αλλά και για φαρμακευτικούς σκοπούς, κυρίως όμως για τις αφροδισιακές της ιδιότητες, είναι γνωστή από πολύ παλιά (Σουμέριοι, Θεόφραστος, Διοσκουρίδης κ.λπ.).

Το μέγεθός της μπορεί να είναι μικρό όπως ένα ρεβίθι, και μπορεί να φτάσει σε αρκετά μεγάλο μέγεθος πάνω από ένα κιλό όπως αυτή που βρέθηκε το Δεκέμβριο του 2007, βάρους 1,5 κιλού και σε πλειστηριασμό πουλήθηκε 330.000 €. Επίσης είναι σκληρή όπως η πατάτα. Υπάρχουν πολλές ποικιλίες που ωριμάζουν σε διαφορετικές εποχές του χρόνου. Στην Ελλάδα έχουν βρεθεί μέχρι στιγμής 4 άγρια είδη:

- *Tuber borchii*
- *Tuber aestivum*
- *Tuber magnatum*
- *Tuber brumale*

Τα τελευταία χρόνια έχει αρχίσει η καλλιέργεια της τρούφας, η οποία δεν είναι δύσκολη, απλώς είναι διαφορετική από τις άλλες, και πρέπει να γίνει σωστή μελέτη των παραγόντων που την επηρεάζουν.²⁶ Η καλλιέργειά της είναι τελείως φυσική (ούτε καν βιολογική) και κινείται σε 4 άξονες:

Δεν είναι υδροβόρα, διότι συμβιώνει με δέντρα στο δάσος, άρα το νερό που χρειάζεται είναι όσο αυτά. Δεν χρειάζεται λιπάσματα. Απαγορεύεται η χρήση φυτοφαρμάκων και μυκητοκτόνων, και μπορούμε να εκμεταλλευτούμε χωράφια που έχουν μείνει ακαλλιέργητα ή δεν μπορούν να αποδώσουν σε μια εντατική εκμετάλλευση μιας και χρειάζεται απλώς να φυτευτούν τα κατάλληλα εμβολιασμένα με μύκητα στην ρίζα τους, άγρια ή καλλιεργούμενα, δέντρα. Επίσης η καλλιέργεια της τρούφας, δεν απαιτεί την παρουσία του καλλιεργητή, ο οποίος μπορεί να ασχολείται με την φυτεία του, όποτε σε αυτόν μένει χρόνος από τις υπόλοιπες ενασχολήσεις.

Η ίσκα

Τα παλιά τα χρόνια, όταν δεν είχαν ανακαλυφθεί τα σημερινά μέσα ανάμματος φωτιάς, ο άνθρωπος άναβε την φωτιά με την βοήθεια της ίσκα²⁷. Η ίσκα είναι ένας μύκητας που αναπτύσσεται στους ξηρούς και σαπισμένους κορμούς

26. <http://www.paragogi.net>

27. <http://fugazigr.wordpress.com>

δένδρων, ή σπανιότερα σε σωρούς από φύλλα. Επιστημονικά λέγεται **Fomes fomentarius** αν και κάποιοι που δεν γνωρίζουν ονομάζουν ίσκα και άλλα είδη μανιταριών τα όποια φύονται σε δέντρα και είναι ξυλώδη αλλά δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μέσο ανάμματος φωτιάς. Οι μύκητες αυτοί συνήθως αποτελούνται από δισεκατομμύρια νεκρών ζωικών ή φυτικών μικροβίων, επάνω στο φυτικό υλικό στο οποίο αναπτύσσονται και μεταλλάσσονται σε ξερή φυτική ύλη μεγάλης περιεκτικότητας σε άνθρακα φαρφατιασμένο. Συνήθως αυτοί οι μύκητες αναπτύσσονται στα δένδρα της αμυγδαλιάς, μουριάς, λεύκας, ελιάς, οξιάς, πεύκου, εσπεριδοειδών, και ιδίως της βελανιδιάς.

Η ίσκα, εξωτερικά, έχει χρώμα σταχτί προς το λευκό, ενώ εσωτερικά έχει καφέ χρώμα. Μοιάζει με το μανιτάρι, με την διαφορά όμως ότι αυτή είναι πολύ σκληρή, ενώ το μανιτάρι πάρα πολύ μαλακό. Κατά την ανάπτυξή της είναι νωπή και μαλακή σαν πολτός. Όταν πεθαίνει ο μύκητας ξεραίνεται και σκληραίνει. Την ίσκα την μάζευαν κατά τους θερινούς μήνες και την τοποθετούσαν μέσα σε αλισίβα επί σαράντα (40) ημέρες περίπου. Κατά διαστήματα την έβγαζαν και την στούμπιζαν για να μαλακώσει. Αφού μαλάκωνε κάπως, την έβγαζαν από την αλισίβα και την έβαζαν στον ήλιο για να στεγνώσει, οπότε και ήταν έτοιμη προς χρήση. Στην συνέχεια την ξεφλούδιζαν την έκοβαν σε μικρούτσικες σκλήθρες, λεπτές σαν το φυτά του καντηλιού ή σε λεπτές ταινίες ή σε σπάγκους με μακριές ίνες. Το υλικό της ίσκας είναι εύφλεκτο στους σπινθήρες της φωτιάς. Αυτοί οι σπινθήρες παράγονται όταν τεμάχιο από στουρνάρι (τσακμακόπετρα) χτυπηθεί απότομα και δυνατά με ατσαλένιο τεμάχιο.

Επίσης μπορούσε να χρησιμεύει και σαν αιμοστατικό, επί των εγκαυμάτων και για την θεραπεία των κάλων.

Τα μανιτάρια που καταγράφηκαν και εκτέθηκαν στην Ημερίδα του ΚΠΕ Φιλιππιάδας, λίμνης Ζηρού, με θέμα: «Τα μανιτάρια της λίμνης Ζηρού», στις 10/11/2013 από το Σύλλογο Μανιταρόφιλων Ηπείρου είναι τα ακόλουθα. Την καταγραφή και αναγνώρισή τους έκανε ο πρόεδρος του Συλλόγου Μανιταρόφιλων Ηπείρου κος Θανάσης Ντίνος.

Κατάλογος ειδών μανιταριών λίμνης Ζηρού

<i>Abortiporus biennis</i>	<i>Inocybe geophylla var. lilacina</i>
<i>Agaricus porphyrizon</i>	<i>Laccaria laccata</i>
<i>Amanita caesarea</i>	<i>Lactarius azonites</i>
<i>Amanita citrina</i>	<i>Lactarius chrysorrheus</i>
<i>Amanita falloides</i>	<i>Lactarius vellereus</i>
<i>Amanita pantherina</i>	<i>Lactarius violascens</i>
<i>Amanita rubescens</i>	<i>Lactarius zonarius</i>
<i>Armillaria mellea</i>	<i>Leccinellum crociodium</i>
<i>Armillaria tabescens</i>	<i>Leccinellum lepidum</i>
<i>Calocera cornea</i>	<i>Lycoperdon perlatum</i>
<i>Cantharellus ferruginascens</i>	<i>Leucopaxillus gentianeus</i>
<i>Clathrus ruber</i>	<i>Macrolepiota conradi</i>
<i>Clitocybe geotropa (Infudibulicyde)</i>	<i>Macrolepiota mastoidea</i>
<i>Clitocybe gibba</i>	<i>Macrolepiota procera</i>
<i>Clitocybe font-queri</i>	<i>Megacollybia platyphylla</i>
<i>Clitocybe nebularis</i>	<i>Mycena galericulata</i>
<i>Coprinopsis picacea</i>	<i>Mycena pura</i>
<i>Cortinarius cotoneus</i>	<i>Mycena renatii</i>
<i>Craterellus cornucopioides</i>	<i>Otidea bufonia</i>
<i>Crepidotus applanatus</i>	<i>Phellinus torulosus</i>
<i>Crepidotus calolepis</i>	<i>Ramaria stricta</i>
<i>Entoloma sinuatum</i>	<i>Rugosomyces ionides</i>
<i>Galerina marginata</i>	<i>Russula cyanoxantha 3 fo.</i>
<i>Ganoderma lucidum</i>	<i>Russula vesca</i>
<i>Gleoporus dichrous</i>	<i>Russula virescens</i>
<i>Gymnopus dryophilus</i>	<i>Scleroderma aerolatum</i>
<i>Hebeloma crustuliniforme</i>	<i>Trametes versicolor</i>
<i>Helvella atra</i>	<i>Tremella mesenterica</i>
<i>Helvella elastica</i>	<i>Tricholoma acerbum</i>
<i>Humaria haemisphaerica</i>	<i>Tricholoma atosquamosum</i>
<i>Hydnum rufescens</i>	<i>Tricholoma columbeta</i>
<i>Hydnellum conrescens</i>	<i>Tricholoma saponaceum</i>
<i>Hygrocybe c.f. miniata</i>	<i>Tricholoma sulphureum</i>
<i>Hygrocybe pratensis</i>	<i>Tricholoma ustaloides</i>
<i>Hygrophorus eburneus</i>	<i>Volvariella gloiocephala</i>
<i>var. quercetorum</i>	<i>Xerocomus declivitatum</i>
<i>Inocybe geophylla</i>	<i>Cortinarius venetus</i>

Μικρός οδηγόςμανιταριών που απαντώνται στο δάσος του Ζηρού

Macrolepiota procera - Μακρολεπιώτα η ψηλή

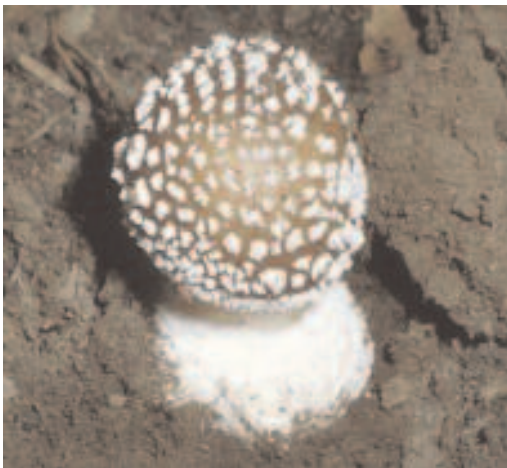

Λαϊκές ονομασίες: Ζαρκαδίσιο, κουκουμέλα

Είναι το πιο γνωστό ελληνικό μανιτάρι, καρποφορεί από Μάιο έως Δεκέμβριο και μερικές φορές την Άνοιξη. Πιο συχνά όμως το βρίσκουμε το φθινόπωρο σε δάση αμμότοπους και σπανιότερα σε λιβάδια. Το πόδι είναι ψηλό και κούφιο, σκληρό κατά την ωρίμανση, αν το σπάσουμε κάνει τον ήχο ξύλου που σπάει και έχει καφέ ζώνες εναλλάξ με λευκές.

Οι μεγάλες διαστάσεις, το διπλό δακτυλίδι, οι τεθλασμένες ζώνες στο πόδι και τα καφέ λείπια στο καπέλο (εξ ου και το όνομα) είναι τα κλειδιά της αναγνώρισης του.

Amanita pantherina - Αμανίτης ο Πάνθηρας

Λαϊκή ονομασία: Καφετί ζουρλομανίταρο

Καρποφορεί από Μάιο μέχρι Νοέμβριο σε δάση πλατύφυλλων και κωνοφόρων. Έχει καφέ καπέλο με λευκές νιφάδες και είναι επικίνδυνα τοξικό. Σε ακραίες περιπτώσεις μπορεί να προκαλέσει τον θάνατο. Το αναγνωρίζουμε σχετικά εύκολα από το καφέ χρώμα του καπέλου που φέρει νιφάδες.

Coprinus picaceus - Κοπρίνους

Συνηθισμένο μανιτάρι στο δάσος του Ζηρού που φυτρώνει συνήθως σε δάση πλατύφυλλων μόνο του ή σε ομάδες από το καλοκαίρι μέχρι και το χειμώνα. Το καπέλο του έχει διάμετρο 4-8 cm και ύψος 4-6 cm. Το πόδι έχει ύψος 5-15 cm και είναι κυλινδρικό, κούφιο, σκληρό και εύθραυστο. Το καπέλο στην αρχή είναι κυλινδρικό, αργότερα έχει σχήμα καμπάνας και τέλος γίνεται σχεδόν επίπεδο οπότε και διαλύεται ξεκινώντας από την περιφέρεια. Έχει γυαλιστερή επιδερμίδα, καφέ ή σκουροκίτρινη με χαρακτηριστικά λευκά λείπια που σχηματίζουν τεθλασμένες γραμμές. Σε νεαρή ηλικία επικρατεί το λευκό

και αργότερα το καφετί χρώμα. Η σάρκα του είναι γκριζοκαφετιά, νερούλη, λεπτή με μυρωδιά υγραερίου και γεύση δυσάρεστη. Δεν είναι φαγώσιμο.

Sarcoscypha coccinea - Σαρκοσκύφη η κόκκινη

Ασκομύκητας με κυπελλόμορφο καρπόσωμα με διάμετρο από 1εκ.ως 5εκ. Αναπτύσσεται σε πεσμένα κλαδιά στα τέλη του χειμώνα αρχές της άνοιξης σε υγρά σκιερά μέρη. Χαρακτηριστικό του είναι το λαμπερό κόκκινο χρώμα της εσωτερικής πλευράς. Το όνομα του είναι συνθετικό από τις λέξεις σάρκα (λόγω του κόκκινου χρώματος) και σκύφος= είδος αρχαίου ελληνικού αγγείου, με πλατύ σχήμα. Παλιότερα χρησιμοποιούσαν το αποξηραμένο και τριμμένο σε σκόνη μανιτάρι σαν στυπτικό. Επίσης έχει χρησιμοποιηθεί ως διακοσμητικό. Πολλοί συγγραφείς δεν αναφέρουν την εδωδιμότητά του πιθανόν λόγω

του μικρού μεγέθους, από κάποιους άλλους συγγραφείς θεωρείται βρώσιμο (Κωνσταντινίδης 1986) αλλά σκληρό. Το χρώμα του παραμένει αναλλοίωτο κατά το μαγείρεμα.

Clathrus ruber - Κλάθρος (κιγκλίδωμα), ο ερυθρός

Το συναντάμε από την άνοιξη έως το φθινόπωρο μόνο του ή σε ομάδες στο έδαφος, σε δάση πλατύφυλλων και σε μεσογειακά δάση. Αναπτύσσεται σαπροφυτικά πάνω σε οργανική ύλη ή σάπιο ξύλο και η αρχική του μορφή είναι σαν υπόλευκο αυγό ριζωμένο στο έδαφος με μικρά ριζίδια. Περιβάλλεται από μία μεμβρανώδη λεπτή επιδερμίδα, η οποία όταν σχιστεί παραμένει ως βόλβα. Το σώμα τουμανιταριού έχει σχήμα πλέγματος με ροζ χρώμα εξωτερικά, ερυθρό εσωτερικά

που περιβάλλει τα λαδί σπόρια του τα οποία σχηματίζουν μια λασπώδη μάζα. Όσο περνάει ο καιρός το μανιτάρι διαστέλλεται και σχίζεται. Η μάζα των σπορίων έχει έντονη οσμή σάπιου κρέατος, που προσελκύει μύγες, ώστε να βοηθηθεί η διάδοσή τους. Λόγω της δυσάρεστης οσμής του υπάρχει η λανθασμένη άποψη ότι συμβάλει στη διάδοση ασθενειών στα άτομα που θα έρθουν σε επαφή μαζί του. Δεν τρώγεται αλλά του αποδίδονται αντικαρκινικές ιδιότητες.

Amanita phalloides - Αμανιτής ο φαλλοειδής

Το πιο επικίνδυνο μανιτάρι στην Ελλάδα. Το συναντάμε κατά κύριο λόγο σε δάση πλατύφυλλων από Μάιο έως και Δεκέμβριο. Στην αρχή είναι αυγόμορφο και ξεπροβάλλει από την γη έχοντας ωοειδή μορφή ενώ στη συνέχεια γίνεται ομπρελοειδές. Στο καπέλο του υπάρχουν υπολείμματα της βόλβας αλλά όταν το μανιτάρι ωριμάσει συ-

νήθως αυτά έχουν εξαφανιστεί. Το χρώμα του συνήθως είναι πρασινωπό με πιο έντονο το πράσινο στο κέντρο και πιο ανοιχτό στην περιφέρεια του καπέλου. Έχει ελάσματα, δακτυλίδι που κρέμεται σαν φουστίτσα και βγαίνει από βολβό (το πόδι του φαίνεται να βγαίνει μέσα από ένα σπασμένο αυγό). Τα τρία αυτά χαρακτηριστικά μας βοηθούν να το ξεχωρίσουμε και να το αποφύγουμε διότι είναι το μανιτάρι που ευθύνεται για τους περισσότερους θανάτους. Τα ίδια χαρακτηριστικά έχουν και άλλα επικίνδυνα μανιτάρια όπως η *Amanita ver-na*.

***Craterellus cornucopioides* - Μαύρη τρομπέτα**

Λαϊκή ονομασία: Μαύρη τρομπέτα

Από το καλοκαίρι έως το χειμώνα σε δάση πλατύφυλλων, συνήθως σε ομάδες.

Στη Γαλλία όπου λέγονται αλλιώς και “κρέας των φτωχών”, φτάνει τα 12 εκατοστά ύψος και διάμετρο έως 6 εκατοστά. Έχει μαύρο χρώμα και σχήμα χωνιού με κυματιστή περίμετρο. Η σάρκα του είναι λεπτή 1-3 χιλιοστά. Στο αρχικό στά-

διο το χρώμα του έχει μια καφετιά απόχρωση και αρωματική μυρωδιά ενώ όταν ωριμάζει είναι εντελώς μαύρο με άσχημη μυρωδιά. Είναι νόστιμο φαγώσιμο μανιτάρι το οποίο έχει ήπια καπνιστή γεύση. Επιστημονικές μελέτες και αναλύσεις δείχνουν ότι τα μανιτάρια αποτελούν τροφή πλούσια σε αντιοξειδωτικά, αμινοξέα και χαμηλά λιπαρά. Παρουσιάζουν ήπια υπογλυκαιμική δράση και συμβάλουν στην αντιμετώπιση του διαβήτη.

Lactarius vellereus

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΝΤΥΠΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασίου, Ζ., 2010, Μανιτάρια, οδηγός αναγνώρισης για 642 είδη, Εκδόσεις Ψύχαλου, Αθήνα.
- Γυμνάσιο Νάουσας Πάρου, 2011, Τα αυτοφυή μανιτάρια της Πάρου. Πάρος.
- Δήμου, Δ., 2005, Μύκητες-μανιτάρια εισαγωγή στη βιολογία των μακρομυκήτων, Πρακτικά Συνεδρίου: Τα βρώσιμα μανιτάρια στη θεραπευτική, Καστοριά.
- Κελτεμίδης, Δ., 1990, Τα μανιτάρια του βουνού και του κάμπου, Εκδόσεις Ψύχαλου, Αθήνα.
- Κελτεμίδης, Δ., 1990, Τα φαρμακευτικά μανιτάρια. Εκδόσεις Ψύχαλου Αθήνα.
- Κωνσταντινίδης, Γ., «Μανιτάρια. Φωτογραφικός Οδηγός Μανιταροσυλλέκτη».
- Κωνσταντινίδης, Γ., 2002, Τα μανιτάρια, ένας παραμυθένιος κόσμος, Εκδόσεις Καπόν, 2009, Γρεβενά.
- Μανιταρόφιλοι Δυτικής Μακεδονίας, 2006, 1000 Μανιτάρια της Δυτικής Μακεδονίας, Κοζάνη.
- Σύλλογος Μανιταρόφιλων Ηπείρου, Τα μανιτάρια μας, αυτός ο άγνωστος, Ηπειρώτικος κόσμος.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- <http://fugazigr>
- <http://manitaria.blogdrive.com/>
- <http://www.troufa.net>
- <http://el.wikipedia.org>
- <http://www.trikalasport.gr>
- <http://www.paragogi.net>

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Παιδόπολη Ζηρού, οι πρώτες εγκαταστάσεις (αρχείο R. Pfenninger)

Το δεύτερο μέρος της έκδοσης είναι αφιερωμένο στην Παιδόπολη Άγιος Αλέξανδρος της λίμνης Ζηρού, στις εγκαταστάσεις της οποίας φιλοξενείται το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Φιλιπιάδας.

Είναι αφιερωμένο επίσης στους παλιούς Παιδοπολίτες αλλά και σε όλους τους εκπαιδευτικούς και όσους εργάστηκαν στην Παιδόπολη και βοήθησαν τα ταλαιπωρημένα και ορφανά παιδιά του Β΄ παγκόσμιου πολέμου και του εμφύλιου, που κατέφυγαν εδώ, να ξαναβρούν την ελπίδα και να συνεχίσουν τη ζωή τους.

Ευχαριστούμε θερμά όσους συμμετείχαν στη συγγραφή του δεύτερου μέρους της έκδοσης, μεγάλο μέρος του υλικού της οποίας προήλθε από την Ημερίδα του ΚΠΕ Φιλιπιάδας με τίτλο: «Η Παιδόπολη της λίμνης Ζηρού μέσα από μαρτυρίες» και η οποία πραγματοποιήθηκε στις 9 Ιουνίου 2013.

Μια επιστολή προς το ΚΠΕ Φιλιππιάδας

«Με πολλή ικανοποίηση και συγκίνηση πληροφορηθήκαμε από τις στήλες εφημερίδος τη δημιουργία Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στο χώρο της λίμνης Ζηρού Φιλιππιάδος. Πρωτίστως επιχαίρουμε εμείς οι παλιοί παιδοπολίτες που είχαμε την τύχη να φιλοξενηθούμε επί αρκετά χρόνια στα 32 καλαίσθητα σπιτάκια Ελβετού ανθρωπιστή...

Θα ήθελα να απευθυνθώ στα στελέχη που θα πλαισιώσουν την ομάδα εξειδικευμένου προσωπικού που θα ασχοληθεί με τη βιωματική μετάδοση γνώσεων στους επισκεπτόμενους μαθητές, και να πω ότι σ' αυτόν τον ιερό χώρο χιλιάδες ελληνόπουλα περιεθάλησαν επί 30 και πλέον χρόνια από την ελληνική πολιτεία. Το ειδυλλιακό αυτό τοπίο έχει ιστορία την οποία δεν μπορεί να αγνοήσει κανείς.

Στα σπλάχνα αυτής της Παιδοπόλεως βρήκαν στοργή και αγάπη μικροί μαθητές, από τις παραμεθόριες ιδίως περιοχές, που αργότερα προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στο κοινωνικό σύνολο ως γιατροί, δικηγόροι, καθηγητές, δάσκαλοι, άνθρωποι του καθημερινού μόχθου και ιδρώτα...

.....
...Το απαλό θρόισμα των φύλλων ενώνεται με το σιγανό πάφλασμα των κυμάτων της γραφικής λίμνης για να διηγηθούν στον επισκέπτη ότι σ' αυτό το χώρο ζούσε κάποτε μια μικρή κοινωνία παιδιών που τους ένωνε η σύμπνοια και η εργατικότητα. Τα νέα πρόσωπα που θα αναλάβουν να διευθύνουν αυτό το χώρο οφείλουν να σεβαστούν την ιστορία του Ζηρού.

Και στο διάβα του χρόνου όταν κάποιος ασπρομάλλης επισκέπτης τους πει ότι ήταν παιδοπολίτης να τον καλωσορίσουν σαν στο σπίτι του.

Γιατί πράγματι ο χώρος αυτός του Ζηρού ήταν κάποτε, για μας τα κατατρεγμένα παιδιά του εμφυλίου, το σπίτι που στέγνωσαν τα δάκρυα της κακουχίας που άνθισε το γέλιο, η χαρά και η ευτυχία...»²⁸

---

28. Επιστολή του κου Χαράλαμπου Γ. Βαλερά (παλαιού παιδοπολίτη) προς το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Φιλιππιάδας ως απάντηση σε πρόσκληση για την Ημερίδα «Η ιστορία της Παιδόπολης Ζηρού μέσα από μαρτυρίες» του ΚΠΕ Φιλιππιάδας, στις 9 Ιουνίου 2013. Ο κος Βαλεράς δεν μπόρεσε να παρευρεθεί στο «σπίτι του», όπως αναφέρει, που επί 3 έτη τον φιλοξένησε, λόγω ασθένειας στη Ημερίδα και για το λόγο αυτό μας απεύθυνε συγκινητική επιστολή, μέρος της οποίας συμπεριλαμβάνουμε εδώ.

ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΟΠΟΛΕΩΝ: ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Ρίκη Βαν Μπουσχότεν, Αναπλ. Καθηγήτρια τμήματος Ιστορίας Αρχαιολογίας
και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Οι επιστημονικές μελέτες για το σύστημα των Παιδοπόλεων που ιδρύθηκε από τη Βασίλισσα Φρειδερίκη το 1947 μετριοούνται στα δάχτυλα του ενός χεριού. Ωστόσο, είναι ένα σημαντικό ιστορικό θέμα με ευρύτατες κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις, όχι μόνο γιατί αποτέλεσε μια σημαντική πτυχή του ελληνικού εμφυλίου, αλλά και γιατί το σύστημα αυτό έθεσε τα θεμέλια της Κοινωνικής Πρόνοιας στη μεταπολεμική περίοδο. Γι αυτό χαίρομαι ιδιαίτερα για την οργάνωση αυτής της ημερίδας στο χώρο μιας από τις πιο ενδιαφέρουσες Παιδοπόλεις και σας ευχαριστώ θερμά για την πρόσκληση. Θεωρώ ότι η δομή αυτής της ημερίδας είναι σοφή με την σημασία που δίδει εξίσου στην αρχαιακή και ιστορική έρευνα, στην επιστημονική μελέτη των προφορικών μαρτυριών και στο ζωντανό λόγο των πρώην τροφίμων της Παιδόπολης αυτής.

Στη δική μου εισαγωγική παρέμβαση θα σκιαγραφήσω το ιστορικό κλίμα της εποχής που οδήγησε στην ίδρυση των πρώτων Παιδοπόλεων, τον τρόπο λειτουργίας και τους στόχους των Παιδοπόλεων, επιμένοντας ιδίως στην περίοδο του εμφυλίου και την πρώτη μετεμφυλιακή περίοδο. Κατά την τελευταία δεκαετία ασχολήθηκα με τη μελέτη της τύχης των παιδιών προσφύγων του εμφυλίου, συμπεριλαμβάνοντας ταυτόχρονα την περίπτωση των Παιδοπόλεων στην ελληνική επικράτεια και τα παιδιά που μεταφέρθηκαν στην Ανατολική Ευρώπη. Η μελέτη αυτή, που έγραψα μαζί με τον Αμερικανό ανθρωπολόγο Lorin-gDanforth κυκλοφόρησε το 2011 στα αγγλικά (Danforth&VanBoeschoten 2011) και σύντομα θα κυκλοφορήσει και στα ελληνικά από τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια. Για τη μελέτη αυτή χρησιμοποιήσαμε τόσο αρχαιακό υλικό όσο και 140 μαρτυρίες παιδιών, παιδονόμων και δασκάλων.

Το ιστορικό πλαίσιο

Οι καταστροφές του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ ανταρτών και εθνικού στρατού είχαν δημιουργήσει τραγική κατάσταση στην ύπαιθρο, την οποία με τη σημερινή ορολογία θα μπορούσαμε να περιγράψουμε ως οξύτατη «ανθρωπιστική κρίση». Από το φθινόπωρο του 1947 αυτό που επιδεινώσε ιδιαίτερα την ήδη ζοφερή αυτή κατάσταση ήταν η μετακίνηση περίπου 700.000 ανθρώπων (το 10% του ελληνικού πληθυσμού) από τα ορεινά χωριά σε κοντινά αστικά κέντρα όπου συνωστίζονταν σε πρόχειρα καταλύματα στερημένα από τα στοιχειώδη μέσα διαβίωσης. Η ελληνική κυβέρνηση ονόμαζε τους ανθρώπους αυτούς «συμμοριόπληκτους», υπονοώντας ότι είχαν διωχ-

θεί από τα χωριά τους από τους αντάρτες. Ωστόσο, πολλοί από τους πρόσφυγες αυτούς, δεν είχαν φύγει από το φόβο των ανταρτών, αλλά τους είχε απομακρύνει αναγκαστικά ο ελληνικός στρατός προκειμένου να στερήσει από τους αντάρτες την υλική υποστήριξη του τοπικού πληθυσμού. Περίπου οι μισοί από τους πρόσφυγες αυτούς, 340.000, ήταν παιδιά κάτω από 18 χρονών. (Laiou 1987).

Σύμφωνα με μια έκθεση αποστολής της UNESCO τα παιδιά αυτά βρίσκονταν σε μια «απερίγραπτη κατάσταση σωματικής εξασθένησης και ηθικής κατάπτωσης»:

«Η υπερβολική τους ισχνότητα, η γλομάδα των προσώπων τους και το τρομοκρατημένο τους ύφος δημιουργούσαν μια τρομερή εντύπωση. Από το χάραμα μέχρι το σούρουπο, αυτά τα παιδιά-φαντάσματα τριγυρνούν στα στρατόπεδα ξυπόλητα, με κουρελιασμένα ρούχα και με τους ενήλικους γύρω τους να τα κοιτάζουν λυπημένοι αλλά ανίκανοι να κάνουν οτιδήποτε» (UNESCO 1949).

Στην ίδια αυτή αναφορά της UNESCO περιγράφεται και η τραγική κατάσταση των υποδομών του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Πάνω από τα τρία τέταρτα των δέκα χιλιάδων σχολείων της χώρας είχαν καταστραφεί ή είχαν υποστεί σοβαρές ζημιές. Υπήρχε έλλειψη εννέα χιλιάδων δασκάλων· πάνω από δύομισι εκατομμύρια σχολικά βιβλία είχαν καταστραφεί· και χιλιάδες θρανία είχαν γίνει καυσόξυλα. Οι ζημιές υπολογίζονταν σε πάνω από πενήντα εκατομμύρια δολάρια. Και όσα παιδιά παρέμειναν στα χωριά τους κινδύνευαν να σκοτωθούν ανά πάσα στιγμή από βλήματα ή νάρκες ή ακόμα να πεθάνουν από την πείνα.

Η ίδρυση των Παιδοπόλεων

Η ζοφερή εικόνα αυτών των εξαθλιωμένων παιδιών αποτέλεσε το πρώτο έναυσμα που οδήγησε τη νεαρή βασίλισσα Φρειδερίκη στη σκέψη να δημιουργήσει μια δομή εθνικής εμβέλειας για την περίθαλψή τους. Τον Ιούνιο 1947, δύο μήνες μετά τη στέψη της, προσκάλεσε μια ομάδα εύπορων γυναικών της Αθήνας να τη συνδράμουν σε ένα πανελλήνιο έρανο για την κάλυψη των αναγκών του προσφυγικού πληθυσμού της χώρας. Κεντρικό στοιχείο αυτής της δομής θα ήταν η δημιουργία Παιδοπόλεων σε ασφαλείς περιοχές. Ο αρχικός στόχος των Παιδοπόλεων ήταν η παροχή «προσωρινού καταφυγίου για τα ορφανά, εγκαταλειμμένα και αποστερημένα παιδιά από μη ασφαλείς περιοχές».²⁹ Οι Παιδοπόλεις θα φρόντιζαν επίσης παιδιά που οι γονείς τους υπηρετούσαν στον Δημοκρατικό Στρατό ή ήταν φυλακισμένοι ως πολιτικοί κρατούμενοι από την ελληνική κυβέρνηση.

Στις 10 Ιουλίου 1947 εκδόθηκε βασιλικό διάταγμα που ανακοίνωνε επίσημα

29. Hourmouzios 1972, 197. Union of the Professional Women of the Dodecanese, *Mother Greece and her Children*, Athens 1949.

την ίδρυση του «*Εράνου Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών Ελλάδος*», και την επόμενη μέρα η πρώτη Παιδόπολη άνοιξε τις πύλες της στο Ωραιόκαστρο, έξω από τη Θεσσαλονίκη. Συνολικά δημιουργήθηκαν 51 Παιδοπόλεις σε όλη τη Ελλάδα όπου βρήκαν περίθαλψη στη διάρκεια του εμφυλίου γύρω στα 18.000 παιδιά ηλικίας 4-16 ετών: Αθήνα (23), Θεσσαλονίκη (11), Φλώρινα, Καβάλα, Ιωάννινα (3), Φιλιπιάδα, Βόλος, Λάρισα, Λαμία (2), Αγρίνιο, Πάτρα, Κέρκυρα, Σύρος, Τήνος, Μυτιλήνη, Ρόδος. Λίγο αργότερα δημιουργήθηκαν και τρεις Βασιλικές Τεχνικές Σχολές στη Λέρο, στην Κρήτη και στην Κω από το Εθνικό Βασιλικό Ίδρυμα του Βασιλιά Παύλου, ενώ μετά τη λήξη του εμφυλίου δημιουργήθηκε άλλη μια Παιδόπολη στη Βέροια.³⁰

Ανθρωπιστικοί και πολιτικοί στόχοι

Αν και ο βασικός στόχος των Παιδοπόλεων ήταν η φροντίδα των ανήλικων θυμάτων του εμφυλίου, στο πρόγραμμα του Εράνου η ανθρωπιστική και πολιτική διάσταση ήταν εξ αρχής άρρηκτα συνδεδεμένη. Από το Μάρτιο του 1948, αυτή η πολιτική διάσταση ενισχύθηκε περαιτέρω, όταν ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας άρχισε επίσης να συγκεντρώνει παιδιά από τη Βόρεια Ελλάδα και να τα μεταφέρει στην Ανατολική Ευρώπη. Το αποτέλεσμα ήταν ένας άγριος προπαγανδιστικός πόλεμος γύρω από την τύχη των παιδιών-προσφύγων. Μάλιστα αργότερα (1971), η Βασίλισσα Φρειδερίκη έγραψε στα απομνημονεύματά της ότι

«ο κύριος σκοπός ήταν, από την αρχή, να σώσουμε τα παιδιά στις βόρειες επαρχίες ώστε να μη μεταφερθούν έξω από τα σύνορα και να μη διαπαιδαγωγηθούν ως εχθροί της χώρας. Ήταν ένας αγώνας δρόμου να βρούμε τα παιδιά μας προτού τα πάρουν οι κομμουνιστές» (1971:134-137).

Αυτός ο ισχυρισμός δεν ευσταθεί, γιατί, όπως είδαμε, οι πρώτες Παιδοπόλεις άνοιξαν οκτώ μήνες προτού ξεκινήσει το πρόγραμμα μεταφοράς παιδιών από το Δημοκρατικό Στρατό. Υπό την επίδραση της προπαγάνδας και του ηθικού πανικού που δημιουργήθηκε και στα δύο στρατόπεδα, τελικά και οι δύο πλευρές θα εκκενώσουν περίπου το διπλάσιο αριθμό παιδιών απ' αυτό που είχαν προβλέψει αρχικά.

Η πολιτική αυτή διάσταση φάνηκε πιο ξεκάθαρα στις τρεις Βασιλικές Τεχνικές Σχολές που δημιουργήθηκαν το 1949, με κύριο σκοπό την «αναμόρφωση» νέων ανταρτών που είχαν πιαστεί αιχμάλωτοι. Αργότερα «αναμορφώθηκαν» εκεί και παιδιά που είχαν πρόσφατα επαναπατριστεί από την Ανατολική Ευρώπη. Στα λόγια του ίδιου του βασιλιά Παύλου, σκοπός των βασιλικών τεχνικών σχολών ήταν η «επαναφορά των ανηλίκων αυτών στην εθνική οικογένεια».

---

30. Για την Παιδόπολη της Βέροιας «Καλή Παναγιά» μιλάει το εξαιρετικό αυτοβιογραφικό μυθιστόρημα του Γιάννη Ατζακά με τίτλο «*Θολός Βυθός*» (Εκδόσεις Άγρα, 2008).

(Hourmouzios 1972: 215). Και η Lady Norton, σύζυγος του Άγγλου πρεσβευτή που επισκέφθηκε τη Λέρο το Μάρτιο του 1950, επαίνεσε ιδίως την πολιτική αποστολή του προγράμματος, λέγοντας ότι στόχος της σχολής ήταν ο «εκπολιτισμός» των «παιδιών συμμοριτών» και η εκρίζωση της μνήμης των άγριων χρόνων του εμφυλίου. Για το λόγο αυτό θεωρούσε ότι η περίθαλψη αυτών των νέων ήταν ένα πρώτο σημαντικό βήμα στην καταπολέμηση του κομμουνισμού.³¹

Ενώ, ειδικά στη Λέρο, οι συνθήκες διαβίωσης ήταν σκληρές και κυριαρχούσε σιδερένια πειθαρχία, στο άλλο άκρο του φάσματος βρίσκονταν Παιδοπόλεις όπως εκείνη του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη, της Αγίας Σοφίας στο Βόλο, και του Αγίου Ανδρέα στην Αθήνα, που ήταν πλήρως εξοπλισμένες, είχαν καλό φαγητό και βρίσκονταν σε αστικά κέντρα όπου τα παιδιά μπορούσαν εύκολα να πάνε στα κοντινά γυμνάσια. Στην Παιδόπολη «Αγ. Αλέξανδρος» του Ζηρού, οι συνθήκες ήταν επίσης άριστες, αλλά οι εγκαταστάσεις της βρισκόταν σε μεγαλύτερη απόσταση από την πιο κοντινή πόλη.

Οργάνωση των Παιδοπόλεων

Ο Έρανος «Πρόνοια Βόρειων Επαρχιών της Ελλάδος» διοικούνταν από πενταμελή Εκτελεστική Επιτροπή και οι πόροι του προέρχονταν από εισφορές, δωρεές και ειδικούς φόρους. Κινητήρια δύναμη του Εράνου της Βασιλίσσας ήταν μια ομάδα είκοσι γυναικών που έγιναν γνωστές ως «οι εντεταλμένες κυρίες» ή «οι κυρίες της βασιλίσσης», οι οποίες ανήκαν σε έναν επίλεκτο κύκλο πολιτικά ενεργών, μεγαλοαστικών αθηναϊκών οικογενειών. Σε αυτές περιλαμβάνονταν γυναίκες όπως η Λίνα Τσαλδάρη, χήρα του πρώην πρωθυπουργού Παναγή Τσαλδάρη, η Έλλη Ζαλοκώστα, η Ελένη Λελούδα και η Αλεξάνδρα Μελά, κόρη του προέδρου της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας και νύφη του Παύλου Μελά, η οποία αργότερα ανέλαβε τη διοίκηση του Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας, διάδοχου του Εράνου. (Βερβενιώτη 2005: 104, Χασιώτης 2009: 281-282.

Τη διοίκηση κάθε Παιδόπολης αναλάμβανε ένας διευθυντής κι ένας υποδιευθυντής. Τα παιδιά χωρίζονταν σε ομάδες των είκοσι πέντε, υπό την ευθύνη μιας ομαδάρχισσας. Οι νέες γυναίκες που υπηρετούσαν στις θέσεις αυτές ήταν συχνά δασκάλες ή γυναίκες που είχαν επιστρατευτεί από τοπικές θρησκευτικές οργανώσεις (Βrousκου 1989: 76). Επιπλέον, οι κανονισμοί του Εράνου προέβλεπαν ότι κάθε Παιδόπολη έπρεπε να έχει στο προσωπικό της ένα γιατρό, δύο νοσηλεύτριες, έναν ταμία, δύο μάγειρες, έναν επιστάτη, ένα φύλακα και κάποιον υπεύθυνο για το ρουχισμό και τις προμήθειες (Γεωργίτσα-Παπαδημητρακοπούλου, 1997: 9).

Η καθημερινή ζωή ήταν αυστηρά δομημένη· στις αναμνήσεις τους τα παι-

31. Lady Norton, εκθέσεις για το πρόγραμμα υιοθεσίας χωριών και για τις Βασιλικές Τεχνικές Σχολές Λέρου, 31 Μαρτίου 1950, NAFO 371/87776/RG/1711/9.

διά των Παιδοπόλεων συχνά τη συνέκριναν με τη ζωή στο στρατό. Τα παιδιά φορούσαν στολές και ενίοτε εφαρμόζονταν και σωματικές τιμωρίες, «για εκπαιδευτικούς λόγους» (Dalianis-Karambatzakis 1994: 133). Οι Παιδοπόλεις είχαν συχνά δική τους εκκλησία και δημοτικό σχολείο. Τα παιδιά που ζούσαν εκεί είχαν συνήθως λιγοστές επαφές με τη ζωή έξω από το κτιριακό σύμπλεγμα. Κοιμόντουσαν σε κουκέτες σε μεγάλα κτήρια, μέχρι και τριάντα παιδιά σε κάθε κοιτώνα. Έτρωγαν σε τραπεζαρίες που ήταν διακοσμημένες με εικόνες του βασιλιά και της βασίλισσας, του Ιησού και της Παρθένου Μαρίας, καθώς και ηρώων της επανάστασης του 1821. Θα ήταν όμως λάθος να νομίζουμε, κρίνοντας με τα σημερινά κριτήρια, ότι η πειθαρχία και η απομόνωση των Παιδοπόλεων βιώθηκε αρνητικά από όλα τα παιδιά. Για πολλά παιδιά, το αυστηρά δομημένο πλαίσιο των Παιδοπόλεων πρόσφερε και μια «ρέγουλα» στις αναστατωμένες ζωές τους, και μια ευκαιρία να αντιμετωπίζουν τις τραυματικές εμπειρίες που κουβάλησαν μαζί τους. Επιπλέον, η ομαδική ζωή συνέβαλε στη δημιουργία ενός νέου αισθήματος του «ανήκειν» στην «πόλη παιδιών» όπως το χαρακτήρισε πρόσφατα ο Πέτρος Κουτσιαμπασάκος σε αυτοβιογραφικό μυθιστόρημα σχετικά με την Παιδοπόλη του Ωραιοκάστρου (2012).

Επαναπατρισμός

Το 1950, μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, οι περισσότερες Παιδοπόλεις έκλεισαν και η πλειοψηφία των παιδιών γύρισαν στα χωριά τους. Από τον επαναπατρισμό αποκλείστηκαν όμως 2000 παιδιά που ήταν ορφανά κι από τους δύο γονείς, ή παιδιά που οι γονείς τους ήταν αριστεροί και βρίσκονταν είτε στο εξωτερικό ως πολιτικοί πρόσφυγες είτε εντός Ελλάδος στην φυλακή ή στην εξορία. Για την περίθαλψή τους παρέμειναν ανοικτές 12 Παιδοπόλεις σε όλη την Ελλάδα, ανάμεσα στις οποίες και εκείνες του Ωραιοκάστρου, του Βόλου, της Λάρισας, του Ζηρού και της Καβάλας.

Τα σπίτια του παιδιού

Παράλληλα δημιουργήθηκαν και τα λεγόμενα «σπίτια παιδιού», κυρίως στις μεθοριακές περιοχές της Βόρειας Ελλάδας, τα οποία πρόσφεραν επιμορφωτικά προγράμματα, αρχικά στα παιδιά που επαναπατρίστηκαν στα χωριά τους μετά τη λήξη του εμφυλίου, και αργότερα γενικά στην αγροτική νεολαία. Σκοπός των εκπαιδευτικών προγραμμάτων στα σπίτια του παιδιού, αλλά και στις Παιδοπόλεις του εμφυλίου ήταν να μάθουν τα παιδιά τέχνες και επαγγέλματα χρήσιμα για τον εκσυγχρονισμό των αγροτικών περιοχών και να μη μεταμορφωθούν σε ένα «ανήσυχο προλεταριάτο» στις πόλεις. Τη δεκαετία του 1960, ο Έρανος ήταν υπεύθυνος για τη λειτουργία περίπου 250 κέντρων νεότητας που

---

32. Βασιλική Πρόνοια 1947-1962. Φυλλάδιο διαθέσιμο στο Εθνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ) Αθηνών.

εξυπηρετούσαν πάνω από 50.000 παιδιά σε χωριά σε όλη τη βόρεια Ελλάδα.³² Τα παιδιά που γράφονται ως μέλη στο σπίτι πρέπει να δώσουν την εξής υπόσχεση:

«Βασίλισσα Μητέρα μου, Σου υπόσχομαι να τιμήσω και ν' αγαπήσω το σπίτι που μας χάρισες, να είμαι πιστός στο Θεό και στο Βασιλιά μου, να γίνω καλός Έλληνα, καλός πολίτης και καλός αγρότης. Να αφοσιωθώ στη γη του χωριού μου και να δουλεύω πάντα για το καλό της Πατρίδος μου. Μάρτυς μου ο Θεός.» (Μελά χχ 118)

Όπως φαίνεται όμως από τις συνεντεύξεις μας, τα περισσότερα παιδιά δεν ήθελαν να ξαναγυρίσουν στα χωριά τους, γιατί πλέον είχαν μάθει αλλιώς, αλλά να μορφωθούν πραγματικά, να σπουδάσουν και να ζήσουν ως ελεύθεροι επαγγελματίες στα μεγάλα αστικά κέντρα. Έτσι πολλά παιδιά το «έσκασαν» από τους γονείς τους μετά τον επαναπατρισμό και προτίμησαν να εργαστούν ως οικοδόμοι στην Αθήνα ή να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό.

Μετέπειτα πορεία των Παιδοπόλεων

Τι έγινε όμως με τις 12 Παιδοπόλεις που έμειναν ανοικτές μετά τη λήξη του εμφυλίου; Ενώ αρχικά φιλοξένησαν παιδιά που ήταν θύματα του εμφυλίου και δεν μπορούσαν να γυρίσουν στους γονείς τους, σιγά σιγά άρχισαν να δέχονται άλλες κατηγορίες παιδιών. Το πρώτο κύμα ήταν παιδιά που είχαν μεταφερθεί από τους αντάρτες στην Ανατολική Ευρώπη και επέστρεψαν στην Ελλάδα μέσω Ερυθρού Σταυρού (κυρίως 1951-1958). Ένα δεύτερο κύμα ήταν παιδιά που είχαν πληγεί από τους μεγάλους σεισμούς του 1954 με 1957. Αλλά σταδιακά ο κύριος πληθυσμός των Παιδοπόλεων άρχισε να αποτελείται από παιδιά ορφανά, από άπορες ή προβληματικές οικογένειες, ή που οι γονείς τους για διάφορους λόγους δεν μπορούσαν να τα φροντίζουν. Πιο πρόσφατα, φιλοξενήθηκαν στις εναπομείνουσες Παιδοπόλεις και ανήλικοι πρόσφυγες από άλλες χώρες (π.χ. στο Βόλο).

Η ιδεολογία των Παιδοπόλεων του εμφυλίου

Η ιδεολογία που κυριαρχούσε στη ζωή στις παιδοπόλεις χαρακτηριζόταν από μία θεμελιώδη αντίφαση. Από τη μία, το εκπαιδευτικό πρόγραμμα ήταν σχεδιασμένο ώστε να κάνει τα παιδιά να αφομοιωθούν στην εθνική ελληνική κοινωνία και κουλτούρα ενσταλάζοντάς τους τις αξίες της αστικής μεσαίας τάξης. Ο στόχος αυτός περιλάμβανε αναπόφευκτα την αμαύρωση των χωρικών της αγροτικής Ελλάδας ως καθυστερημένων χωριατών. Από την άλλη, το εκπαιδευτικό πρόγραμμα των Παιδοπόλεων προσπαθούσε ταυτόχρονα να παρουσιάσει μια θετική και ιδιαίτερα ρομαντική εικόνα της παραδοσιακής αγροτικής ελληνικής κοινωνίας και του πολιτισμού της, ώστε να ενθαρρύνει τα παιδιά να επιστρέψουν στα χωριά τους και να παίξουν καθοδηγητικό ρόλο στην ανοικοδόμησή τους. Η αντίφαση αυτή δεν επιλύθηκε ποτέ. Τα περισσότερα παιδιά

στις Παιδοπόλεις δεν έλαβαν τη δευτεροβάθμια ή την επαγγελματική εκπαίδευση που θα τους επέτρεπε να συμμετάσχουν αποτελεσματικά σε μια αστική οικονομία. Αντίθετα, τους παρασχέθηκε πρωτοβάθμια εκπαίδευση και στη συνέχεια εκπαιδεύτηκαν ως υποδηματοποιοί ή ξυλουργοί, ως ράφτρες ή ως νοικοκυρές και επέστρεψαν στα χωριά τους, ενώ μια μειοψηφία προχώρησε στο Γυμνάσιο ή και σε πανεπιστημιακές σπουδές. Το γεγονός ότι μετά τον επαναπατρισμό τους πολλά από αυτά τα παιδιά έφυγαν από τα χωριά τους για να αναζητήσουν αλλού μια καλύτερη ζωή δείχνει ότι αυτή η προσπάθεια αντιμετώπισης ερήμωσης των αγροτικών περιοχών μετά τον εμφύλιο ήταν σε μεγάλο βαθμό ανεπιτυχής. Αν και μπορεί να είχε «σώσει τα παιδιά» [από τον πόλεμο], το πρόγραμμα εκκένωσης της βασίλισσας δεν μπόρεσε να «σώσει» τα χωριά τους.

Η σημασία των προφορικών μαρτυριών

Ο δημόσιος λόγος για τις Παιδοπόλεις, όπως και για το λεγόμενο «παιδομάζωμα» εξακολουθεί να επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τις ψυχροπολεμικές εμπάθειες που δημιουργήθηκαν στον εμφύλιο. Στις ρητορικές αυτές, η κάθε πλευρά κατηγορεί την αντίπαλή της για βίαια απαγωγή παιδιών και ιδεολογική «πλύση εγκεφάλου». Για τις Παιδοπόλεις, ενδεικτικά πρόσφατα δείγματα αυτού του λόγου είναι τα μυθιστορήματα του Βασίλη Μπούτου «Τα δάκρυα της Βασίλισσας» (2000) που αφορά και την Παιδόπολη του Ζηρού, και του Σκρούμπελα «BellaCiao» (2005) που εστιάζουν σε κατηγορίες για αναγκαστική απόδοση παιδιών των Παιδοπόλεων για υιοθεσία στην Αμερική. Μέχρι σήμερα όμως δεν έχουν βρεθεί αδιάψευστα ιστορικά στοιχεία που να τις τεκμηριώνουν. Αυτό που λείπει εντελώς από τις δημόσιες αυτές αναπαραστάσεις είναι ο *βιωματικός λόγος* των ίδιων των παιδιών που έζησαν εκεί. Στο πλαίσιο αυτό, η συγκέντρωση προφορικών μαρτυριών αποκτάει ιδιαίτερη σημασία.

Αφενός, οι προφορικές μαρτυρίες μπορούν να μας επιτρέψουν να αντιστρέψουμε την τάση προς την αποϊστορικοποίηση και την αποπροσωποποίηση που κυριαρχεί στο δημόσιο λόγο, εστιάζοντας στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή και τις μοναδικές προσωπικές και οικογενειακές συνθήκες κάτω από τις οποίες τα παιδιά αυτά χωρίστηκαν από τις οικογένειές τους και έγιναν πρόσφυγες, και γενικότερα τι ρόλο έπαιξαν οι εμπειρίες τους στην Παιδόπολη στην μετέπειτα ζωή τους. Αφετέρου μας επιτρέπουν να ανατρέψουμε την εξίσου κυρίαρχη εικόνα που αναπαριστά τα παιδιά των Παιδοπόλεων ως αθώα θύματα χωρίς δική τους βούληση. Ξαναδίνοντάς τους τη φωνή τους και ακούγοντας προσεκτικά τις ιστορίες τους, θα μπορέσουμε να καταλάβουμε καλύτερα πώς μπορούν οι πρόσφυγες να οικοδομήσουν ζωές με νόημα για τον εαυτό τους στον απόηχο των τραγικών γεγονότων που βίωσαν στην παιδική τους ηλικία. Αυτό είναι που προσπαθήσαμε να κάνουμε με τον Λόριγκ Ντάνφορθ για όλα τα παιδιά πρόσφυγες του εμφυλίου και πιο πρόσφατα με τον Βασίλη Σάνδρη στην περίπτωση των Παιδοπόλεων.

Η μελέτη της προφορικής μνήμης όμως μας επιφυλάσσει και αρκετές παγίδες. Αφενός, θα ήταν αφελές να νομίζουμε ότι οι αναμνήσεις που καταγράφονται 50 ή 60 χρόνια μετά από τα γεγονότα που έζησαν οι αφηγητές αποδίδουν ακριβώς τις εμπειρίες που έζησαν τότε. Οι αναμνήσεις της προφορικής ιστορίας είναι διαμεσολαβημένες και επηρεάζονται τόσο από τις εμπειρίες που έζησαν τα υποκείμενα αργότερα, όσο και από το παρόν της αφήγησης και από τη σχέση του πληροφορητή με το συγκεκριμένο αφηγητή.

Αφετέρου, σημαντικό ρόλο στην ανάμνηση παίζει και η ηλικία του υποκειμένου τη στιγμή που βίωσε τα γεγονότα που αφηγείται αργότερα. Όπως παρατηρήσαμε στην έρευνά μας, οι άνθρωποι που αφηγούνται εμπειρίες που έζησαν όταν ήταν στην προ-εφηβική ηλικία, μπορεί μεν να μας δώσουν πολύ λεπτομερείς εικόνες για εμπειρίες που έζησαν, αλλά οι εικόνες αυτές εστιάζουν κυρίως σε αισθήσεις και αισθήματα. Αυτό που τους λείπει είναι το νοηματικό πλαίσιο για να ερμηνεύσουν τα γεγονότα που έζησαν. Ένα τρανταχτό παράδειγμα από την έρευνά μας είναι η σιωπή πολλών πληροφορητών για το ιδεολογικό περιεχόμενο της εκπαίδευσης που δέχτηκαν, το οποίο όμως τεκμηριώνεται από αρχειακές πηγές.³³ Το πώς ακριβώς δέχτηκαν, ενσωμάτωσαν ή απέρριψαν αυτό το ιδεολογικό περιεχόμενο τα παιδιά διαφόρων ηλικιών είναι ένα θέμα προς περαιτέρω διερεύνηση. Αλλά είναι φανερό ότι σε αυτό το ζήτημα δεν αρκεί μόνο ο προφορικός λόγος των πληροφορητών, αλλά απαιτείται και αρχειακή έρευνα.

Ένα θέμα όμως για το οποίο δεν μας διαφωτίζουν τα αρχεία και όπου οι προφορικές μαρτυρίες αποκτούν ιδιαίτερα σημαίνουσα σημασία είναι το θέμα των κινήτρων. Γιατί οι γονείς αποφάσισαν να στείλουν τα παιδιά τους στην Παιδόπολη και ποια ήταν η στάση των ίδιων των παιδιών; Οι πολιτικές αντιπαραθέσεις του εμφυλίου περιορίζουν τις στάσεις αυτές σε ένα δίπολο «εθελοντικά / με τη βία», αλλά οι προφορικές μαρτυρίες μας δείχνουν ένα ποικίλο φάσμα «επιλογών» στο οποίο η πολιτική στάση της οικογένειας έπαιζε συχνά μόνο δευτερεύοντα ρόλο. Έχουμε περιπτώσεις αριστερών οικογενειών που μπορεί να έστειλαν ένα παιδί στην Ανατολική Ευρώπη και ένα παιδί στην Παιδόπολη, απλούστατα γιατί δεν είχαν δυνατότητα να τα αναθρέψουν. Έχουμε περιπτώσεις δεξιών οικογενειών που άλλαξαν στρατόπεδο, γιατί το παιδί τους δεν έγινε δεκτό στην Παιδόπολη. Και έχουμε και αρκετές περιπτώσεις παιδιών που επέλεξαν άλλη πορεία από αυτή που τους συνέστησαν οι οικογένειες τους.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να σας παρουσιάσω ορισμένες χαρακτηριστικές περιπτώσεις αφηγήσεων που δείχνουν το ποικίλο φάσμα των λόγων των ίδιων των παιδιών των Παιδοπόλεων που καταγράψαμε.

33. Ένα εύγλωττο παράδειγμα είναι το περιοδικό «Παιδόπολις» το περιεχόμενο του οποίου αναλύεται από τον Χασιώτη (2009).

Η πρώτη περίπτωση είναι εκείνη της Ευτέρπης Τσίου, που γεννήθηκε στη Λυκόρραχη το 1935 και ο πατέρας της, όπως έμαθε εκ των υστέρων, δολοφονήθηκε από τους αντάρτες. Πέρασε ένα διάστημα σε μια «κατασκήνωση» στην Κόνιτσα (μια πρώιμη μορφή των Παιδοπόλεων που λειτούργησε από το φθινόπωρο του 1946) και μετά έζησε στις Παιδοπόλεις του Αγίου Αντρέα της Αθήνας και του Αγίου Παύλου της Λάρισας. Παρόλο που, όταν τη βρήκαμε, ήταν σαφώς δεξιών αντιλήψεων, αυτό που κυριαρχούσε στο λόγο της ήταν το ζήτημα του φύλου και ο πόθος της να μορφωθεί – μια επιθυμία που ανακόπηκε όταν τη ζήτησε πίσω η μητέρα της και την πάντρεψε στο χωριό – σχεδόν με το ζόρι – με ένα συγχωριανό της.

Ήταν ο πρόεδρος του χωριού και ήλεγαν: «ποιος να πρωτοπάει τώρα; Να σας πω την αλήθεια τώρα, ήταν και θέμα συγγενολόι, ήταν και θέμα φιλίας. Ήταν και θέμα πολυτέκνων. Ποιος έχει περισσότερα παιδιά, μπορεί να πάνε και δύο. Ποιος έχει λιγότερα παιδιά, θα πάνε ένα. Ποιος ήταν πιο φτωχός, θα πάνε ένα, έστω και δύο νάχαν. Κατάλαβες; Αυτό ήταν και τότε. Ε! Και μας επέλεξε ο πρόεδρος με το συμβούλιο. Μας έγραψαν. 25 αγόρια και 3 κορίτσια. Τα κορίτσια τότες ήταν πολύ φτο, να παν μαζί με αγόρια ή σε Παιδοπόλεις ή σε σχολείο; Σχολείο εγώ δεν είχα πάει εδώ καθόλου. Εγώ ήμουν πιο μικρή με άφηναν πάντα στο σπίτι. Ας ήμουν πολύ μικρή τους μαγειρεύα, τους έφτιαχνα πίτα, τους έπλυνα τα ρούχα, τα δίπλωνα στην κανέστρα, έρχονταν το Σαββατοκύριακο τα βρίσκαν και αλάζονταν. Ήθελα όμως να πάω και στην εξωτέρα.

Η δεύτερη περίπτωση είναι του Τράιαν Δημητρίου από το χωριό Λέσκοβετς – Λεπτοκαρυά της Φλώρινας. Είναι από τις λίγες περιπτώσεις που βρήκαμε που μεταφέρθηκαν παιδιά στην Παιδόπολη με τη βία παραβιάζοντας την επιθυμία των γονιών τους και στάλθηκε απευθείας στη Λέρο. Μετά την επιστροφή του μετανάστευσε στο Καναδά και, επειδή δεν έμαθε ποτέ καλά ελληνικά, η συέντευξη δόθηκε στα αγγλικά.

«Ήμουν στο σπίτι όταν ήρθαν να με πάρουν. Μίλησαν στους γονείς μου. 'Παίρνουμε τα παιδιά, είναι για το καλό τους, θα πάνε σχολείο, θα είναι ασφαλείς'. Όμως είναι γεγονός ότι μας πήραν με το ζόρι. Οι γονείς μου δεν μπορούσαν να το καταλάβουν. Αρνήθηκαν και οι δυό. ... Οι στρατιώτες ήταν οπλισμένοι. Χτύπησαν τους γονείς μου και τους είπαν 'Τραβηχτείτε!' Η καημένη η μάνα μου. Έσπρωξε τους στρατιώτες. Εγώ φοβόμουν να κάνω κάτι γιατί μπορούσαν να σε πυροβολήσουν επί τόπου. Αισθανόμουν πολύ άσχημα, αλλά τι να κάνω; Δεν ήθελα να θέσω σε κίνδυνο τους γονείς μου. Φανταζόμουν ότι εάν αρνιόμουν να ντουφέκιζαν τους γονείς μου. Οπότε μας φόρτωσαν στα φορτηγά και μας πήγαν στη Φλώρινα.

Η τρίτη περίπτωση είναι του Κώστα Θάνου από το Γρεβενίτη. Ο πατέρας του σκοτώθηκε από το Εθνικό Στρατό το 1946. Αφού πέρασε μαζί με τη μητέρα του από τις φυλακές Ιωαννίνων, πέρασε από την Παιδόπολη της Αγίας Ελένης στα Ιωάννινα και μετά έζησε πολλά χρόνια στο Ζηρό. Είναι από τις λίγες περιπτώσεις που βρήκαμε που ένα παιδί των Παιδοπόλεων μιλάει για το στιγματισμό «παιδιών των ανταρτών».

Τα 350 παιδιά ήταν παιδιά κομμουνιστών. ... Ξέρεις τώρα όταν είσαι σε μια τρυφερή

ηλικία, σου λέει, εσύ έχασες τους γονείς ποιος τους σκότωσε; Οι αντάρτες; Οι άλλοι; Τώρα δεν θάχει το μίσος αυτό το παιδί απέναντι σε μένα; Θέλεις δεν θέλεις. "Όταν το λες συνέχεια αυτό το πράγμα, μπήκε στο μυαλό, παιδί είναι, δεν έχει ωριμάσει το μυαλό να κάτσει να σκεφτεί να πει. Για στάσου τι έκανε ο πατέρας τι έκανε. Ενώ όμως το καλλιεργούσαν το μίσος αυτό. Α! Ο πατέρας ήταν στο αντάρτικο. Εμείς δεν μπορούσαμε νάχουμε κανέναν να πούμε «*Όρε για σταθείτε*» Δεν είχε σε ποιον να πεις κάτι. Δηλαδή, ήξερες ότι θάβρισκες τον μπελά σου. Γιατί και αυτός και οι ομαδάρχισσες που ήταν δημοκρατικοί, που λέει ο λόγος, δεν κοτούσαν να σου πουν μια κουβέντα καλή σε σένα, σε μένα επειδή ο πατέρας μου ήταν αντάρτης. Γιατί; Γιατί φοβότανε από το άλλο το παιδί, μην τον ακούσει και πει «*Επ...*»

Οι ομαδάρχες βγαίνανε και ρωτούσανε από τι σκοτώθηκε ο πατέρας σου; Μπροστά σε άλλους μέσα σε έναν θάλαμο. Είναι πράγματα, δηλαδή, που σου χτυπάει άσχημα. Και γι αυτό μού 'χουν μείνει εμένα όλα τα βιώματα προς στιγμήν. Όπου με ανάγκασαν και μου μπήκαν στο μυαλό. Μού 'μειναν στο μυαλό, καρφιά που λένε. Με στιγμάτιζαν.

Η τελευταία περίπτωση είναι του αγαπητού μου φίλου Κώστα Δήμου από τη Βωβούσα Ιωαννίνων. Θα σας πει την ιστορία του και στη συνέχεια. Κι εκείνος έζησε αρκετά χρόνια στο Ζηρό. Αυτό όμως που θα ήθελα εδώ να ξεχωρίσω από την ιστορία του είναι το γεγονός ότι, παρόλο που ο πατέρας του υποστήριζε τους αντάρτες και σκοτώθηκε από τον Εθνικό Στρατό, ζήτησε μόνος του – πριν σκοτωθεί ο πατέρας του - να πάει στην Παιδόπολη στα Ιωάννινα. Δηγιέται μια ιστορία ότι τον έστειλε η μητέρα του στη θεία του να πάρει λίγο γιαούρτι για μαγιά και επειδή είχε έρθει ο στρατός στο χωριό να συγκεντρώσει παιδιά για την Παιδόπολη στα Γιάννενα, βλέπει τα ξαδέλφια να ετοιμάζονται και ζητάει να πάει και ο ίδιος.

Πραγματικά η μητέρα μου εμένα και τον μικρό τον Ζήση τον αδελφό μου, μας έντυσε, εν ριπή οφθαλμού και ξεκινήσαμε 10 η ώρα. 11 η ώρα μαζί με τους υπόλοιπους, με τον στρατό. Ο πατέρας μου ήταν στην Ζιάκα. Αν ήταν ο πατέρας μου στο χωριό, δεν θα μας άφηνε για να φύγουμε. Έτσι. Επισήμως –πρέπει να το πούμε– κανένας δεν μας πήρε με το ζόρι. Κανένας δεν μας υποχρέωσε να πάμε πουθενά. Θέλαμε και φύγαμε. Αυτό έχει σημασία, που το λέω αυτό και να επισημανθεί. Αυτά και δεν λέω περισσότερα επ' αυτού.

Και για τους λόγους για τους οποίους ζήτησε να φύγει σχολιάζει:

Επιθυμία όλων των παιδιών στο χωριό μας ήταν τότε να πάμε στα Γιάννενα. Τα Γιάννενα για μας, για τα παιδιά του χωριού, ήταν ένα όραμα, όπως είναι σήμερα για τους Αλβανούς η Ελλάδα, όπως είναι για τους Έλληνες μετανάστες η Αμερική.

Οι τέσσερις επιλεγμένες περιπτώσεις που σας παρουσίασα, νομίζω ότι σκιαγραφούν πολύ εύγλωττα την περιπλοκότητα και τις πολύπλευρες διαστάσεις των κινήτρων που οδήγησαν τα παιδιά στην Παιδόπολη αλλά και των τρόπων που βίωσαν τις εμπειρίες τους. Είναι ένα παράδειγμα που δείχνει περίτρανα τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους μπορούν να αξιοποιηθούν οι προφορικές μαρτυρίες στην έρευνα για το σύστημα των παιδοπόλεων, με τις επιφυλάξεις που σας επεσήμανα νωρίτερα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξένη βιβλιογραφία

- Brouskou, Aegli. 1989. Vos parents ne sont plus vos parents. *Nouvelle Revue d'Ethnopsychiatrie* 14: 71-82.
- Dalianis-Karambatzakis, Mando. 1994. *Children in Turmoil during the Greek Civil War, 1946-1949. Today's Adults. Stockholm.* Karolinska Institutet. Ελληνική μετάφραση: Νταλιάνη-Καραμπατζάκη, Μαντώ. 2009. *Παιδιά στη δίνη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949, σημερινοί ενήλικες.* Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη.
- Danforth, Loring & Riki Van Boeschoten. 2011. *Children of the Greek Civil War. Refugees and the Politics of Memory.* Chicago, Chicago University Press.
- Hourmouziou, Stelios. 1972. *No Ordinary Crown: A Biography of King Paul of the Hellenes.* London: Weidenfeld and Nicholson.
- Laiou, Angeliki. 1987. Population Movements in the Greek Countryside during the Greek Civil War, 1945-1949. Στο L. Baerentzen, J.O. Iatrides & O. Smith (eds), *Studies in the History of the Greek Civil War, 1945-1949*, Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 55-104.
- UNESCO. 1949. *A Child Named Marika... The Fate of 340,000 Greek Refugee Children.* Paris: George Lang.
- Queen Frederica of the Hellenes. 1971. *A Measure of Understanding.* London: St. Martin's Press.

Ελληνική βιβλιογραφία

- Βερβενιώτη, Τασούλα. 2005. «Περί 'παιδομαζώματος' και 'παιδοφυλάγματος' ο Λόγος ή τα παιδιά στη δίνη της εμφύλιας διαμάχης», Στο Ε. Βουτυρά, Β. Δαλκαβούκης, Ν. Μαραντζίδης & Μ. Μποντίλα (επ). «*Το όπλο παρά πόδα*». *Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη.* Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 101-124.
- Γεωργίτσα-Παπαδημητρακοπούλου, Έλλη. 1997. *Παιδόπολις «Αγία Τριάς».* Θεσσαλονίκη.
- Κουτσιαμπασάκος, Πέτρος. 2012. *Πόλη παιδιών.* Αθήνα: Πατάκης.
- Μελά Αλεξάνδρα. χ.χ. *Το χρονικό της Βασιλικής Πρόνοιας.* Δακτυλογραφημένο χειρόγραφο.
- Μπούτος, Βασίλης. 2000. *Τα δάκρυα της Βασίλισσας.* Αθήνα: Νεφέλη.

-
- Σκρούμπελος, Θανάσης. 2005. *BellaCiao*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
  - Χασιώτης, Λουκής, 2009. «Εθνικοφροσύνη και αντικομμουνισμός στο νεανικό τύπο: η περίπτωση του περιοδικού Παιδόπολις, 1950-51.», *Ίστωρ* 15: 277-305.

**ΡΟΔΟΛΦΟΣ ΠΦΕΝΙΝΓΚΕΡ,
Ο ΤΕΧΝΙΚΟΣ - ΑΡΧΗΓΟΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟΥ ΤΟΥ ΖΗΡΟΥ³⁴ και ³⁵**

Claude Noir, εγγονός του Ελβετού κατασκευαστή της Παιδόπολης Ζηρού

Rodolphe Pfenninger / 23.09.1897 - 05.11.1976. / Ελβετός

Νέος, ο Ροδόλφος Πφενίνγκερ ζούσε σε ένα τουριστικό χωριό, την Arosa, στην Ελβετία.

Αυτό το χωριό επισκέπτονταν πλούσιοι τουρίστες από διάφορες χώρες, που έρχονταν στο οικογενειακό μαγαζί, όπου ο Ροδόλφος δούλευε κι έτσι άρχισε να μαθαίνει ξένες γλώσσες.

Γύρω στο 1924, αποφάσισε να φύγει, να ταξιδέψει. Πήγε σε όλη την Ευρώπη, και έφτασε μέχρι στην Ινδία. Εργάστηκε σε διάφορες χώρες και έτσι έμαθε πολλές ξένες γλώσσες. Μιλούσε τα γερμανικά, τα ρετορομανικά (μόνο στην Ελβετία), τα γαλλικά, τα αγγλικά, τα ιταλικά, τα ισπανικά, και πιο αργά, τα ελληνικά.

Όταν πήγε στη Γαλλία, στο 1928, συνάντησε μια γυναίκα (τη γιαγιά μου, την Ιωάννα) και παντρεύτηκαν το 1929.

Το 1939, με τον πόλεμο, έπρεπε να γυρίσει στην Ελβετία, διότι ο στρατός τον επιστράτευσε. Στο στρατό έμαθε να χτίζει στρατόπεδα με παράγκες.

Στο τέλος του πολέμου, από τον Οκτώβριο του 1945, η Ελβετική Δωρεά απέστειλε ανθρωπιστική βοήθεια σε πολλές χώρες και προσέλαβε το Ροδόλφο για έργα στην Ευρώπη. Δούλεψε στη Γαλλία σε κάποιες περιοχές που είχαν μεγάλες ζημιές του πολέμου.

Έμεινε στην Ελλάδα από τον Οκτώβριο του 1946 μέχρι τον Ιούλιο του 1948.

Εργάστηκε στο Ζηρό, ήταν ο τεχνικός – αρχηγός του εργοταξίου του Ζηρού, για την Ελβετική Δωρεά και τη Διεθνή Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού (ΔΕΕΣ) με

---

34. Επιμέλεια του κειμένου, στα ελληνικά, για την παρούσα έκδοση: Νάστου Μαριάννα

35. Το κείμενο είναι αφιερωμένο σε όσους συνέβαλαν στην κατασκευή των “παιδοπόλεων”, και συγκεκριμένα στον κύριο Adrien Lambert που χωρίς αυτόν οι “παιδοπόλεις” δε θα υπήρχαν ποτέ!

36. Ο παππούς μου στην Ελλάδα με τη στολή της Ελβετικής Δωρεάς.

τον κύριο Adrien Lambert, αρχηγό της Αντιπροσωπείας της ΔΕΕΣ της Ελλάδας.

Συνεργάστηκαν για την Παιδόπολη Ζηρού: έκαναν τα καινούργια σχέδια, έφτιαξαν εργαστήρια για ψωμί, ραπτική, σιδέρωμα, στρώματα και παπούτσια, έκτισαν ακόμη το νοσηλευτήριο που έγινε ένα μικρό νοσοκομείο (όπου γυναίκες έρχονταν να γεννήσουν), έχτισαν ένα χοιροστάσιο, κοτέτσι κ.λ.π.

Δούλεψε για τα παιδιά της Παιδόπολης με την κυρία Αμαλία Λυκουρέζου, τη διευθύντρια του Ζηρού.

Έμεινε στο χωριό με τους εργάτες του από την αρχή των εργασιών της ανοικοδόμησης της Παιδόπολης, και με τα παιδιά από τον Ιανουάριο του 1948 μέχρι να γυρίσει στην Ελβετία τον Ιούλιο του 1948.

Στην Ήπειρο είχε πολλούς φίλους και μετά το γυρισμό του, έλαβε γράμματα απ' αυτούς.

Έμεινε στη μνήμη των ανθρώπων ως άνθρωπος απλός, εργατικός, επινοητικός.

Ήταν ο παππούς μου.

Θυμάμαι, στις 9 Ιουνίου του 2013, στην ημερίδα για την Παιδόπολη Ζηρού «Άγιος Αλέξανδρος», που διοργάνωσε το ΚΠΕ Φιλιπιάδας, δύο μάρτυρες μου είπαν πως είχαν γνωρίσει τον παππού μου, και ένας άντρας που ο πατέρας του ήταν ξυλουργός, είχε δουλέψει με τον παππού μου στο Ζηρό.

Ήμουν συγκινημένος, «ο Ροδόλφος» είναι ακόμη ζωντανός για κάποιους στην Ελλάδα.

Γενεύη, 13 Δεκεμβρίου 2013

Claude Noir

ΑΠΟ ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΟΠΟΛΗΣ ΖΗΡΟΥ³⁷

Claude Noir, εγγονός του Ελβετού κατασκευαστή της παιδόπολης Ζηρού

Μια σύντομη αναδρομή στα ιστορικά γεγονότα στην Ελλάδα το 1945: Στις 28 Οκτωβρίου 1940 η Ιταλία επιτίθεται στην Ελλάδα, στις 6 Απριλίου του 1941 η Γερμανία εισβάλλει στην Ελλάδα και μένει εκεί μέχρι την εκκένωση των στρατευμάτων της τον Οκτώβριο του 1944, οπότε και γίνεται η απελευθέρωση.

Στις 29 Σεπτεμβρίου 1945, οι κύριοι A. Lambert και G. Rahm, εκπρόσωποι της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού (ΔΕΕΣ) και F. de Fischer, ο πρώην αρχηγός της αποστολής στην Ελλάδα του Ελβετικού Ερυθρού Σταυρού (Ελβ.Ε.Σ.) στέλνουν στη ΔΕΕΣ στη Γενεύη και στην Ελβετική Δωρεά Don Suisse στη Βέρνη έκκληση για να βοηθήσουν τα παιδιά, τα θύματα του πολέμου στην Ελλάδα.

Στην Ήπειρο και στη Μακεδονία, χιλιάδες οικογένειες αποδεκατίστηκαν κατά τη διάρκεια της κατοχής και στον εμφύλιο πόλεμο. Στην Ήπειρο αναφέρθηκαν 5000 ορφανά, στη Μακεδονία 10.000.

«Είναι επείγουσα ανάγκη να τους βοηθήσουμε χτίζοντας τα κέντρα για τα παιδιά, τις Παιδοπόλεις».

Τα μέλη της Ελβετικής Δωρεάς αφού έλαβαν γνώση της κατάστασης στην Ελλάδα κατάρτισαν ένα προσχέδιο. Βοήθεια θα μπορούσε να παρασχεθεί στα παιδιά, αλλά η ΔΕΕΣ θα έπρεπε να πάρει τα πράγματα στα χέρια της και η αντιπροσωπεία της Αθήνας να διευθύνει την πραγματοποίηση του σχεδίου. Τη χρονική αυτή στιγμή η Ελβετική Δωρεά Don Suisse ζητάει αναφορά, από τον A. Lambert, για την κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα.

Στις 10 Νοεμβρίου 1945, η αντιπροσωπεία της Αθήνας εγκαθιστά τη βάση για την υλοποίηση του σχεδίου. Έρχεται σ' επαφή με την ελληνική κυβέρνηση, καθώς και την Ελβετική αποστολή στην Αθήνα. Επιπλέον έρχεται σε επαφή με δύο οργανώσεις με τις οποίες η αντιπροσωπεία διατηρεί έξοχες σχέσεις: τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό (ΕΕΣ) και τη Near East Foundation (NEF), η οποία μπορεί να πληρώσει τα έξοδα λειτουργίας των Παιδοπόλεων και επίσης να βοηθήσει με το προσωπικό της. Την ίδια στιγμή A. Lambert αρχίζει την αναφορά του για την Ελβετική Δωρεά Don Suisse.

Στις 19 Νοεμβρίου 1945, η αντιπροσωπεία της Αθήνας στέλνει σημείωμα στην Ελβετική Δωρεά και στη ΔΕΕΣ: «οι προκαταρκτικές επαφές έχουν γίνει, όλα είναι έτοιμα για να αρχίσει αυτή η αγαθοεργία, αρκεί τα μέλη της εκτελεστικής επιτροπής της Ελβετικής Δωρεάς να πάρουν την οριστική απόφαση για την πραγματοποίηση του σχεδίου».

Στις 5 Δεκεμβρίου 1945, η αναφορά του A. Lambert φτάνει στην Ελβετική

---

37. Επιμέλεια του κειμένου, στα ελληνικά, για την παρούσα έκδοση Νάστου Μαριάννα

Δωρεά Don Suisse και στη ΔΕΕΣ και αναφέρει: «**1770 κωμοπόλεις και χωριά δεν υπάρχουν πια στην Ελλάδα, και πάνω από 165.000 σπίτια είναι κατεστραμμένα**».

Ο πόλεμος, οι κακουχίες, η πείνα, έχουν αποδεκατίσει το λαό και έχουν βουτήξει τη χώρα σε απέραντη απόγνωση. Ο εμφύλιος πόλεμος αποτελείώνει αυτό το έργο θανάτου και καταστροφής. «Τώρα πρέπει να “επουλώσουμε” τις πληγές και να κάνουμε τον απολογισμό».

Μια από τις πιο σκοτεινές σελίδες του εμφυλίου είναι αυτή με τα παιδιά. Πρόκειται για παιδιά ορφανά ή χαμένα που τρέχουν πανικοβλημένα μπροστά στα οπλισμένα στρατεύματα, ή είναι παρατημένα (οι γονείς τους είναι εξόριστοι ή αγνοούμενοι) ή ζουν μέσα στη μιζέρια διότι οι γονείς τους δεν έχουν να τα θρέψουν.

Οι κυβερνητικές ή ιδιωτικές οργανώσεις δεν προλαβαίνουν να βοηθήσουν παρά την καλή τους θέληση.

Στην Ήπειρο πάνω από 25.000 παιδιά δεν έχουν στέγη και είναι σε πλήρη στέρηση, πάνω από 20.000 παιδιά στη Μακεδονία βρίσκονται στις ίδιες συνθήκες και 155.000 παιδιά στις άλλες επαρχίες.

Η αντιπροσωπεία της Αθήνας αναφέρει: «Μας συνταράσσει η σκέψη πως ΔΙΑΚΟΣΙΕΣ ΧΙΛΙΑΔΕΣ (200.000) παιδιά θα μείνουν χωρίς βοήθεια και χωρίς στέγη. Τι θα γίνει αυτή η καημένη γενιά αύριο»;

Το σχέδιο που καταρτίστηκε για τη δημιουργία των κέντρων για τα παιδιά στην Ελλάδα περιλάμβανε:

1. Σχέδιο για τη χρηματοδότηση, τη βοήθεια και την τεχνική υποστήριξη.
2. Τοποθεσίες για το χτίσιμο των κέντρων για τα παιδιά.
3. Ποιοι θα ωφελούνται.
4. Τρόπο λειτουργίας των κέντρων.
5. Υγειονομικές υπηρεσίες που θα παρέχονται.
6. Φάρμακα και βιταμίνες.
7. Διατροφή.
8. Τα έξοδα για την εγκατάσταση και τη διαρρύθμιση.
9. Τα γενικά έξοδα.
10. Τα αναγκαία υλικά.
11. Τα πρόσθετα υλικά.
12. Τα ρούχα και τα παπούτσια.
13. Η εκπαίδευση και τα παιχνίδια.
14. Διάρκεια του συνολικού έργου.
15. Επίλογο.

Η αναφορά τελειώνει με διάφορους πίνακες και φωτογραφίες σχετικά με χωριά και σπίτια κατεστραμμένα, παιδιά ορφανά, χαμένα, χωρίς καταφύγιο, άρρωστα, θύματα του υποσιτισμού. Υπάρχουν φωτογραφίες παιδιών που διαμένουν το καλοκαίρι στα στρατόπεδα της NEF. (Μπορούμε να διακρίνουμε στις

φωτογραφίες, τις φυσικές αλλαγές κατά τη διάρκειά τους). Αυτή η αναφορά, μόνο, στα γαλλικά καταλαμβάνει 21 σελίδες, 15 σελίδες καταλαμβάνουν σχετικοί πίνακες και 17 σελίδες φωτογραφίες. Το υλικό αυτό βρίσκεται στα αρχεία της ΔΕΕΣ στη Γενεύη.³⁸

Ο αρχηγός της αντιπροσωπείας της Αθήνας Β. De Glutz, βρίσκεται στη Γενεύη στις 14 Ιανουαρίου του 1946. Στη συνέχεια στη Βέρνη έχει συνάντηση με τη διεύθυνση της Ελβετικής Δωρεάς για να τους εξηγήσει κάποιες παραγράφους της αναφοράς στη συνεδρίαση της Εκτελεστικής Επιτροπής της Δωρεάς στις 15 Ιανουαρίου 1946.

Στις 17 Ιανουαρίου στέλνει ένα τηλεγράφημα στον Α. Lambert και αναφέρει: «Η Ελβετική Δωρεά είναι σύμφωνη με το σχέδιο και δίνει 1.000.000 ελβετικά φράγκα (περίπου 3.300.000.000 δραχμές το 1946). Θα δώσει επιπλέον 500.000 ελβετικά φράγκα τον Νοέμβριο του 1947 για το χτίσιμο των κέντρων των παιδιών.

Από τον Φεβρουάριο του 1946, η αλληλογραφία μεταξύ της ΔΕΕΣ, της Ελβετικής Δωρεάς Don Suisse, της Αντιπροσωπείας της Αθήνας και της ΝΕΦ σχετίζεται με τεχνικές λεπτομέρειες οι οποίες

αφορούν τις παράγκες και τα χτισίματα των κέντρων: θάλαμοι, κοιτώνες, αίθουσες φαγητού, προσωπικό, κουζίνες, ντους, τουαλέτες, νοσηλευτήρια, γραφεία, αποθήκες, πλυσταριά κ.λ.π.

«Πρέπει να χτίσουμε τα κέντρα κοντά σε πηγές με πόσιμο νερό.

Οι παράγκες πρέπει να έχουν τις απαραίτητες σωληνώσεις, τα ντεπόζιτα, τις βρύσες και τις ηλεκτρικές εγκαταστάσεις. Πρέπει ακόμα να προβλέψουμε: τις ηλεκτρικές διοχετεύσεις του ρεύματος από ηλεκτρογεννήτριες ή από το ελληνικό ηλεκτρικό δίκτυο. Για τους φούρνους στις κουζίνες και στα πλυσταριά, να προβλέψουμε το ξύλο, δεν χρησιμοποιείται κάρβουνο στην Ελλάδα».

38. *Enfants / Grecs / Cote G.69 / N° cartons 972 / Don Suisse*

39. Η μεταλλική αυτή πινακίδα, η οποία αναφέρει την ελβετική δωρεά Don Suisse, ήταν τοποθετημένη στην είσοδο της Παιδόπολης Ζηρού.

Ο Adrien Lambert διηγείται τη διαδικασία επιλογής των οικοπέδων⁴⁰:

«Αποφασίστηκε να χτίσουμε δύο κέντρα παιδιών, τώρα πρέπει να διαλέξουμε την τοποθεσία στις επαρχίες της ηπειρωτικής Ελλάδας που έχουν υποστεί πολλές ζημιές από τον πόλεμο και την κατοχή, την Ήπειρο και τη Μακεδονία. Πρέπει να επιλέξουμε τόπους που να έχουν κοντά πηγή με πολύ νερό για τις ανάγκες 700 παιδιών και του προσωπικού. Ήταν δύσκολο να ακολουθήσουμε τις συμβουλές και τις επιθυμίες κάποιων προσώπων, είχαμε σαφή αντίληψη για το σχέδιο. Αποφασίσαμε λοιπόν να ψάξουμε μόνοι μας με τη βοήθεια μιας φίλης, της δεσποινίδας Αμαλίας Λυκουρέζου, η οποία είναι ενεργό μέλος της NEF και του ΕΕΣ καθώς και τη βοήθεια του πιστού συνεργάτη κύριου Αλέξανδρου Λούλη. Το σκεπτικό της αναζήτησης ήταν να βρούμε τόπους οι οποίοι να μη βρίσκονται κοντά σε πόλεις.

Για την Ήπειρο, η επιλογή μας στέριωσε κοντά στη μικρή λίμνη Ζηρού, μερικά χιλιόμετρα από το χωριό της Φιλιπιάδας, στο δρόμο από την Πρέβεζα για τα Ιωάννινα. Αυτή η θαυμάσια μικρή λίμνη, κρυμμένη σε μια μικρή κοιλάδα, φαινόταν να περιμένει να εγκατασταθεί μια παιδόπολη, στις όχθες της και στις πλευρές των κοντινών της λόφων.

Για τη Μακεδονία, η επιλογή μας στέριωσε στην τοποθεσία του παλιού μοναστηριού που ήταν ερείπιο και το έλεγαν Καλή Παναγία, όπου υπάρχει ακόμα μια μικρή εκκλησία. Το μέρος είναι πολύ όμορφο στην πλαγιά του Όρους Βερμίου, κοντά στη Βέροια και «κοιτάζει» τον κάμπο, στο τέλος του οποίου στα 75 χιλιόμετρα περίπου βρίσκεται η Θεσσαλονίκη».

Η επιλογή μας ήταν να χτίσουμε χωριά και όχι κέντρα ή στρατόπεδα.

«Πρέπει τα παιδιά (αυτά που έρχονται από αγροτικές περιοχές) να διατηρούν την ατμόσφαιρα της εξοχής που θα ξαναβρούν όταν επιστρέψουν στο χωριό τους και όχι να “εγκαταλείπονται” σε στρατόπεδα».

Η δουλειά του Α. Lambert ήταν δύσκολη, επειδή τα αναγκαία σχέδια των οικημάτων δεν ήταν αρκετά. Έπρεπε να φανταστεί τη διάταξή τους στο χώρο για να δημιουργήσει το χωριό.

Η Ελβετική Δωρεά Don Suisse στέλνει έναν πολιτικό-μηχανικό τον κύριο W. Wampfler, για να φτιάξει τα τεχνικά σχέδια των χωριών. Σχέδιο για διάφορα οικήματα, δρόμους, υδροδοτήσεις, ηλεκτρική διανομή κλπ. Οι τεχνικοί προμηθευτές είναι οι ίδιοι και για τα δύο χωριά, τα οικόπεδα είναι περίπου τα ίδια.

Για το χωριό του Ζηρού, χρειάζεται μια ηλεκτρογεννήτρια. Για το χωριό της Δοβράς, υπάρχει το ρεύμα από το υδροηλεκτρικό εργοστάσιο της Βέροιας.

Στις 15 Ιουλίου 1946 ο διευθυντής των αντιπροσωπειών της ΔΕΕΣ κ. R. Voegelien, αναγγέλλει το κλείσιμο της αντιπροσωπείας της Αθήνας. Ο κ. B. De Glutz

40. Αποσπάσματα από το χειρόγραφο του “Παντρεύτηκα μια Ελληνίδα” όπου όταν ο Α. Lambert λέει “εμείς”, αναφέρεται στη γυναίκα του η οποία τον συνόδευε σε όλες τις μετακινήσεις του.

αποχωρεί και ο κ. Α. Lambert γίνεται ο αρχηγός της αντιπροσωπείας στην Ελλάδα της ΔΕΕΣ ο οποίος και θα ολοκληρώσει δύο διαφορετικές αποστολές: τα στρατόπεδα των φυλακισμένων του πολέμου, και τις δύο Παιδοπόλεις για την Ελβετική Δωρεά.

(Τα γεγονότα στην Ελλάδα –ο εμφύλιος πόλεμος– θα μεταβάλλουν τα σχέδια της ΔΕΕΣ, δεν θα ανοίξει η Αντιπροσωπεία, θα συνεχίσει να δουλεύει μέχρι τις 31 Ιουλίου του 1955).

Στις 10 Ιουλίου 1946, ο κ. W. Wampfler, ο πολιτικός-μηχανικός, στην αναφορά του λέει: «Η αντιπροσωπεία επέλεξε τοποθεσίες οι οποίες ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις για το χτίσιμο του χωριού. Θα πρέπει να λειτουργεί όπως μια επιχείρηση, μακριά από τη βάση της.

Θα χρειαστούν το λιγότερο 10 φορτηγά για κάθε εργοτάξιο για τη μεταφορά των υλικών από τα λιμάνια μέχρι τα εργοτάξια (Πρέβεζα – Ζηρός και Θεσσαλονίκη – Δοβρά).

Επίσης θα χρειαστούν 100 με 120 εργάτες για κάθε εργοτάξιο και θα πρέπει να προβλέψουμε κατοικία και φαγητό για τους εργάτες.

Τοπικές εταιρίες θα δουλέψουν για κάποιες δουλειές: μπαζώματα, χτίσιμο για τα θεμέλια των σπιτιών, των ντεπόζιτων, την τοποθέτηση των υδροδοτήσεων, κλπ. Το ελβετικό προσωπικό θα αφορά: μόνο δύο ανθρώπους, έναν για κάθε εργοτάξιο. Θα έχουν πολύ δουλειά για να διευθύνουν τα εργοτάξια. Θα είναι μια δύσκολη εργασία θα πρέπει να είναι άνθρωποι με υψηλά ιδεώδη και πολύ καλή θέληση».

Για κάθε χωριό υπάρχει ένα συγκεκριμένο σχέδιο το οποίο μπορεί να μεταβληθεί αν χρειαστεί. Ο W. Wampfler έχει σχεδιάσει το χωριό για 700 παιδιά και περίπου 50 μεγάλους.

Στη συνέχεια ο κ. Α. Lambert συζητάει με τον W. Wampfler για όλα όσα αφορούν τα χωριά, και διαπραγματεύεται με τον Υπουργό Κοινωνικής Πρόνοιας για τα απαραίτητα μεταφορικά μέσα (φορτηγά, βενζίνη, βαπόρια) οπότε και καταλήγουν σε συμφωνία.

Στις 16 Ιουλίου 1946, γράφει τρία γράμματα στον Υπουργό.

Στο πρώτο γράμμα αναφέρεται στη βενζίνη για τη μεταφορά των υλικών για το χτίσιμο των Παιδοπόλεων της Δοβράς και του Ζηρού που η Ελβετική Δωρεά προσέφερε στη Μακεδονία και στην Ήπειρο. Για να σιγουρέψει τη μεταφορά από την Πρέβεζα μέχρι το Ζηρό και από τη Θεσσαλονίκη μέχρι τη Δοβρά, ο Α. Lambert ζητάει να είναι διαθέσιμες αποθήκες. Για τη Μακεδονία, μια αποθήκη στη Θεσσαλονίκη και μια στη Βέροια. Για την Ήπειρο, μια στην Πρέβεζα, μια στη Φιλιπιάδα και μια στα Ιωάννινα. Οι αποθήκες της Θεσσαλονίκης, της Βέροιας, της Πρέβεζας και της Φιλιπιάδας πρέπει να είναι διαθέσιμες μέρα και νύχτα.

Στο δεύτερο γράμμα αναφέρεται στις ναυτιλιακές μεταφορές του υλικού για το χτίσιμο των Παιδοπόλεων της Δοβράς και του Ζηρού που η Ελβετική Δωρεά

Don Suisse προσέφερε στη Μακεδονία και στην Ήπειρο. Είναι επείγον να ρυθμιστεί το ζήτημα των μεταφορών από τη Μασσαλία μέχρι τη Θεσσαλονίκη και την Πρέβεζα, διότι τα τρένα με το υλικό είναι έτοιμα να ξεκινήσουν από την Ελβετία για τη Μασσαλία. Πρέπει να δοθούν οι κατάλληλες οδηγίες στις υπηρεσίες για να πληροφορηθούμε την ημερομηνία άφιξης του караβιού στη Μασσαλία.

Στο τρίτο γράμμα αναφέρεται στα οχήματα για τη μεταφορά των υλικών για το χτίσιμο των παιδοπόλεων της Δοβράς και του Ζηρού που η Ελβετική Δωρεά προσέφερε στη Μακεδονία και στην Ήπειρο.

Τα απαραίτητα φορτηγά την ημέρα άφιξης του βαποριού στη Θεσσαλονίκη είναι: 13 φορτηγά 3 τόνων, 2 μεγάλα φορτηγά με ρυμουλκά 15 τόνων και 1 τζιπ.

Τα απαραίτητα φορτηγά την ημέρα άφιξης του βαποριού στην Πρέβεζα είναι: 13 φορτηγά 3 τόνων, 2 μεγάλα φορτηγά με ρυμουλκά 15 τόνων και 1 τζιπ. Κάθε φορτηγό πρέπει να έχει έναν οδηγό κι έναν βοηθό. Επιπλέον 1 τζιπ για τον κύριο A. Lambert.

Στις 30 Ιουλίου 1946, ο A. Lambert ζητάει από τον Υπουργό Κοινωνικής Πρόνοιας τα τζιπ, που τα περιμένει εδώ και μια εβδομάδα.

Στις 30 Αυγούστου 1946, ο A. Lambert ζητάει από τον Υπουργό Κοινωνικής Πρόνοιας τα τζιπ, που τα περιμένει εδώ και ένα μήνα.

Τα έργα αργούν και τα χωριά δεν θα είναι έτοιμα πριν το χειμώνα. Και τα τρένα που περιμένουν στην Ελβετία κοστίζουν πολλά λεφτά στην Ελβετική Δωρεά Don Suisse.

Στις 4 Σεπτεμβρίου 1946, ο W. Wampfler είναι ευχαριστημένος που η Ελβετική Δωρεά στέλνει δύο τεχνικούς – αρχηγούς για τα εργοτάξια, οι οποίοι είναι ειδικοί για την εγκατάσταση και το μοντάρισμα των χωριών. Ο A. Lambert συνιστά στον W. Wampfler να εγκαταστήσει τα οικήματα και το σύνολο του χωριού, όπως το ζήτησε κατά την τελευταία επίσκεψη του στο Ζηρό.

Στις 10 Σεπτεμβρίου 1946, η αναφορά του A. Lambert στην Ελβετική Δωρεά Don Suisse αναλύει το ζήτημα του νομικού καταστατικού των οικοπέδων, θα δώσει οριστικές πληροφορίες αμέσως μετά την απαλλοτρίωσή τους (ειδικά για το Ζηρό) από το υπουργείο Γεωργίας για λογαριασμό του υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας. Για τη Δοβρά όλα είναι πιο εύκολα και θα το κάνουν μέσα στο μήνα από την στιγμή που A. Lambert θα είναι στη Θεσσαλονίκη. Ο προϋπολογισμός για την οικοδόμηση ενός χωριού είναι έτοιμος και εκτιμάται στα 160.000.000 δρχ., συνολικά περίπου 320.000.000 δρχ. για τα δύο χωριά.

Μετά τη συμφωνία με το υπουργείο και έναν εφοπλιστή στις 2 Οκτωβρίου 1946, το καράβι “Vorios Hellas” θα είναι στη Μασσαλία, γύρω στις 13 με 15 Οκτωβρίου για να φορτώσει τα υλικά.

Οι κύριοι Ροδόλφος Pfenninger και Ανδρέας Schaer, οι δύο τεχνικοί θα επιβιβαστούν στο “Vorios Hellas” συγχρόνως.

Στην αρχή του Νοεμβρίου, ο A. Lambert, στην επίσκεψή του στο Ζηρό, βλέ-

πει πως ο W. Wampfler δεν ακολούθησε τις οδηγίες του για την ανοικοδόμηση του χωριού: όλες τις παράγκες τις παρέταξε σαν στρατόπεδο και τις έβαλε κάτω, κοντά στη λίμνη με κίνδυνο να πλημμυρίσουν ή να έχουν ζημιές. Ευτυχώς, είχαν χτίσει μόνο κάποια θεμέλια.

Ο A. Lambert και ο R. Pfenninger (με τον οποίο συμφωνεί) αποφασίζουν να κατεδαφίσουν τα θεμέλια και να σκεφτούν μαζί πως θα ξανακάνουν τα σχέδια του χωριού. Πρέπει να είναι ένα αυθεντικό χωριό!

Από τις 11 μέχρι τις 20 Δεκεμβρίου 1946, μια θύελλα προκαλεί ζημιές, αλλά οι εργασίες συνεχίζονται κανονικά μέχρι τον Αύγουστο του 1947.

Κι ενώ ο εμφύλιος πόλεμος εντείνεται στις περιοχές της Βόρειας Ελλάδας όπως και στην Ήπειρο και στη Μακεδονία το χωριό της Δοβράς (Βέροια) είναι περίπου έτοιμο, μόνο ακόμα μερικές μικροεπισκευές απομένουν να γίνουν.

Από τα μέσα Ιουλίου, συχνές παρεμβάσεις των ανταρτών δυσκολεύουν την εξέλιξη. Στις 30 Ιουλίου του 1947, οι αντάρτες απαγάγουν 16 εργάτες στη Δοβρά. Την επόμενη μέρα αποφυλακίζουν πέντε από αυτούς. Οι αντάρτες που δρουν στην περιοχή εξαπολύουν φοβέρες πως θα βάλουν φωτιά στο χωριό “αν διαμένουν εκεί παιδιά φασιστών”.

Στις 25 Αυγούστου 1947, η Ελβετική Δωρεά εκφράζει ανησυχία για την κατάσταση και αναφέρει στη ΔΕΕΣ: «Η Ελβετική Δωρεά Don Suisse έχτισε δύο παιδοπόλεις στην Ελλάδα: μια στην Ήπειρο (Ζηρός) και μια άλλη στη Μακεδονία (Δοβρά). Η στρατιωτική κατάσταση επιδεινώνεται στον Βορρά, το χωριό της Δοβράς έχει προβλήματα και ίσως στο άλλο του Ζηρού θα γίνει το ίδιο». Αυτά τα δύο χωριά σε λίγο είναι έτοιμα, η Ελβετική Δωρεά και η ΔΕΕΣ αποφάσισαν να τα δώσουν σ’ ένα ελληνικό-ελβετικό ίδρυμα. Για την εκμετάλλευση, αποφάσισαν επίσης να τα αναθέσουν σ’ έναν οργανισμό, ουδέτερο πολιτικά. Είχαν διαλέξει την Επιτροπή της Βασιλίσσας, αλλά οι διαπραγματεύσεις ήταν κοπιαστικές και επιπλέον θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μη ουδέτερη πολιτικά.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η Ελβετική Δωρεά Don Suisse κάνει μια πρόταση: «Η ΔΕΕΣ θα αναλάβει την προστασία των χωριών για 6 μήνες. Η αντιπροσωπεία της ΔΕΕΣ της Αθήνας θα μπορούσε, σε συνεργασία με τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό, να διαχειριστεί τις Παιδοπόλεις».

Στις 22 Δεκεμβρίου 1947, στο Ζηρό, το ελληνικό-ελβετικό ίδρυμα δεν λειτουργεί ακόμα. Συμφωνία ανάμεσα στην Επιτροπή Εράνου «Πρόνοια Βορείων Επαρχιών της Ελλάδος» και την Ελβετική Δωρεά αναθέτει σε μια εκτελεστική επιτροπή με τους: κ. Κάρολο Αρλιώτη, κ. Μιχαήλ Πεσμαζόγλου, διδα Αμαλία

Λυκουρέζου, κα. Λίνα Τσαλδάρη και κα. Δόλα Lambert, να επιχειρήσουν την οργάνωση και τη διεύθυνση του χωριού του Ζήρου για τις οργανώσεις τους.

Το χωριό του Ζηρού άρχισε τη λειτουργία του στις 15 Ιανουαρίου 1948.

Η δεσποινίδα Αμαλία Λυκουρέζου χρειάστηκε να διαμείνει στο Ζηρό επειγόντως με 200 παιδιά περίπου τα οποία ως τότε έμεναν σε ορφανοτροφείο στην Κόνιτσα. Το ορφανοτροφείο της Κόνιτσας καταστράφηκε μετά τους βομβαρδι-

σμούς των ανταρτών, και τα παιδιά περιπλανιόταν στα γύρω βουνά. Ο Ζηρός δεν ήταν ακόμα έτοιμος, αλλά ο κ. R. Pfenninger έκανε ό,τι μπορούσε για να μείνουν εκεί τα παιδιά. Δεν ήταν εύκολο γιατί δεν ήθελε να διακόψει την ανοικοδόμηση του χωριού. Τώρα πια, φιλοξενώντας παιδιά, η Βασίλισσα ονόμασε το χωριό “Άγιος Αλέξανδρος”.

Τα έργα συνεχίστηκαν: ένα αρτοποιείο, ένα ατελιέ ραπτικής και σιδερώματος, ένα ατελιέ στρωμάτων, ένα τσαγκάρικο, ένα κοτέτσι, ένα χοιροστάσιο, κλπ. Το νοσηλευτήριο διαμορφώθηκε σε μικρό νοσοκομείο.

Τον Μάιο του 1948, το χωριό είχε 720 παιδιά. Δυστυχώς οι εχθροπραξίες έφτασαν στο Ζηρό. Τα παιδιά με φορτηγά μεταφέρθηκαν στην Πρέβεζα, και με πλοίο στον Πειραιά από όπου κατέληξαν κοντά στο Μαραθώνα σε μια παιδική κατασκήνωση, τον Άγιο Αντρέα”.

Το χωριό του Ζηρού θα ανοίξει πάλι τις πόρτες του τον Μάρτιο του 1950, θα φιλοξενήσει 400 αγόρια (7 – 16 χρονών) και 16 κορίτσια (μέχρι 6 χρονών). Το χωριό της Δοβράς θα ανοίξει για πρώτη φορά, αυτή την περίοδο. Ενώ η Παιδόπολη του Ζηρού θα κλείσει οριστικά το 1975.

Αφήνουμε τον κ. Adrien Lambert να τελειώσει την ιστορία των Παιδοπόλεων του Ζηρού και της Δοβράς. Αυτά τα χωριά για τα οποία εργάστηκε και κοπίασε τόσο πολύ. «Εκτός από τις ώρες μελέτης ή ξεκούρασης, τα παιδιά ήταν μαζεμένα σύμφωνα με τις ικανότητές τους ή την επιθυμία τους για διαφορετικές εργασίες. Σιγά-σιγά, αυτά τα μικρά παιδιά αποκτούσαν ξανά το ενδιαφέρον για τη ζωή και ξανάβρισκαν μια κοινωνική ζωή».⁴¹

Αφότου πρωτοαντίκρισε όλα αυτά τα ορφανά, εγκαταλελειμμένα, πεινασμένα, άρρωστα και σε απόγνωση παιδιά, να περιπλανώνται χωρίς σπίτι, κατά τις πρώτες αποστολές του στην Ελλάδα το 1943, μπορούσε τώρα πια να διακρίνει το μέλλον για αυτή τη γενιά.

Γενεύη, 12 Δεκεμβρίου 2013

Claude Noir

Το κείμενο αυτό γράφτηκε με βάση τα αρχεία της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού (ΔΕΕΣ).

41. Απόσπασμα του χειρόγραφου του “Παντρεύτηκα μια Ελληνίδα”

Σημείωμα του συγγραφέα

Θα ήθελα να ευχαριστήσω:

Τη Διεθνή Επιτροπή Ερυθρού Σταυρού στη Γενεύη (ΔΕΕΣ) και ιδιαίτερα για την πολύτιμη βοήθειά τους: τον κ. Fabrizio Bensi, αρχειοφύλακα, βιβλιοθήκης και δημοσίων αρχείων του Ερυθρού Σταυρού, την κα Άννα Κώτη για τη διόρθωση του ελληνικού κειμένου και την κα Françoise Dunand για τη διόρθωση του γαλλικού κειμένου.

Συνομογραφίες και αναφορές:

ΔΕΕΣ / CICR – ICRC: Διεθνής Επιτροπή Ερυθρού Σταυρού

ΕΛΒ.ΕΣ / CRS: Ελβετικός Ερυθρός Σταυρός

ΕΕΣ / CRH: Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός

NEF: Near East Foundation

Don Suisse: Ελβετική Δωρεά

Αντιπροσωπεία της ΔΕΕΣ της Ελλάδας, Αντιπροσωπεία της ΔΕΕΣ της Αθήνας

Επιτροπή της Βασίλισσας

Επιτροπή Εράνου «Πρόνοια Βορείων Επαρχιών της Ελλάδος»

Βασιλική Κυβέρνηση της Ελλάδας

Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας

Υπουργείο Μεταφορών

Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας

Εκπρόσωποι της ΔΕΕΣ, CICR – ICRC:

R. Voegel, Διευθυντής της Μεραρχίας Αντιπροσωπειών

B. De Glutz, αρχηγός της Αντιπροσωπείας της ΔΕΕΣ της Ελλάδας μέχρι στις 15 Ιουλίου του 1946.

A. Lambert, Εκπρόσωπος της ΔΕΕΣ της Ελλάδας 1943 – 1946, Αρχηγός της Αντιπροσωπείας της ΔΕΕΣ της Ελλάδας από 15 Ιούλιος 1946

G. Rahm, Εκπρόσωπος της ΔΕΕΣ της Βόρειας Ελλάδας

Εκπρόσωποι της Ελβετικής Δωρεάς:

R. Olgiati, Διευθυντής της Ελβετικής Δωρεάς.

A. Schaer, Τεχνικός της Ελβετικής Δωρεάς στη Μακεδονία – Δοβρά

R. Pfenninger, Τεχνικός της Ελβετικής Δωρεάς στην Ήπειρο – Ζηρός

W. Wampfler, Μηχανικός-πολιτικός της Ελβετικής Δωρεάς

F. De Fischer, Πρώην αρχηγός της αποστολής στην Ελλάδα του Ελβετικού Ερυθρού Σταυρού (Ελβ. ΕΣ) μέχρι το 1945, εκπρόσωπος αρμόδιος της Ελβετικής Δωρεάς από Μάρτιο 1948 μέχρι Δεκέμβριο 1948.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΟΠΟΛΗΣ ΖΗΡΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Βασίλης Γ. Σάνδρης, Ιατρός - Ιστορικός Ερευνητής

Η αναφορά στην Παιδόπολη “Άγιος Αλέξανδρος” Ζηρού αποτελεί απόσπασμα εργασίας η οποία στηρίζεται σε έναν μεγάλο αριθμό προφορικών μαρτυριών (178 μαρτυρίες) παιδιών και προσωπικού από διάφορες Παιδοπόλεις (21 παιδοπόλεις) προκειμένου να αξιολογηθεί “εκ των έσω” η προσφορά τους στα παιδιά κατά την περίοδο του εμφυλίου, όσο και αργότερα.

Σκοπός της έρευνας⁴²

Επειδή η κατάθεση των εμπειριών ανθρώπων που έζησαν τα γεγονότα και το κλίμα της εποχής έχουν ιδιαίτερη αξία και παρέχουν πληροφορίες που δεν μπορεί να βρει κανείς στο αρχαιακό υλικό, συλλέξαμε μαρτυρίες, με κριτήρια που αφορούν τον τόπο, την ηλικία, την πολιτική τοποθέτηση των γονιών (αυτό αφορά κυρίως την περίοδο του εμφυλίου) από άτομα που είχαν την εμπειρία των Παιδοπόλεων από την αρχή της ίδρυσής τους μέχρι σχεδόν το τέλος της λειτουργίας τους. Συνοπτικά η έρευνα είχε στόχο την διερεύνηση:

- Των συνθηκών που επικρατούσαν στην ύπαιθρο πριν τη δημιουργία των παιδοπόλεων.

- Τον τρόπο και τα κριτήρια εισόδου.

- Τις συνθήκες διαβίωσης στην Παιδόπολη.

- Τις σχέσεις με το προσωπικό (ομαδάρχες-δασκάλους)

- Την περαιτέρω πορεία μετά την έξοδο από την Παιδόπολη.

- Την εκτίμηση των «παιδιών» σήμερα για την προσφορά των Παιδοπόλεων.

Δεδομένου ότι οι Παιδοπόλεις λειτούργησαν επί μία σχεδόν τριακονταετία κάτω από διαφορετικές πολιτικές και οικονομικές συνθήκες, με διαφορετικές αιτίες εισόδου των παιδιών, ακόμη δε και με γεωγραφικές ιδιαιτερότητες, θεωρήθηκε αναγκαίο να συγκεντρωθεί ένας ικανός αριθμός μαρτυριών από διάφορες περιοχές, από παιδιά με διαφορετική πολιτική οικογενειακή προέλευση (όσον αφορά κυρίως στην πρώτη περίοδο από το 1947 έως το 1958) αλλά και από το προσωπικό των Παιδοπόλεων, όπως από ομαδάρχες, αρχηγούς, δασκάλους. Η πολύπλευρη πληροφόρηση, αλλά και η διασταύρωση γεγονότων απαιτούσε επίσης μαρτυρίες προερχόμενες από διαφορετικά δίκτυα πληροφορητών ανεξάρτητα μεταξύ τους, όπως και από πληροφορητές διαφόρων εκπαιδευτικών βαθμίδων.

---

42. Η έρευνα βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη και τα πορίσματα θα περιλαμβάνονται σε μελλοντικές δημοσιεύσεις. Το παρόν άρθρο αφορά μόνο την παιδόπολη “Άγιος Αλέξανδρος” Ζηρού με βαρύτητα κυρίως στην πρώτη, και λιγότερο γνωστή, περίοδο λειτουργίας της.

Αντίγραφα των μαρτυριών έχουν κατατεθεί στην «τράπεζα μνήμης» του εργαστηρίου προφορικής ιστορίας (διευθύντρια η Αναπλ. Καθηγήτρια Ρίκι Βαν Μπουσχότεν), του τμήματος Ιστορίας Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, του πανεπιστημίου Θεσσαλίας⁴³. Πληροφοριακή πηγή για την εργασία αποτέλεσε επίσης το προσωπικό αρχείο της Ελένη Λελούδα⁴⁴, καθώς και το αρχείο της παιδόπολης του Ζηρού⁴⁵.

Γενικά

Η ιστορία των Παιδοπόλεων ξεκινάει στα μέσα του έτους 1947 τότε που ο εμφύλιος βρισκόταν σε εξέλιξη με αμφίρροπη κατάληξη. Η πρωτοβουλία της ίδρυσης Παιδοπόλεων για την περίθαλψη ορφανών και εγκαταλελειμμένων παιδιών αποδίδεται στη βασίλισσα Φρειδερίκη, η οποία μετά από επανειλημμένες περιοδείες στην κεντρική και βόρεια Ελλάδα ως πριγκίπισσα στην αρχή και ως νεαρή βασίλισσα από την 1η Απριλίου του 1947 έκανε έκκληση προς τον ελληνικό λαό στις 5 Ιουλίου 1947 και ετέθη επικεφαλής εράνου με την επωνυμία “Πρόνοια Βορείων Επαρχιών Ελλάδος”⁴⁶, προκειμένου να αντιμετωπιστεί μέρος των προβλημάτων που δημιουργούσε ο εμφύλιος, αλλά και η προηγούμενη ξενική κατοχή που ήταν μέχρι εκείνη την περίοδο: 180.000⁴⁷ πρόσφυγες, οι οποίοι ζούσαν στις παρυφές των πόλεων κάτω από άθλιες συνθήκες, μεταξύ των οποίων 40.000 παιδιά, παιδιά χωρίς κηδεμόνες λόγω του ότι, είτε είχαν

43. Την Αναπλ. Καθηγήτρια κα Ρίκι Βαν Μπουσχότεν οφείλω να ευχαριστήσω για την επιστημονική και τεχνική υποστήριξη στην διεξαγωγή της έρευνας.

44. Το προσωπικό αρχείο της Ε. Λελούδα μου εμπιστεύτηκε για μελέτη ο Θωμάς Θεολόγης, πρώην τρόφιμος της Παιδόπολης “Αγία Σοφία” Αγριάς, τον οποίο και ευχαριστώ θερμά. Με δική του σύμφωνη γνώμη βρίσκεται στην “Τράπεζα Μνήμης” του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και διατίθεται επίσης για μελέτη στον χώρο του εργαστηρίου.

45. Το αρχείο της Παιδόπολης Ζηρού βρισκόταν σε μη προσβάσιμο χώρο του θεάτρου της Παιδόπολης και ήταν μερικώς κατεστραμμένο. Τελικά με πρωτοβουλία του γράφοντα και του Βαγγέλη Ντάκουλα (προϊστάμενου τότε του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ζηρού) μεταφέρθηκε στα ΓΑΚ Πρέβεζας.

46. Έγγραφο Αρχείο Ε. Λελούδα: Βασιλικό διάταγμα: “Περί συστάσεως επιτροπής διενεργείας εράνων υπέρ των πληθυσμών Βορείου Ελλάδος με την επωνυμία “Πρόνοια Βορείου Ελλάδος”, 10/7/1947. (Αρχείο Ε. Λελούδα, Κυβ. 4, Φακ. 6, Υποφ. 5).

47. Αργότερα αυξήθηκαν σε 703.000 εκ των οποίων, σύμφωνα με την Λαίου (1987) ο αριθμός των παιδιών κάτω των 18 ανέρχονταν στον υπερβολικό αριθμό των 340.000. Στο *Χρονικό της Βασιλικής Πρόνοιας* η Ε. Λελούδα αναφέρει την εξής κατάσταση: “11.750 σπίντια καμένα, 6.982 χωριά λεηλατημένα, 4.247 νεκροί (άνδρες, γυναίκες, παιδιά), 28.00 παιδιά “αρπαγμένα” εις το παιδομάζωμα, 703.000 πρόσφυγες συγκεντρωμένοι εις κέντρα ασφαλείας. Πληθυσμός των χωριών μειωμένος, γενικώς, εις το ήμισυ” (Αρχείο Ε. Λελούδα: Κυβ. 5, Φακ. 8, σελ 10). Οι αριθμοί αυτοί πρέπει να προσεγγίζουν την πραγματικότητα στα μέσα του 1948 και όχι, όπως αναφέρεται στο έγγραφο, το καλοκαίρι του ‘47.

αποκλειστεί στις κατεχόμενες από τον αντίπαλο περιοχές ή ο ένας ή και οι δύο γονείς είχαν σκοτωθεί, κατοικίες καμένες, χωριά ολόκληρα καμένα για δεύτερη και τρίτη φορά!

Δέκα πέντε ημέρες μετά την ραδιοφωνική έκκληση της βασίλισσας, στις 23/7/47 εγκαινιάζεται η πρώτη Παιδόπολη, “ως είδος κατασκηνώσεως” στο Ωραιόκαστρο Θεσσαλονίκης, η οποία δέχεται τα πρώτα 500 παιδιά. Σε ελάχιστο χρόνο δημιουργούνται άλλες τέσσερεις Παιδοπόλεις ο “Άγιος Κωνσταντίνος” στα Γιάννενα (1947), ο “Απόστολος Παύλος” στη Λάρισα (28/9/47), η “Αγία Σοφία” στην Αγριά Βόλου (29/9/47) και ο “Άγιος Γεώργιος” στην Καβάλα (1947)⁴⁸. Τελικά κατά τη διάρκεια του εμφυλίου δημιουργήθηκαν 53 Παιδοπόλεις⁴⁹, οι οποίες περιέθαλψαν 18.500 περίπου παιδιά. Όπως φαίνεται και από το ίδιο έγγραφο η αρχική ιδέα ήταν, λόγω του μεγάλου αριθμού παιδιών που είχαν ανάγκη, η προσωρινή περίθαλψη των παιδιών και απόδοση στις οικογένειές τους αμέσως μόλις οι αντικειμενικές συνθήκες το επέτρεπαν⁵⁰. Στο ίδιο έγγραφο διακρίνεται και η πίεση χρόνου κάτω από την οποία έλαβε χώρα η συγκέντρωση των παιδιών⁵¹. Μετά το 1950 και τον επαναπατρισμό 15.000 παιδιών περίπου, παρέμειναν 13 Παιδοπόλεις, οι οποίες σύντομα στα επόμενα χρόνια μειώθηκαν σε εννέα⁵². Η ιδέα της απομάκρυνσης των παιδιών από το θέατρο των μαχών δεν ήταν πρωτότυπη ιδέα. Παρόμοια μέτρα είχαν ληφθεί και στην Ισπανία κατά τον εμφύλιο καθώς και στην Μεγάλη Βρετανία κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Περίοδος 1947-1958

Προκειμένου να εκτιμηθεί η διάσταση της κίνησης αυτής είναι πολύ σημαντικό, να “ακούσει” κανείς τις μαρτυρίες των παιδιών της εποχής που, ανεξαρτήτως πολιτικής τοποθέτησης των γονιών τους, περιγράφουν τις τραγικές συνθήκες κάτω από τις οποίες ζούσαν την εποχή εκείνη. Οι περιγραφές που παρατίθενται αφορούν την περιοχή της Ηπείρου, αλλά παρόμοια ήταν η κατάσταση σε όλη σχεδόν την ύπαιθρο της κεντρικής και βόρειας χώρας:

48. “Το Χρονικόν της Βασιλικής Πρόνοιας”, Αρχείο Ε. Λελούδα (Κυβ. 2, Φακ. 5, σελ.1).

49. Στην περιοχή Αθηνών 23, στη Μακεδονία 13, στην Ήπειρο 3, στην Στερεά Ελλάδα 3, στην Πελοπόννησο 1, στα Νησιά 8 και στη Θεσσαλία 2 (Έγγραφο Αρχείου Ε. Λελούδα: Κυβ. 5, Φακ. 5, Υποφ. 5).

50. “Είναι ευνόητον ότι ευθύς ως απελευθερούνται τα χωριά των τα άνω παιδιά θ’ αντικαθίστανται δι’ άλλων, εκτός αν λόγοι υγείας επιβάλλουν την παραμονήν των” (Έγγραφο απευθυνόμενο από επιτροπή εντεταλμένων κυριών προς τον αυλάρχη Π. Λελούδα. Αρχείο Ε. Λελούδα: Κυβ.5, Φακ. 5, Υποφ.5).

51. “Δια τας νέας στέγας προτείνεται να γίνουν εγκαταστάσεις εκ ξυλείας ή να χρησιμοποιηθούν παράγκες εκ λαμαρίνης του Αγγλικού Στρατού” (‘ο.π.).

52. “Το Χρονικόν της Βασιλικής Πρόνοιας”, Αρχείο Ε. Λελούδα (Κυβ. 2, Φακ. 5).

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ζούσαν τα παιδιά στο χωριό πριν την ίδρυση των παιδοπόλεων.

⇒ *Μαρτυρία: Βαλερά Χαράλαμπου, Ορεινό Πωγωνίου. Παιδοπολίτης στον Ζηρό 1948-’52, και “Αγ. Δημητρίου” 1952-’58.*

[...] Ήρθε ο εμφύλιος πολύ άγριος, πάρα πολύ άγριος. Έχουν εκτελέσει τον αδερφό μου, δέκα επτά χρονών, έχουν εκτελέσει τη γιαγιά της γυναίκας μου, εξήντα επτά χρονών, τον πρόεδρο του χωριού, εβδομήντα χρονών και μία άλλη γυναίκα εξήντα χρονών.

Η αιτία; Ήταν ότι οι άντρες τους ή τα παιδιά τους ή κάποιοι συγγενής, πολεμούσε σε διαφορετικό χαρακώμα [...].

⇒ *Μαρτυρία: Παναγιώτη Γούση, Παπαδάτες Πρεβέζης. 1953-’57, “Άγιος Αλέξανδρος” Ζηρού.*

[...] Ο πατέρας μου χάθηκε στον εμφύλιο τον Φεβρουάριο του 1945. Εκτελέστηκε από τους ΕΛΑΣ-ίτες. Τον έπιασαν αιχμάλωτο και τον εκτέλεσαν χωρίς δικαστήριο, χωρίς τίποτα [...].

[...] Πήραν τον πρόεδρο [τον πατέρα μου] και τον αντιπρόεδρο, τους έδεσαν και μετά από 35 μέρες μάθαμε ότι έγιναν εκτελέσεις στο Νταλαμάνι μέσα σε ένα δάσος. Έχει γίνει μνημείο τώρα [...].

[...] Πήγαινα σχολείο μέχρι την τετάρτη τάξη και εδώ οι άνθρωποι του χωριού και ο πρόεδρος της κοινότητας είπαν ότι υπάρχει η Παιδόπολη στο Ζηρό. Κάναμε τα χαρτιά και πήγαμε με έναν ξάδερφό μου τον Κώστα... [...].

⇒ *Μαρτυρία: Κώστα Δήμου, Βωβούσα Ιωαννίνων. Παιδοπολίτης στην “Αγ. Ελένη” 1948-’50, Ζηρού 1950-’54, “Αγ. Δημητρίου” 1954-’60.*

[...] Στη διετία το ’47-’48 οι αντάρτες, ο Δημοκρατικός Στρατός να λέμε καλύτερα, σκότωσε τον πατέρα του πατέρα μου, δηλαδή τον παππού μου Ζήση, και την αδερφή του πατέρα μου, τη θεία μου Κυράτσα. Πώς και γιατί δεν το ξετάζω, ήταν θύματα του Δημοκρατικού Στρατού.

Δεν ξέρεις για ποιόν λόγο;

Ξέρω, αλλά δεν με ενδιαφέρει. Για μένα όλοι έκαναν λάθη. Τον πατέρα μου τον σκότωσε ο Εθνικός Στρατός 14 Αυγούστου 1949 στη Βωβούσα. Όταν πλέον είχαν φύγει όλοι για τα Γιάννενα, αυτός έμεινε στο χωριό για τους δικούς του λόγους. Ήταν αριστερός ιδεολόγος, δεν πείραξε κανένα, αλλά η ιδεολογία, ιδεολογία. [...].

Όλες σχεδόν οι μαρτυρίες αυτών που έζησαν παιδιά την εποχή του εμφυλίου στην ύπαιθρο, αναφέρονται σε βομβαρδισμούς των χωριών τους, σε φόβους συγγενών και από τις δύο πλευρές, απίστευτες ταλαιπωρίες στα βουνά, σε έλλειψη τροφής, πολλές φορές και παντελή, σε εγκατάλειψη και από “τον Θεό τον ίδιο”!... Από τις μαρτυρίες γίνεται επίσης φανερό ότι η έννοια του εμπόλεμου ή άμαχου πληθυσμού ήταν όχι απλά δυσδιάκριτη, αλλά αδύνατη στις περιοχές των επιχειρήσεων, τα δε παιδιά αποτελούσαν μέρος της αντιπαράθεσης. Οι εμπειρίες αυτές είχαν έντονη επίδραση στον ψυχικό τους κόσμο, γι’ αυτό πολλά παιδιά αναφέρονται στο “αίσθημα ασφάλειας” που ένοιωσαν όταν βρέθηκαν στην παιδόπολη. Επίσης η έλλειψη επαρκούς, από άποψης ποιότη-

τας και ποσότητας, διατροφής, ένδυσης, υπόδησης και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης είναι έντονα χαραγμένη στην μνήμη τους. Η προστασία, λοιπόν, των παιδιών ανταποκρινόταν σε μία σκληρή πραγματικότητα την οποία βίωναν καθημερινά στα χωριά τους.

Το χρονικό της ίδρυσης της Παιδόπολης Ζηρού

Σύμφωνα με τον τότε νομάρχη Πρέβεζας Αθανάσιο Μανουσόπουλο⁵³ η ίδρυση της παιδόπολης “Άγιος Αλέξανδρος” Ζηρού Φιλιππιάδας έγινε ως εξής:

Από την κατασκευή της Παιδόπολης του Ζηρού (Αρχείο: R. Pfenninger, προσφορά του εγγονού του C. Noir)

Ο επικεφαλής της ομάδας κατασκευής της Παιδόπολης Ζηρού Ελβετός μηχανικός Rudolph Pfenninger (Αρχείο: R. Pfenninger, προσφορά του εγγονού του C. Noir).

[...] Το καλοκαίρι του 1946 ήρθε στην Πρέβεζα μια ομάδα Ελβετών επιστημόνων, με επικεφαλής τον Ο. Werder⁵⁴, οι οποίοι δήλωσαν ότι είναι διατεθειμένοι να προσφέρουν και να εγκαταστήσουν μια μεγάλη Παιδόπολη, υπό τον όρο της παραχώρησης της έκτασης που θα υποδείξουν, στο νομικό πρόσωπο της Παιδόπολης. Ακόμη, ότι θα εξασφαλίσουν τον πλήρη εξοπλισμό και το επιστημονικό, υπαλληλικό και υπηρετικό προσωπικό.

[...] Επανήλθαν με το σχεδιάγραμμα κτήματος, περιοχής πλησίον της πόλης της Φιλιππιάδας, γνω-

53. Αθανάσιος Μιχ. Μανουσόπουλος, *Μαρτυρίες, γεγονότα και μνήμες (1946-1965)*, Αθήνα, Εκδ. Κονιδάρης, 2002, σελ. 51-53.

54. Σύμφωνα με τον C. Noir, ο επικεφαλής της αντιπροσωπίας ήταν ο Lampert (βλ. άρθρο C. Noir).

55. Όπως στο Πρωτότυπο.

στής ως τοποθεσία Ζιρό⁵⁵ μεγάλης έκτασης, η οποία ανήκε σε κτηματίες, τέως ακτήμονες της περιοχής καθώς και ενός μεγάλου τμήματος της πλαγιάς ιδιοκτησίας του βιομήχανου Λιάμπεη.

Μετά από επικοινωνία με τον Γεν. Διοικητή Ηπείρου, ο οποίος μου δήλωσε ότι δεν υπάρχει δραχμή προκειμένου να αποζημιωθούν οι κτηματίες, ζήτησα την συγκέντρωση των ιδιοκτητών των κτημάτων στην Φιλιππιάδα προκειμένου να τους ενημερώσω για το μεγάλης σημασίας αυτό ζήτημα.

Μετά από συζήτηση οι ακτήμονες προσέφεραν, χωρίς καμία απαίτηση, τα κτήματά τους για την ίδρυση της Παιδόπολης. Το ίδιο έκανε και ο βιομήχανος Λιάμπεης, όταν άκουσε την απόφαση των ακτημόνων [...].

Σύμφωνα με τον Δημήτριο Κώνστα⁵⁶ έμπορο από τη Φιλιππιάδα, ως αρχική τοποθεσία ανέγερσης της Παιδόπολης είχε προταθεί η θέση ΨΑΘΑΚΙ κοντά στην Πρέβεζα. Μετά όμως από ενέργειες του ίδιου και αφού οι Ελβετοί επισκεφτήκαν την τοποθεσία του Ζηρού και *“εξεθαμβώθηκαν από την μαγευτικότητα του τοπίου”*, επιλέχτηκε τελικά η συγκεκριμένη τοποθεσία.

Εικ.3: Από την κατασκευή της Παιδόπολης Ζηρού (Αρχείο: R. Pfeninger, προσφορά του εγγονού του C. Noir).

Εικ.4: Ο R. Pfeninger (πρώτη σειρά, δεύτερος από δεξιά) με το συνεργείο κατασκευής της Παιδόπολης Ζηρού (Αρχείο: R. Pfeninger, προσφορά του εγγονού του C. Noir).

Μετά από σύντομο χρονικό διάστημα έπλευσε στο λιμάνι της Πρέβεζας ένα από τα μεγαλύτερα εμπορικά πλοία το *“Βόρειον Σέλλας”*⁵⁷ φορτωμένο με τα υλικά της κατασκευής της Παιδόπολης.

Την επιστασία της κατασκευής της Παιδόπολης Ζηρού είχε ο Ελβετός μηχανικός Rudolf Pfeninger, ο οποίος ενεργούσε, για λογαριασμό του Ελβετικού

56. ΓΑΚ - Αρχεία Ν. Πρέβεζας, Αρχείο Παιδόπολης Ζηρού, Φακ. *“Αιτήσεις πρόσληψης προσωπικού”*, υποφ. *“Αιτήσεις προσλήψεως προσωπικού (περασμένων ετών)”*, Επιστολή του Δημ. Κώνστα με ημερομ. 19/1/1957 (παραλήπτης δεν αναφέρεται) με τίτλο ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΙ ΙΔΡΥΤΑΙ ΚΑΙ ΘΕΡΜΟΙ ΥΠΟΚΙΝΗΤΑΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΙΝ ΤΗΣ ΕΝΤΑΥΘΑ ΠΑΙΔΟΠΟΛΕΩΣ.

57. Στην αναφορά του στο περιστατικό της ίδρυσης της Παιδόπολης Ζηρού ο Αθ. Μανουσόπουλος αναφέρει ως *“Βόρειον Σέλλας”* το όνομα του πλοίου. Σύμφωνα , όμως, με τον C. Noir, εγγονό του κατασκευαστή της Παιδόπολης, και μετά από έρευνα που έκανε ο ίδιος στα αρχεία της Don Suisse το πλοίο ονομάζονταν *“Βόρειος Ελλάς”* (βλ. σχετ. άρθρο του C. Noir).

Ερυθρού Σταυρού, ενώ η χρηματοδότηση του έργου προέρχονταν από το φιλανθρωπικό ελβετικό ίδρυμα “Don Suisse”⁵⁸.

Επισήμως η Παιδόπολη του Ζηρού άρχισε να λειτουργεί στις 5 Ιανουαρίου του 1948.

Τρόπος εισαγωγής στην Παιδόπολη

Ο τρόπος εισαγωγής στην Παιδόπολη, όπως και η ιδέα της ίδρυσης, έχει γίνει αιτία αντικρουόμενων απόψεων. Η όποια κατηγορηματική άποψη εκφράζεται σήμερα, που δεν λαμβάνει υπόψη τις συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε εμπόλεμη περιοχή, πολλές φορές και σε κάθε χωριό, θα μπορούσε να οδηγήσει σε λάθος συμπεράσματα. Έχοντας γνώμονα τις μαρτυρίες του δικού μας αρχείου, αλλά και τη μικρή σχετική βιβλιογραφία, ο τρόπος με τον οποίο οδηγήθηκαν τα παιδιά, στις Παιδοπόλεις κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου, μπορεί να σχηματοποιηθεί ως εξής:

- *Είσοδος με την σύμφωνη γνώμη των συγγενών που αφορά την συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών της δικής μας έρευνας, τα οποία είτε είχαν παραμείνει στο χωριό, ή είχαν καταφύγει σε μεγάλα αστικά κέντρα, με τους γονείς ή χωρίς αυτούς, όπου ζούσαν κάτω από άθλιες συνθήκες. Οι μαρτυρίες περιγράφουν πολύ χαρακτηριστικά επίσης το πως, σε κατάσταση εμφυλίου πολέμου, είναι αναγκασμένος κανείς, στις περισσότερες περιπτώσεις, να πάρει θέση με την μία ή την άλλη πλευρά, καθώς και τις συνθήκες που ανάγκασαν μερίδα του πληθυσμού της υπαίθρου, να καταφύγει στην ασφάλεια των πόλεων ως “ανταρτόπληκτοι”⁵⁹. Για την κατηγορία ακριβώς αυτή δημιουργήθηκαν το καλοκαίρι προς φθινόπωρο του 1947 οι πέντε πρώτες Παιδοπόλεις. Διακρίσεις στην επιλογή των παιδιών, όσον αφορά τα φρονήματα των γονιών τους δεν αναφέρονται σε καμία περίπτωση. Οι μαρτυρίες δείχνουν επίσης και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες έπρεπε να πάρει κανείς τότε την απόφαση προκειμένου να αποχωριστεί το παιδί του και οι οποίες δεν άφηναν πολλά περιθώρια επιλογών. Ήταν θέμα επιβίωσης.*

⇒ *Μαρτυρία: Χρήστου Γούση, Βαριάδες Δωδώνης Ιωαννίνων.
Παιδοπολίτης στην παιδ. Ζηρού, 1950-’56.*

[...] Την απόφαση για να πάτε στις Παιδοπόλεις ποιός την πήρε; μητέρα σου; Ναι, ναι. Υπήρχε καταρχήν η πείνα, οι ασθένειες, ο φόβος μήπως γυρίσουμε πάλι στο χωριό

58. Προφορική μαρτυρία του Claude Noir, εγγονού του κατασκευαστή της παιδόπολης του Ζηρού R. Pfenniger.

59. Ο αριθμός των “ανταρτόπληκτων” υπολογίζεται σε 706.086, από τους οποίους οι 338.084 ήταν παιδιά κάτω των 18 ετών και από αυτά τα 113.000 κάτω των 8 ετών (ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ, ό.π.σελ.135).

και μας πιάσουν, όλα αυτά ανάγκασαν πολλούς γονείς να βάλουν τα παιδιά στις Παιδοπόλεις. Και το γεγονός ότι οι γονείς είδαν ότι περνάμε καλά, ενώ στην αρχή ήταν δύσπιστοι, άρχισαν όλοι να στέλνουν τα παιδιά στις Παιδοπόλεις. Και μάλιστα γίνονταν και τόσο μεγάλος συνωστισμός, που δεν μπορούσαν να τα πάρουν και έπαιρναν με κριτήρια.

Τα κριτήρια ήταν: όποιος ήταν ορφανός και όποιος ήταν πολύτεκνος. Ήταν τα πρώτα κριτήρια την εποχή εκείνη. Και αν περισσεύαν θέσεις έπαιρναν και τους υπόλοιπους [...].

⇒ *Μαρτυρία: Κώστα Δήμου, Βωβούσα Ιωαννίνων.*

Παιδοπολίτης στην “Αγ. Ελένη” 1948-’50, Ζηρού 1950-’54, “Αγ. Δημητρίου” 1954-’60.

[...] Το καλοκαίρι του 1948, ένα χρόνο πιο μπροστά, έφευγαν πολλές οικογένειες από τη Βωβούσα για τα Γιάννενα. Τα χρόνια τότε ήταν τόσο σκληρά που είχαμε ωριμάσει και η κρίση μας ήταν ανεπτυγμένη....Και απ’ ό,τι θυμάμαι, και έτσι είναι, κανέναν δεν πήρε ο στρατός με το ζόρι στα Γιάννενα. Όποιος ήθελε πήγαινε και όποια οικογένεια ήθελε έφευγε. Ο πατέρας, η μητέρα και τα παιδιά έφευγαν για τα Γιάννενα [...].

[...] Εγώ εκείνη την ημέρα δεν ήξερα τίποτα. Με στέλνει η μητέρα μου το πρωί να πάω σε μια θεία μου να μου γεμίσει ένα ποτήρι με γιαούρτι μαγιά, για να φτιάξουμε γιαούρτι στο σπίτι. Εκεί βρίσκω αυτή τη θεία μου, αδερφή της μάνας μου... Μια παρένθεση: ο άντρας της ήταν αντάρτης, έλειπε στο βουνό. Αυτή ετοιμάζε τα παιδιά της, τη Μαριγούλα και τον Θανάση για την Παιδόπολη. Ρωτάω και εγώ: «Για πού πάνε τα παιδιά;». Μου λέει η θεία μου: «Φεύγουν με τον στρατό για τα Γιάννενα. Σε λίγη ώρα θα αναχωρήσει ο Ελληνικός Στρατός για τα Γιάννενα».

Γυρίζω εγώ τροχάδην στη μάνα μου και της λέω «αυτό κι’ αυτό!». Η μητέρα μου προς επιβεβαίωση πάει η ίδια στη θεία μου, βεβαιώνεται ότι έτσι είναι, γυρίζει στα γρήγορα, μας πλένει, μας ντύνει και μαζί με τον Ελληνικό Στρατό ξεκινήσαμε και φτάσαμε στα Γιάννενα με τον μικρό αδερφό μου τον Ζήση [...].

- *Απομάκρυνση από τον Εθνικό Στρατό.* Αυτή η κατηγορία αφορά κυρίως ορισμένα χωριά της κεντρικής και δυτικής Μακεδονίας με δίγλωσσο (σλαβόφωνο) πληθυσμό. Στο δικό μας αρχείο υπάρχει μία μόνο μαρτυρία, από τους Λαχανόκηπους Καστοριάς, όπου αναφέρεται η αναγκαστική συγκέντρωση των παιδιών του χωριού από τον Εθνικό Στρατό με σκοπό την αποστολή στην Παιδόπολη.

Όσον αφορά την περιοχή της Ηπείρου, απ’ όπου προέρχονταν και ο μεγαλύτερος όγκος των παιδιών της Παιδόπολης του Ζήρου, δεν μας αναφέρθηκε αναγκαστική προσαγωγή παιδιών, παρ’ όλο που από τον Μάρτιο του ‘48 μαίνονταν οι μάχες στην περιοχή της Μουργκάνας αλλά αργότερα και του Γράμμου.

- Μία μικρή κατηγορία αποτελούν παιδιά μεγάλης σχετικά ηλικίας, τα οποία πήγαν με *δική τους πρωτοβουλία* στην Παιδόπολη, είτε από την επιθυμία να προχωρήσουν στα γράμματα, είτε επειδή διαπίστωσαν ότι οι φίλοι τους ή συγγενείς τους περνούσαν καλά. Οι ανάγκες στέγασης και σίτισης ήταν τόσο μεγάλες που αναφέρονται και περιπτώσεις παιδιών των οποίων οι συγγενείς χρειάστηκαν ακόμη και τη *μεσολάβηση κάποιου γνωστού* προκειμένου να εισαχθούν στην Παιδόπολη.

- Υπήρξαν επίσης περιπτώσεις που ο Εθνικός Στρατός βρήκε και μετέφερε στις Παιδοπόλεις *παιδιά από μεμονωμένες οικογένειες*, οι οποίες για διαφό-

ρους λόγους ακολουθούσαν τους αντάρτες του ΔΣΕ ως “καταδιωκόμενοι”.

- Μία επίσης μικρή κατηγορία, την εποχή αυτή, αποτελούν παιδιά χωρίς καμία προστασία, *ορφανά και εγκαταλελειμμένα*, τα οποία δεν είχαν σχέση με τις συνέπειες του εμφυλίου. Αργότερα, μετά το 1958 η κατηγορία αυτή αποτελεί την πλειοψηφία.

Από την υποδοχή των παιδιών στην Παιδόπολη του Ζηρού (Αρχείο: R. Pfenniger).

Υποδοχή των παιδιών στην Παιδόπολη “Άγιος Αλέξανδρος” Ζηρού

Οι πρώτες ομάδες παιδιών, αγόρια και κορίτσια, που εισήλθαν στην Παιδόπολη του Ζηρού προέρχονταν από τα χωριά της Κόνιτσας. Πολλά από τα παιδιά αυτά βρίσκονταν κατά τη διάρκεια της μάχης της Κόνιτσας (25 Δεκεμβρίου του 1947 έως 3 Ιανουαρίου του 1948) στην Αναγνωστοπούλειο Γεωργική Σχολή (Αετοφωλιά), όπου έζησαν τις τραγικές στιγμές της μάχης επί μία εβδομάδα. Η υποδοχή των παιδιών και οι πρώτες εντυπώσεις στην Παιδόπολη του Ζηρού συνοψίζονται στη μαρτυρία που ακολουθεί.

⇒ *Μαρτυρία: Γιάννη Σδούκου, Λυκόρραχη Κόνιτσας.*

Παιδοπολίτης στον Ζηρό το 1948.

[...] Μας υποδέχτηκαν με καλό τρόπο, γιατί τους είχαν ενημερώσει ότι καταφθάνουμε μία μερίδα 150-200 παιδιά και μετά σιγά-σιγά συνέρρευσαν απ’ όλες τις περιοχές της δοκιμασμένης Ηπείρου και άλλα παιδιά που ανέβηκαν στον αριθμό 800-900 παιδιών.

[Ήμασταν] από τους πρώτους. Συνέχεια έρχονταν παιδιά που ήταν σε άθλια κατάσταση, πεινασμένα, τρομαγμένα, με τριχοφάγους, με αρρώστιες. Εκεί γίνονταν η σωστή περίθαλψη, υπήρχε και γιατρός, και όλο το προσωπικό έδειχνε τρομερό ενδιαφέρον. Αυτή είναι η αλήθεια, αυτή είναι η πραγματικότητα, έτσι εξελίχθηκαν, έτσι τα θυμάμαι! [...].

Παιδιά και προσωπικό της Παιδόπολης «Άγιος Αλέξανδρος»
Ζηρού το 1948 (Προσφορά Σωτ. Φασούλη).

Κατά την εισαγωγή στην Παιδόπολη κάθε τρόφιμος εφοδιάζονταν με ένα δελτίο ταυτότητας με φωτογραφία, ονοματεπώνυμο, τόπο καταγωγής, οικογενειακή κατάσταση, από ποιά Παιδόπολη προέρχεται και προς τα πού μετακινείται, τα ατομικά είδη που παρέδωσε, την υγειονομική κατάσταση, τα εμβόλια που έχουν γίνει καθώς και τις γραμματικές του γνώσεις.

Ατομικό δελτίο τροφίμου Παιδοπόλεως.
(Αρχείο παιδόπολης Ζηρού)

Μεταφορά της Παιδόπολης Ζηρού στον “Άγιο Ανδρέα” Αττικής

Το καλοκαίρι του 1948 λόγω των πολεμικών επιχειρήσεων στην ευρύτερη περιοχή της Λάκκας Σουλίου, η Παιδόπολη μεταφέρθηκε εσπευσμένα στην Αθήνα. Η μισή δύναμη οδηγήθηκε στο Κολλέγιο Αθηνών για μερικούς μήνες, και στη συνέχεια συγκεντρώθηκε όλη η Παιδόπολη στον “Άγιο Ανδρέα” Αττικής. Εκεί τα παιδιά παρέμειναν μέχρι το καλοκαίρι του 1950 οπότε ακολούθησε ο επαναπατρισμός. Οι μαρτυρίες όλων όσοι την εποχή αυτή βρισκόταν στον Ζηρό είναι με λίγες παραλλαγές παρόμοιες και δείχνουν την σπουδή και τις δραματικές συνθήκες κάτω από τις οποίες έγινε η μεταφορά.

Στον “Άγιο Ανδρέα” έμεινε η Παιδόπολη του Ζηρού μέχρι τον επαναπατρισμό το καλοκαίρι του 1950.

Επαναπατρισμός

Με την λήξη του εμφυλίου, το καλοκαίρι του 1950, έγινε ο επαναπατρισμός των παιδιών στα χωριά και στις οικογένειές τους. Στις Παιδοπόλεις παρέμειναν παιδιά ορφανά και από τους δύο γονείς ή παιδιά των οποίων ο ένας ή και οι δύο γονείς βρίσκονταν στις ανατολικές χώρες ή ακόμη και στην εξορία ή τα χωριά τους είχαν καταστραφεί. Υπάρχουν μάλιστα αναφορές παιδιών που μετέβησαν στα χωριά τους, όπου δεν βρήκαν ούτε χωριά, ούτε γονείς με αποτέλεσμα να επιστρέψουν στην Παιδόπολη. Από τα 18.500 περίπου παιδιά που είχαν συλλεγεί στις 53 Παιδοπόλεις, έμειναν περίπου 3.000-3.500 παιδιά σε 12 Παιδοπόλεις, οι οποίες στα επόμενα χρόνια ελαττώθηκαν σε εννέα.

⇒ *Μαρτυρία: Γιάννη Σδούκου, Λυκόρραχη Κόνιτσας. Ζηρός 1950.*

[...] *Κατά τον επαναπατρισμό εσύ δεν πήγες στο χωριό;*

Δεν πήγα. Πήγαν αυτοί που είχαν τους γονείς τους ή είχαν πρόσβαση. Εγώ δεν είχα κανέναν πουθενά. Οι δικοί μου ήταν όλοι «έξω»⁶⁰. Από τον «Άγιο Ανδρέα» εμείς πήγαμε πάλι στον Ζηρό [...].

Η οργάνωση της Παιδόπολης Ζηρού και το ημερήσιο πρόγραμμα.

Σε κάθε Παιδόπολη υπήρχε μία τοπική εφορευτική επιτροπή με πρόεδρο τον μητροπολίτη ή αντικαταστάτη του και μέλη της τοπικής κοινωνίας η οποία καθόριζε την είσοδο των παιδιών.

Η Παιδόπολη “Άγιος Αλέξανδρος” Ζηρού βρίσκεται πέντε χιλιόμετρα βορειότερα της πόλης της Φιλιππιάδας και ένα χιλιόμετρο περίπου από τον κεντρικό δρόμο Άρτας-Ιωαννίνων. Μερικές δεκάδες μέτρα από το γήπεδο της παιδόπολης βρίσκεται η ομώνυμη λίμνη. Τα περισσότερα κτήρια (εκτός του θεάτρου και μερικών ακόμη) ήταν προκατασκευασμένες ξύλινες κατασκευές, οι οποίες μετά το 1960 άρχισαν να αντικαθίστανται από πέτρινες.

Μετά την είσοδο, όπου υπήρχε φυλάκιο, αριστερά του κεντρικού δρόμου βρίσκονταν διάφορα κτήρια της διοίκησης και δεξιά ένα επιβλητικό πέτρινο κτήριο που προορίζονταν για το προσωπικό, η “Ψυχαγωγία”, το οποίο διατηρείται ακόμη μέχρι σήμερα. Εννέα θάλαμοι προορίζονταν για τα παιδιά, ενώ υπήρχαν δύο τραπεζαρίες και διάφορα άλλα κτήρια, όπως ραφείο, σιδερωτήριο, φούρνος κ.τ.λ. Στο δυτικό άκρο του συγκροτήματος υπήρχε η υπαίθρια εκκλησία αφιερωμένη στον “Άγιο Αλέξανδρο” και πιο κάτω προς τον δρόμο το αναρρωτήριο.

Στο νότιο άκρο και στην κορυφή του συγκροτήματος δεσπόζει ακόμη και σήμερα το θέατρο. Πίσω από αυτό υπήρχε ένα μικρό κτήριο, το οποίο έχει καταστραφεί από φωτιά, η “Βίλα Αμάλια”, που προορίζονταν για επίσημους προσκεκλημένους. Στο δυτικό άκρο κάτω από τον δρόμο υπήρχε έκταση, η οποία καλλιεργείτο με κηπευτικά και μετά από αυτόν ο περιστερώννας και το χοιροστάσιο.

Η Παιδόπολη διοικούνταν, σύμφωνα με τον κανονισμό των Παιδοπόλεων⁶¹ από μία Ειδική Εφορευτική Επιτροπή, η οποία αποτελούνταν από:

- 1) Τον Μητροπολίτη, ως Πρόεδρο,
- 2) Τον Διευθυντή ή Υποδιευθυντή του υποκαταστήματος μιάς των τραπεζών Ελλάδος, Εθνικής ή Αγροτικής,
- 3) Έναν εκπαιδευτικό,
- 4) Τον Νομίατρο,
- 5) Τον Διευθυντή του Κέντρου Πρόνοιας, και
- 6) Από δύο μέχρι πέντε επίλεκτα μέλη της κοινωνίας, κατά προτίμηση ήταν εκπροσώποι Φιλανθρωπικών Ιδρυμάτων.

60. Στις ανατολικές χώρες.

61 Κανονισμός Παιδοπόλεων, Εγκριθείς υπό της Εκτελεστικής Επιτροπής του Εράνου κατά την Συνεδρία της 14-6-48 (Προσωπικό αρχείο Β. Σάνδρη).

Η εκκλησία του “Αγίου Αλεξάνδρου” υπό κατασκευή (αριστερά) και τελειωμένη (δεξιά). (Αρχείο: Παιδόπολης Ζηρού).

Η Εφορευτική Επιτροπή έπρεπε να συνέρχεται μία φορά τουλάχιστον το 15-θήμερο στην Παιδόπολη και να εξετάζει κάθε αναφεύμενο πρόβλημα. Επίσης είχε την ευχέρεια και μετά από εισήγηση της αρχηγού να *“προσλαμβάνει, μεταθέτει, τιμωρεί ή και να απολύει το προσωπικό”*, όπως επίσης να καθορίζει με βάση το ισχύον μισθολόγιο τις αποδοχές των εργαζομένων στην Παιδόπολη.

Σύμφωνα με τον κανονισμό μόνο η πρόσληψη της Αρχηγού και του Ιατρού τελούσαν κάτω από την κρίση της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής του Εράνου. Επίσης η Εφορευτική Επιτροπή ήταν υπεύθυνη για τις προμήθειες, έπρεπε δε κάθε μήνα να υποβάλει έκθεση, όπως και ο γιατρός, προς την Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή σχετικά με τη λειτουργία της Παιδόπολης. Σύνδεσμος μεταξύ της τοπικής Εφορευτικής Επιτροπής και της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής του Εράνου ήταν οι Εντεταλμένες Κυρίες επιλεγμένες από την ίδια την βασίλισσα Φρειδερίκη. Την Παιδόπολη του Ζηρού είχε υπό την εποπτεία της η Ελένη Αγγελοπούλου.

Οικονομικός σύμβουλος ήταν ο εκπρόσωπος της τραπέζης και σε περίπτωση που δεν υπήρχε εκλέγονταν μεταξύ των μελών της Εφορευτικής επιτροπής. Πάνω από τους κοινοτάρχες υπήρχε η υπαρχηγός και η αρχηγός. Εκτός αυτών υπήρχαν οι καθαρίστριες, τραπεζοκόμες, νυχτοφύλακες, φούρναρης, υπεύθυνος για το χοιροστάσιο και για τον κήπο.

Επικεφαλής της Παιδόπολης ήταν η Αρχηγός, η οποία έπρεπε, σύμφωνα με τον κανονισμό⁶², να είναι κάτοχος πτυχίου μέσης εκπαίδευσης και παράλληλα να διαθέτει *“αντίληψη των αναγκών της παιδικής ηλικίας”*.

Τη σημασία δε που δίνονταν στη σωματική υγεία υποδηλώνει και η παρατήρηση του κανονισμού ότι *“μία τουλάχιστον εκ των Υπαρχηγών δέον να είναι Γυμνάστρια”*.

62. Κανονισμός Παιδοπόλεων, ό.π. σελ. 9. Στον κανονισμό περιγράφεται λεπτομερώς ποιά είναι τα καθήκοντα της αρχηγού, όπως και των υπολοίπων στελεχών.

Ο ομαδάρχης θα έπρεπε επίσης να κατέχει πτυχίο μέσης εκπαίδευσης ή “πιστοποιητικό ευδοκίμου υπηρεσίας εις ανάλογα καθήκοντα εις παρεμφερές ίδρυμα ή να έχει διατελέσει Αρχηγός ή Υπαρχηγός εις το Σώμα Ελληνίδων Οδηγών”.

Στον κανονισμό ακολουθεί ο κατάλογος των υπολοίπων υπαλλήλων της Παιδόπολης με λεπτομερή περιγραφή των καθηκόντων τους. Αυτοί ήταν οι: Ιατρός,

Αδερφή Νοσοκόμος, Βοηθός Αδερφής, Διαχειριστής, Λογιστής, Αποθηκάριος, Οικονόμος, Ιματιοφύλακας, Μάγειρας, Βοηθός Μαγείρου, Επιστάτης, Θυρωρός, Νυκτοφύλακας, Πλύντρια, Καθαρίστρια, Εργάτης.

Πανοραμική άποψη της Παιδόπολης “Άγιος Αλέξανδρος” Ζηρού Φιλιππιάδας. Στο άκρο αριστερό της φωτογραφίας δεσπόζει το θέατρο και πιο πίσω το μικρό κτίριο η Βίλα Αμάλια. (Αρχείο: Ζηρού. Φώτο από τις αρχές τις δεκαετίας του ‘50).

Όλο το προσωπικό της Παιδόπολης του Ζηρού ανέρχονταν στον αριθμό των 80-100 περίπου ατόμων.

Αρχικά αρχηγός στη Παιδόπολη του Ζηρού μετά το 1950 ήταν η κα Τόζιου, την οποία αντικατέστησε η Καίτη Πάντου και αυτή η Φωφώ Χαραλάμπους. Στη μαρτυρία που ακολουθεί περιγράφεται η διάρθρωση της Παιδόπολης καθώς και τα καθήκοντα του προσωπικού και των τροφίμων.

⇒ *Μαρτυρία: Ευαγγελίας Κοντοδήμου, Ομαδάρχισσα στον Ζηρό από το 1957 έως το 1960.*

Η αρχηγός

[...] Η αρχηγός ήταν μια κυρία, ονόματι Πάντου, της οποίας η καταγωγή ήταν από το Βόλο. Ήταν ανύπαντρη και ήταν άνθρωπος που φρόντιζε πάρα πολύ την Παιδόπολη, ήταν πολύ αφοσιωμένη στο έργο της και αυστηρότατη προς όλες τις κατευθύνσεις[...].

Η ομάδα

[...] Πώς ήταν οργανωμένη η ομάδα: ήταν ένας θάλαμος, ένας χώρος ελεύθερος μεγάλος που είχε δεξιά και αριστερά τα κρεβάτια σαν κουκέτες, ένα κάτω και ένα επάνω. Στην άκρη είχαν ωραία θαλαμάκια που έβαζαν τα παιδάκια τα ρουχαλάκια τους. Στο βάθος υπήρχε ένα δωματάκι μικρό που έμενε η δεσποινίδα ομαδάρχισσα. Έμενε μέσα μαζί με τα παιδιά. Δηλαδή άνοιγες τη πόρτα και έβλεπες μπροστά σου το θάλαμο με τα παιδιά. Στο βάθος δε αυτού του θαλάμου υπήρχαν οι κοινόχρηστοι χώροι δηλαδή το λουτρό κ.τ.λ.

Η καθαριότητα

Μία ομάδα της Παιδόπολης Ζηρού με τον κοινοτάρχη τους
(Αρχείο: Π. Μπούνα. Φώτο αρχές τις δεκαετίας του '50).

[...] Η καθαριότητα γίνονταν από τις καθαρίστριες, που έμπαιναν αμέσως μόλις τα παιδιά έφευγαν για το σχολείο το πρωί, οι οποίες καθάριζαν όλο το θάλαμο, τον περιποιόντουσαν, για να έρθουν τα παιδιά το μεσημέρι.

Τα καθήκοντα τις ομαδάρχισσας

[...] Η δεσποινίδα ήταν υποχρεωμένη να επιβλέψει τα παιδιά το πρωί να ντυθούν, να φτιαχτούν, να πάνε στην τραπεζαρία, να πάρουν το πρωινό τους και μετά τα άφηνε, διότι πήγαιναν, το πρωί, στο σχολείο. Είχε πλήρες δημοτικό σχολείο, εξατάξιο, αν θυμάμαι καλά.

Τα παιδιά πήγαιναν στο σχολείο το πρωί, γύριζαν στις 12.30. Οι ομαδάρχισσες έτρωγαν όλες μαζί μόνες τους για να είναι έτοιμες στη μια η ώρα, που τα παιδιά τελείωναν, για να τα παραλάβουν. Όταν γύριζαν τα παιδιά γίνονταν μια στοιχειώδης καθαριότητα των χεριών και κατευθείαν στην τραπεζαρία[...].

Οι τραπεζαρίες

[...] Οι τραπεζαρίες ήταν πλήρως εξοπλισμένες, θα μπορούσαν να είναι εφάμιλλες των σημερινών. Κάθε τραπεζαρία κάλυπτε τρεις ομάδες, δηλαδή μια κοινότητα. Η τραπεζαρία στρώνονταν από τις τραπεζοκόμες βοηθούμενες πολλές φορές από τα παιδάκια που είχαν υπηρεσία. Δηλαδή τα παιδιά έπαιρναν το πιάτο από εκεί που το σερβίριζε η μαγείρισσα το έβαζαν στο τραπέζι και έβαζαν και το κουταλομαχαιροπίρουνο. Κάθε κοινότητα είχε και την τραπεζαρία της [...].

Αθλοπαιδιές και εργασίες των παιδιών

[...] Έτρωγαν, λοιπόν τα παιδιά, πήγαιναν στο γήπεδο έπαιζαν, το απόγευμα, ή πολλές φορές έκαναν και εργασίες. Δηλαδή έλεγαν ότι σήμερα πρέπει να μεταφέρουμε αυτόν τον σωρό με τα πολλά ξύλα, διότι τότε μόνο καυσόξυλα υπήρχαν, και να τον πάμε εκεί που ήταν η ενδεικνυόμενη θέση. Μια ώρα ή λιγότερο, έκαναν αυτή την εργασία, δηλαδή έπαιρναν από δύο-τρία ξύλα στα χεράκια τους τρεις-τέσσερις φορές και μετά έφευγαν. Είχαν και άλλες αθλοπαιδιές και άλλες απασχολήσεις. Κάναμε την καθαριότητα του χώρου, η κάθε ομάδα στο χώρο γύρω της. Το

απόγευμα έπαιρναν το απογευματινό τους και το βράδυ το φαγητό τους. Ήταν δε τέτοια η επάρκεια του φαγητού που τις περισσότερες φορές απογευματινό δεν έτρωγαν ποτέ. Στρώνονταν η τραπεζαρία με 120 πιάτα ρυζόγαλο και έμεναν όλα. Ευτυχώς που είχαμε το χοιροστάσιο και τα έπαιρναν και τα έτρωγαν τα γουρούνια [...].

Ιδιαίτερη σημασία δίνονταν στην ατομική καθαριότητα, όπως και στην καθαριότητα του χώρου. Στην φωτογραφία παιδιά της Παιδόπολης Ζηρού κατά την πρωινή τους καθαριότητα (Αρχείο: Β. Σάνδρης).

Οι κοινοτάρχες

Ανά τρεις ομάδες υπήρχε ένας κοινοτάρχης, ο οποίος ήταν υπεύθυνος κυρίως για τη διασκέδαση και τις αθλοπαιδιές των παιδιών που με νοσταλγία θυμούνται τα παιδιά της εποχής εκείνης:

⇒ *Μαρτυρία: Κώστα Δήμου,
Παιδοπολίτης στον Ζηρό 1950-'55.*

[...] Είχαμε και τρεις ομαδάρχες Κερκυραίους. Φαινόμενα! Ο Χρήστος ο Γκερέκος, ένας Γεώργιος Ματζαβίνος και προπαντός θυμάμαι τον Διονύσιο Γκέρκη, κύριος "Νιόνιος", καθώς και ένας Χρήστος Πνευματικάτος από την Κεφαλονιά. Ο κύριος "Νιόνιος" ήταν το κάτι άλλο λες και έπεσε από άλλο πλανήτη. Αυτός μας έκανε και προσκοπισμό, μας διάβαζε και βιβλία, μας έκανε και χειροτεχνία, μας μάθαινε μπάσκετ, βόλεϊ, ποδόσφαιρο. Διοργάνωνε γυμναστικές επιδείξεις στην Παιδόπολη, μας έκανε τα καλοκαίρια τα λεγόμενα "καμπφάιερ". Ξυπνούσαμε τα καλοκαίρια και κάναμε γυμναστική και αυτός ήταν μόνο με ένα μαγιό ασκητικότετος...[...]."

Μία από τις τραπεζαρίες της Παιδόπολης Ζηρού
(Αρχείο: Β. Σάνδρη)

⇒ *Μαρτυρία: Χρήστου Γούση, Βαριάδες Δωδώνης Ιωαννίνων.
Παιδοπολίτης στον Ζηρό, 1950-'56*

[...] Το καλοκαίρι είχε άλλο πρόγραμμα.

Σηκωνόμασαν το πρωί, δεν είχε σχολείο τότε, καμπανάκι κανονικά, πηγαίναμε τρώγαμε πρωινό. Πριν πάμε για πρωινό το καλοκαίρι κάναμε γυμναστική και μετά πηγαίναμε και τρώγαμε. Σημειωτέον ότι κάθε μήνα μας ζύγιζαν και μας μετρούσαν το ύψος. Όταν δεν παίρναμε βάρος μας στερούσαν λίγο το πρωινό παιχνίδι για να μην τρέχουμε και αδυνατίζουμε. Εμείς τι κάναμε; Πριν από το ζύγισμα πηγαίναμε και πίναμε ένα λίτρο νερό, για να αναπληρώσουμε αυτό που είχαμε χάσει!...

Μετά από το φαγητό, το καλοκαίρι, πηγαίναμε, είχε κάτι κιάσκια και εκεί μας διάβαζαν οι ομαδάρχες διάφορα βιβλία πάντοτε φιλολογικά, Ιούλιος Βερν: “Είκοσι χιλιάδες λέυγες υπό την θάλασσα”, “Οι τρεις σωματοφύλακες”, “Κόμης Μοντεχρήστος” τέτοια μυθιστορήματα.

Στις δέκα ή ώρα είχαμε το δεκατιανό. Είχαμε ένα γεύμα παραπάνω το καλοκαίρι από τον χειμώνα. Είχαμε πέντε γεύματα το καλοκαίρι, τέσσερα τον χειμώνα.

Είχαμε το δεκατιανό, το μεσημεριανό, το απογευματινό που θα ήταν κανένα ρυζόγαλο που οι πολλοί το αφήναμε. Μας πίεζαν λίγο να μην το αφήνουμε. Το ψωμί ήταν απεριόριστο. Το τυρί ήταν απεριόριστο και έμενε εκεί. Το πιάτο κανονικές μερίδες, πλήρεις. Η ποιότητα ήταν: τα καλύτερα κρέατα και τα καλύτερα φρούτα, χωρίς καμία οικονομία. Το ψωμί το βγάγαμε εμείς εκεί στον φούρνο[...].

Συμμετοχή των παιδιών στην καθαριότητα του χώρου στην Παιδόπολη του Ζηρού.
(Αρχείο: Ζηρού)

Η ιεραρχία και η διαβίωση του προσωπικού

⇒ *Μαρτυρία: Πέτρου Μπούνα,*

Κοινοτάρχης στον Ζηρό 1951-’56., διαχειριστής στην “Αγ. Ελένη” και μετέπειτα προϊστάμενος στα “Σπίτια Παιδιού”.

[...] Ο Ζηρός ήταν, νομίζω, μία από τις πιο ξεχωριστές Παιδοπόλεις από πλευράς δομής και τοπίου. Το γνωρίζατε και είδατε τι ειδυλλιακό τοπίο είναι μέσα σε μία λίμνη, αλλά αυτά ήταν να τα ζούσατε τότε. Σε παρένθεση να πω ότι εκεί ήταν ίσως τα καλύτερα χρόνια που πέρασα στη ζωή μου. Προσωπικό είχε περίπου τους εκατό.

Αρχηγός τότε ήταν κάποια Ευθαλία Τόζιου. Φεύγοντας εκείνη ήρθε η Καίτη Πάντου από τον Βόλο. Υπαρχηγός ήταν ένας γεωπόνος, λεγόταν Μαυρομάτης, ο οποίος εκτός από τα καθήκοντά του [ως υπαρχηγός], σαν γεωπόνος είχε ασχοληθεί και με μία έκταση που καλλιεργούσε, μαζί με έναν ειδικό, τον Θωμά Μποτινή γεωργοτεχνίτη. Βγάζαμε το καλοκαίρι ντομάτες, μελιτζάνες, διάφορα ζαρζαβατικά και τροφοδοτούσε την Παιδόπολη. Ήταν δίπλα στη λίμνη απέναντι από το χοιροστάσιο [...].

Πρέπει να σημειωθεί ότι όλο το προσωπικό, εκτός των δασκάλων, οι οποίοι ανήκαν στο υπουργείο Παιδείας, όφειλε να διαμένει, μέχρι το 1969 περίπου, μέσα στην Παιδόπολη, αλλά να είναι και ανύπανδρο, έτσι ώστε να μπορεί να αφιερωθεί εξολοκλήρου στην φροντίδα των παιδιών. Αργότερα μπορούσε το προσωπικό να διαμένει και εκτός Παιδοπόλεως.

Οι ομαδάρχισσες ή ομαδάρχες αρχικά, ήταν τελειόφοιτοι γυμνασίου από την γύρω συνήθως περιοχή. Αργότερα προσλαμβάνονταν και τελειόφοιτοι της

Φωτογραφία του 1951 στο Ζηρό: διακρίνονται η αρχηγός Τόζιου, Γκανιάτσας και Π. Μπούνας (Φώτο αρχείο Πέτρου Μπούνα).

παιδαγωγικής ακαδημίας, κυρίως πρώην τρόφιμοι Παιδοπόλεων, οι οποίοι υπηρετούσαν ως ομαδάρχες και κοινοτάρχες μέχρι να διοριστούν. Στη μαρτυρία που ακολουθεί φαίνονται οι δύσκολες συνθήκες κάτω από τις οποίες οι ομαδάρχες, νεαρές γυναίκες στην πλειοψηφία τους, εργάζονταν.

⇒ *Μαρτυρία: Ευαγγελίας Κοντοδήμου, Ομαδάρχισσας στον Ζηρό από το 1957 έως το 1960.*

[...] ...παίρναμε τότε 830 δραχμές. Ήταν καλά λεφτά, είχαμε το ΙΚΑ μας, ένδυση και υπόδηση και φαγητό. Αυτά ήταν ελεύθερα λεφτά. Είχαμε όμως πολλές δυσκολίες. Εμένα οι γονείς μου, η οικογένειά μου ήταν στην Άρτα, μπορούσαν να περάσουν και σαράντα μέρες και να μην έχω μπορέσει να κατέβω σπίτι μου. Συνήθως έβγαινε το προσωπικό κάθε οκτώ ή κάθε δέκα πέντε ημέρες, διότι πολλές φορές τύχαινε να αρρωστήσει η δεσποινίδα του άλλου θαλάμου οπότε δεν μπορούσε να σε καλύψει. Βγαίναμε Κυριακή απόγευμα και το βράδυ πάλι μέσα. Δεν τα αφήναμε τα παιδιά. Εκτός από την άδεια.

Όταν λέμε έξοδο του προσωπικού ήταν η εξής: έφευγες την Κυριακή το μεσημέρι στις 2 η ώρα, κατέβαινε το υπηρεσιακό αυτοκίνητο στην Άρτα, πήγαινες να δεις τους δικούς σου, ή αυτοί που ήταν ξένοι πήγαιναν για κανέναν καφέ ή σινεμά και 10-11 η ώρα φεύγαμε, ξαναγυρίζαμε στη Παιδόπολη. Πώς θα αφήνες τα παιδιά μόνα τους; [...].

Διακρίνονται οι κοινοτάρχες Δ. Γκέρκης, και Π. Μπούνας με συναδέλφους τους στην Παιδόπολη του Ζηρού το 1951. (Φώτο αρχείο Πέτρου Μπούνα)

Η άποψη των παιδιών για το προσωπικό

Στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι αναμνήσεις των παιδιών όσον αφορά το προσωπικό και κυρίως τους ομαδάρχες και κοινοτάρχες, με τους οποίους έρχονταν σε άμεση επαφή είναι καλές, όπως φαίνεται από τις μαρτυρίες που ακολουθούν, χωρίς, βέβαια, να αποκλείονται σε λίγες περιπτώσεις και παράπονα, τα οποία είχαν προσωπικό χαρακτήρα.

Ομάδα παιδιών με τις ομαδάρχισσές τους στον Ζηρό το 1952. (Αρχείο: Π. Μπούνα)

⇒ *Αντώνης Βενέτης,*

Παιδοπολίτης στον Ζηρό, 1955-’58.

[...] Αυτό που μου έκανε εντύπωση είναι ότι το ενδιαφέρον του προσωπικού ήταν αυθόρμητο. Δεν υποκινούνταν από κάποια σχέση εργασίας ή επαγγελματισμού. Το προσωπικό έμενε και αυτό μέσα στην Παιδόπολη. Θυμάμαι έπαιρναν μια φορά την εβδομάδα άδεια. Και θυμάμαι την ομαδάρχισσα που είχα, που ήταν μια ωραία γυναίκα, η Αλεξάνδρα Ελεφάντη... οι ομαδάρχισσες, οι νεαρές αυτές κοπέλες, πρόσφεραν πολλές υπηρεσίες και έδειχναν ένα ενδιαφέρον ειλικρινές [...].

⇒ *Μαρτυρία: Γιώργου Πάζιου, Τοπόλιανα Ευρυτανίας,*

Παιδοπολίτης Ζηρού 1950-’55.

[...] ... σε γενικές γραμμές ήταν καλό το κλίμα. Είχαν πάρα πολύ αυστηρές εντολές. Ερχόταν οι εντεταλμένες κυρίες της βασίλισσας, η κυρία Λελούδα και η Αγγελοπούλου. Αυτή ήταν κέρβερος. «Παιδιά τι παράπονο έχετε; Μήπως αυτό, μήπως τ’ άλλο;», και έτρεμαν και οι ίδιες [οι ομαδάρχισσες] μη βγω εγώ και πω «ότι έχω παράπονο ότι αυτή με έδειρε και με κλώτσησε», οπότε θα την έστελναν σπίτι της. Τα λέω τώρα από καρδιάς, ούτε βασιλικός ήμουνα ποτέ. Τη Βασιλεία ποτέ δεν την χώνεψα αν και έχω μία μεγάλη ευγνωμοσύνη στη Φρειδερίκη που έκανε αυτό το ίδρυμα. Γιατί χάρη σ’ αυτή και μορφώθηκα και από εκεί βγήκαν και γιατροί, δικηγόροι, δάσκαλοι, τεχνίτες. Εγώ πήρα πτυχίο τεχνικής σχολής τότε [...].

⇒ *Μαρτυρία Μάριου Σκαφίδα, Συκά Υπάτης*

Παιδοπολίτης Ζηρού, 1950-’55

[...] Τα καλύτερα λόγια έχω να πω για τον Γκέρκη και γι’ αυτή την κοπέλα την Ευγενία την Καζαμία από την Άρτα. Ήταν και άλλες τρεις, αλλά νομίζω ότι μόλις τις δω μετά από τόσα χρόνια θα τις γνωρίσω. Η Καζαμία ήταν μία παχολούλα ψηλή, ευγενέστατη από την Άρτα. [...].

Οι σχέσεις με το προσωπικό με τις ομαδάρχισσες πώς ήταν;

Καλές σε όλα τα παιδιά φέρονταν ωραία. Μα δεν μπορούσαν να κάνουν και διαφορετικά. Να χτυπήσουν παιδί; Εγώ δεν είδα ποτέ. Γιατί ήμουν και εγώ ζόρικος [...].

Πάσχα του 1951 στον Ζηρό (Αρχείο: Π. Μπούνα)

⇒ *Μαρτυρία Βασιλή Αντωνιάδη, Αλεποχώρι Μπότσαρη*

Παιδοπολίτης Ζηρού 1950-’57

[...] *Οι σχέσεις με το προσωπικό πώς ήταν;*

Πολύ καλές, πάρα πολύ καλές και κάθε δέκα πέντε του μηνός μας ερχόταν ή ο Κωνσταντίνος ή η Φρειδερίκη ή και οι πριγκίπισσες. Είχαμε κάθε δέκα πέντε ημέρες επίσκεψη και έβλεπαν πώς περνάμε, τι κάνουμε. Κάθε Σαββατοκύριακο ήμασταν στο γήπεδο με μπάλα, μπάσκετ, βόλει. Μία φορά την εβδομάδα πηγαίναμε στο υπόστεγο που είχαμε και καθαρίζαμε τα φασολάκια, ετοιμάζαμε για το φαγητό. Ήταν σαν να είσαι στο σπίτι σου.

Δηλαδή αισθανόσασταν ευχάριστα εκεί;

Πολύ ευχάριστα.

Δεν είχατε κανένα παράπονο;

Όχι, ποτέ ! [...].

⇒ *Μαρτυρία: Μαργαρίτη Δρίβα, Βόλος*

Παιδοπολίτης Ζηρού 1950-’56.

[...] *Οι σχέσεις με το προσωπικό ήταν καλές;*

Καλές είναι και στο σπίτι, αλλά υπάρχουν και παρεξηγήσεις και με τη μάνα σου και με τον πατέρα σου. Εγώ μπορώ να πω γενικά ότι οι σχέσεις ήταν καλές. Όταν ένας ομαδάρχης έχει σαράντα άτομα μέσα, από εκεί και πέρα είναι ευκολονόητο εάν οι σχέσεις είναι με όλους καλές ή όχι. Υπάρχουν παρεξηγήσεις, υπάρχουν κόντρες. Διάφοροι χαρακτήρες, οι οποίοι πλάθονταν τον καιρό εκείνο εκεί μέσα.

Παιδιά με ομαδάρχισσες στον Ζηρό αρχές της δεκαετίας του '50
(Αρχείο: Π. Μπούνα)

Όταν δεν έχεις τη μάνα σου, τον πατέρα σου να σε προωθήσουν κάπου και έχεις τον ομαδάρχη και σε προωθεί, οι χαρακτήρες διαμορφώθηκαν από τους ανθρώπους αυτούς. Και εγώ τα παιδιά που είδα έξω στην πορεία, ήταν όλα ξεπεταγμένα, δεν ήταν παιδιά που μπορούσες να πεις ότι ήταν φοβισμένα. Δεν ήταν φοβισμένα, που σημαίνει ότι η διαπαιδαγώγηση που έγινε εκεί μέσα πρέπει να ήταν καλή. Αυτή είναι η άποψη η δική μου. Εγώ δεν είχα προβλήματα [...].

Ποινές

Όσον αφορά στις ποινές, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των στελεχών που ακολουθούν, αλλά και των περισσότερων παιδιών, φαίνεται ότι οι οδηγίες ήταν αυστηρές στη μη χρησιμοποίηση βίας. Παρ' όλα αυτά αναφέρονται, σπάνια, και εξαιρέσεις. Η πλειοψηφία των μαρτυριών, όμως, αναφέρει ανώδυνες τιμωρίες:

⇒ *Μαρτυρία: Πέτρου Μπούνα, Γιάννενα.*

Κοινοτάρχης στον Ζηρό 1951-'56 υπαρχηγός και διαχειριστής στην "Αγ. Ελένη" και μετέπειτα στα "Σπίτια του Παιδιού".

[...] Οι οδηγίες που σας έδιναν από "πάνω" ποιές ήταν;

Αγάπη προς τα παιδιά! Γιατί και το προσωπικό μη νομίζετε ότι ήταν προσωπικό με κάποιες γνώσεις αγωγής κ.τ.λ. Και μάλιστα ήταν τόσο αυστηρές οι οδηγίες που δεν μπορούσες να χτυπήσεις παιδί. Έχουν απολυθεί πάρα πολλοί υπάλληλοι που έδωσαν ένα χαστούκι σε παιδί. Έχουν απολυθεί!

Το βοηθητικό προσωπικό της Παιδόπολης του Ζηρού, σύμφωνα με τις μαρτυρίες, ήταν ιδιαίτερα αγαπητό στα παιδιά. (Αρχείο: Κ. Τραγανού)

Έχετε προσωπική άποψη;

Βεβαίως! Όχι μία, αρκετές. Τις Παιδοπόλεις τις επόπτευαν οι εντεταλμένες κυρίες. Τον Ζηρό, την “Αγία Ελένη” στα Γιάννενα και την “Καλή Παναγιά” τις είχε υπό την εποπτεία κάποια Ελένη Αγγελοπούλου. Κάποιο παιδί που το χτύπησε κάποια κοπέλα, του έδωσε έναν μπάτσο, αυτά [τα παιδιά] επειδή ήξεραν κιάλας, αμέσως πήγε και παρουσιάστηκε στην Αγγελοπούλου και της είπε ότι η τάδε ομαδάρχης με χτύπησε. Την ίδια ώρα αποζημίωση και έφυγε [...].

⇒ *Μαρτυρία: Ευαγγελίας Κοντοδήμου.*

Ομαδάρχισσας στον Ζηρό από το 1957 έως το 1960.

[...] Τι είδους τιμωρίες επέβαλαν;

Να, σήμερα το απόγευμα δεν θα βγεις να παίξεις στο γήπεδο. Ή π.χ. θα πας να βοηθήσεις να καθαρίσουν τις πατάτες. Τέτοια πραγματάκια, όχι βάνουσα πράγματα: όπως π.χ. να καθίσεις τιμωρία μέσα, να απομονωθείς. Γιατί έφερνες αντίθετο αποτέλεσμα. Δεν έφερνες καλό αποτέλεσμα, γιατί αν σου αγρίευαν περισσότερο, το εισέπραττες στη συνέχεια εσύ. Δεν μπορούσες να το διώξεις από πάνω σου, γιατί είχες την καθημερινότητα [...].

Σπάνια συναντά κανείς άσχημες συμπεριφορές εκ μέρους του προσωπικού. Μεμονωμένες αναφορές σε “καψόνια” υπάρχουν, ενώ άλλοι, της ίδιας χρονικής περιόδου, τα εκλαμβάνουν ως σωματική άσκηση ή ως υποχρέωση. Αρκετοί μάλιστα πρώην τρόφιμοι θεωρούν τις τιμωρίες ως δικαιολογημένες ή ακόμη και ως μέσον διαπαιδαγώγησης.

⇒ *Μαρτυρία: Ιωάννη Πρίτζου*

Παιδοπολίτης στον Ζηρό 1957-’60.

[...] Η αυστηρότητα εξαντλούνταν στο πρόγραμμα;

Στην τήρηση του προγράμματος βασικά. Δηλαδή σου έλεγε οχτώ η ώρα εγεγνήριο, θα πας στην προσευχή ή θα πας εδώ, θα πας εκεί. Αν καθυστερούσες μπορεί να σου είχε και ποινές.

Τι είδους ποινές;

Να σε βάλει π.χ. να κάνεις τον θαλαμοφύλακα ή να σε βάλει να στρώσεις τα κρεβάτια ή να κάνεις φασίνα [...].

Η μαρτυρία του Κώστα Τραγανού, παιδί φονευθέντος αντάρτη του ΔΣΕ και μεγαλωμένου στην Παιδόπολη του Ζηρού, της “Αγίας Σοφίας” Αγριάς, της “Καλής Παναγιάς” στη Βέροια και αργότερα υπάλληλου της Παιδόπολης του Ζηρού μέχρι που συνταξιοδοτήθηκε, έχει ιδιαίτερη βαρύτητα.

Ο κοινοτάρχης με παιδιά της Παιδόπολης κατασκευάζοντας τον κήπο γύρω από τον θάλαμο της ομάδας (Αρχείο: Π. Μπούνα)

⇒ *Μαρτυρία: Κώστα Τραγανού.*

Παιδόπολη Λαμίας, “Αγ. Ανδρέα”, Ζηρού, Βέροιας και αργότερα υπάλληλου Παιδοπ. Ζηρού.

[...] Είχατε κι’ εσείς τιμωρίες;

Πως δεν είχα. Πολλές τιμωρίες.

Ήταν δικαιολογημένες;

Δικαιολογημένες. Για μένα ναι, δικαιολογημένες. Αλλά υπήρχαν κάτι πράγματα που ήταν, πώς να σας το πω, ήταν άτομα που δεν έπρεπε να είναι μέσα στην Παιδόπολη [...].

[...] Με όποιο λογικό παιδί και αν συζητήσεις τώρα λέει: «Καλά μου κάνανε τότε, γιατί έγινα άνθρωπος!». Μιλάω για μένα. Αν τότε δεν μου είχαν φερθεί σκληρά, καλομαθημένο παιδάκι ήμουν κι’ εγώ, τι θα ήμουν; Δεν ξέρω. Είμαι αυτό που είμαι σήμερα. Κοιτάξτε σας είπα από την αρχή, αναγκαίο κακό ήταν η περίπτωση αυτή! Τώρα αν θα πούμε πώς φερόταν ο τάδε... Ήταν σκληρός και λόγω χαρακτήρα. Εγώ τους κρίνω γιατί έγιναν συναδέλφοι μετά, τους κρίνω και σαν συναδέλφους[...].

[...]Να σκεφτείτε τη λεγόμενη ομαδάρχισσα, «μάννα» εγώ τη λέω, γιατί ήταν «μάννα», είχε σαράντα πέντε παιδιά. Μόλις έβγαζε το Γυμνάσιο δέκα οκτώ χρονών, πέστε είκοσι, ερχόταν και γινόταν «μάννα» σαράντα τεσσάρων παιδιών. Σκεφτείτε τώρα τη θέση αυτής. Είχε μία βέργα. Οι περισσότεροι κατακρίνουν τη βέργα. Κάθε δασκάλα είχε μία βέργα. Τι να κάνουμε δηλαδή, τέτοια ήταν η εποχή μας. Τώρα αν αναλογιστούμε, δεν μπορώ να πω τον εαυτό μου αμόρφωτο, αλλά όμως αν το συζητήσουμε βαθειά, γιατί τώρα τι κάνουμε; Είναι καλύτερα τα συστήματα; Για να συγκρίνουμε τη βέργα της «μάννας» ομαδάρχισσας σαράντα τεσσάρων παιδιών, προσέξτε τι λέω,

επί εικοσιτετραώρου βάσης, με τη μάνα των τριών, των τεσσάρων ή των πέντε παιδιών στο καθημερινό σπίτι. Πόσα λάθη κάνουμε σήμερα; Αν και δεν είμαι υπέρ της βίας... [...].

[...] Όμως οι περισσότεροι και οι περισσότερες γυναίκες που ασχολούνταν με τα παιδιά ήταν ηρωίδες για μένα. Και σε τούτη την Παιδόπολη και στην Αγία Ελένη και στη Λάρισα που γνώρισα και στο Βόλο και στην Καβάλα [...].

Είναι αρκετές οι μαρτυρίες που αναφέρουν τη διακοπή της εργασίας σε ομάδες δάρχισσες, οι οποίες έδειξαν ανάρμοστη συμπεριφορά.

Η ποικιλία των μαρτυριών σχετικά με το θέμα αυτό φαίνεται ότι οφείλονταν στην προσωπικότητα της ομάδας δάρχισσας, της εκάστοτε αρχηγού, αλλά και στην συμπεριφορά των ίδιων των παιδιών, όπως σήμερα παραδέχονται. Πάντως τα περισσότερα παιδιά εκφράζονται με θερμά λόγια για το προσωπικό της εποχής εκείνης, αλλά και αργότερα.

Η υγειονομική περίθαλψη

Η υγειονομική περίθαλψη και παρακολούθηση της ανάπτυξης των παιδιών μπορεί να θεωρηθεί για την εποχή εκείνη υποδειγματική, παρά τις αρχικές δυσκολίες. Δεν υπάρχει παιδί, στο δικό μας αρχείο, που να εξέφρασε κάποιο παράπονο για την υγειονομική περίθαλψη. Κάθε Παιδόπολη είχε αναρρωτήριο με νοσοκόμες και γιατρό ο οποίος επισκέπτονταν καθημερινά την Παιδόπολη. Στον Ζηρό υπήρχε μεγάλο αναρρωτήριο επαρκώς εξοπλισμένο ακόμη και με ακτινολογικό μηχάνημα και οδοντιατρείο⁶³. Υπήρχε στενή μηνιαία παρακολούθηση του βάρους και του ύψους των παιδιών. Τα απαραίτητα εμβόλια και τυχόν ασθένειες καταγράφονταν σε ατομική καρτέλα. Σε περίπτωση σοβαρότερων περιπτώσεων, συχνές ήταν τότε οι δερματοπάθειες, τα παιδιά μεταφέρονταν σε περιφερειακά δημόσια νοσοκομεία ή στην Αθήνα για περαιτέρω θεραπεία.

⇒ *Μαρτυρία: Πέτρου Μπούνα, Γιάννενα,*

Κοινοτάρχης στον Ζηρό 1951-’56 υπαρχηγός και διαχειριστής στην “Αγ. Ελένη” και μετέπειτα στα “Σπίτια του Παιδιού”.

[...] Το αναρρωτήριο ήταν αρκετά εξοπλισμένο. Ερχόταν δύο φορές την εβδομάδα γιατρός από την Φιλιπιάδα κάποιος Νάκος εκτός από τα έκτακτα που πήγαινε το αυτοκίνητο και τον έπαιρνε αμέσως. Είχε μία αίθουσα που ήταν για τα παιδιά και μία άλλη για το προσωπικό. Αν αρρώστανε κάποιος από το προσωπικό δεν μπορούσε να καθίσει στο δωμάτιό του θα πήγαινε στο αναρρωτήριο. Το ίδιο και για τα παιδιά [...].

Εκτός του ατομικού δελτίου και του δελτίου σωματολογικού ελέγχου κάθε τροφίμου η Παιδόπολη διατηρούσε και δελτίο ατομικής κατάστασης της Ειδικής Υπηρεσίας Περιθάλψεως Ελληνοπαιδων, η οποία ιδρύθηκε τον Απρίλιο του 1948⁶⁴.

63. Μαρτ.: Κ. Τραγανός Κώστας.

64. ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ, ό. π. σελ. 229.

Το αναρρωτήριο της Παιδόπολης Ζηρού. Διακρίνεται ο γιατρός με τις αδελφές νοσοκόμες. (Αρχείο R. Pfenninger)

Διασκέδαση-Αθλοπαιδιές

Η διασκέδαση αφορούσε κυρίως ενασχόληση με διάφορα αθλήματα μέσα στο χώρο του Ζηρού, όπου υπήρχε γήπεδο ποδοσφαίρου, γήπεδο μπάσκετ με φωτισμό, βόλεϊ, ενασχόληση με τον κήπο. Ακόμη διοργανώνονταν διάφορες θεατρικές παραστάσεις, κυρίως Χριστούγεννα ή Πάσχα.

Στο σημείο αυτό αξίζει να παραθέσουμε την μαρτυρία του ίδιου του κοινοτάρχη Διονύση Γκέρκη, σχετικά με την κατασκευή του γηπέδου ποδοσφαίρου και του μπάσκετ. Ο Διονύσης Γκέρκης, σήμερα (2014) ενενήντα ετών, ζει στην Αυστραλία και σε τετράωρη τηλεφωνική συνομιλία που είχαμε μαζί του θυμάται τα εξής:

Η παρακολούθηση της σωματικής ανάπτυξης των παιδιών ήταν, από την ίδρυση των Παιδοπόλεων, συστηματική και περιλάμβανε την ανά μήνα παρακολούθηση και καταγραφή του ύψους και του βάρους τους. Σε περίπτωση δε που η ανάπτυξη του βάρους ήταν ελλιπής ακολουθούσε ειδική διαιτητική αγωγή, η “υπερτροφία”. (Αρχείο R. Pfenninger)

Τα γήπεδα ποδοσφαίρου και μπάσκετ της Παιδόπολης του Ζηρού
(Αρχείο: Β. Σάνδρη)

⇒ *Μαρτυρία Διονύση Γκέρκη, Μελβούρνη.*
Κοινοτάρχης στον Ζηρό 1950-'58.

[...] Αυτό ήθελα να σας πω τώρα. Κάθομαι τώρα καμιά φορά θυμάμαι και λέω: τι κουράγιο είχα!

Το γήπεδο που ήταν λίγο στρωμένο, ήταν πολύ μικρό. Πώς να το μεγαλώσω; Είχαμε χώρο βεβαίως, αλλά πώς να το μεγαλώσω; Με φτυάρια και με τσαπάκια δεν μπορείς. Την εποχή εκείνη ακριβώς, ήμουνα και τυχερός, περνούσαν και έφτιαχναν το δρόμο Γιάννενα - Πρέβεζα. Τον ασφαλτόδρομο. Όταν έφτασαν κοντά σε μας, κατεβαίνω κάτω και βρίσκω τον προϊστάμενο. Ήταν ένα καφενεδάκι πρώτα, πολύ μικρό, κάτω από την Παιδόπολη, όπως είναι και τώρα. Τώρα είναι πολύ μεγάλο και ωραίο, τότε ήταν μια ταβερνούλα, μια παράγκα. Καθήσαμε εκεί, τον κέρασα κάτι και του λέω:

- «Μπορείς να φέρεις την μπουλντόζα πάνω στη Παιδόπολη να μου ανοίξεις το γήπεδο;».

- «Τι λες μωρέ; Κοστίζει... και τούτο και τ' άλλο!»

- Του λέω: «Άκουσε! Πόσους εργάτες έχεις;»

- «Δέκα ήμαστε εδώ, και εγώ έντεκα».

- «Αν σου κάνω μία πρόταση; Όσο καιρό είσαστε εδώ κάτω, αν μου κάνεις τις διαστάσεις του γηπέδου που θα σου δώσω, θα τρώτε πρωί, μεσημέρι και βράδυ και δεν θα πηγαίνετε στη Φιλιπιάδα να τρώτε. Μπορείς να το κάνεις;».

Δώσαμε τα χέρια, χωρίς να ρωτήσω την αρχηγό.

- «Θα αρχίσεις από αύριο;»

- Μου λέει: «Ναι!».

Πάω στην αρχηγό, όταν τελειώσαμε, και της λέω αυτό κι' αυτό.

- «Τι λές; κ.τ.λ.»

- «Αρχηγέ, Εδώ ρίχνουμε [πετάμε] τα φαγητά. Την ώρα που θα τρώνε οι τεχνίτες στο εστιατόριο θα βάλουμε και τους τεχνίτες από την τάδε εταιρεία».

- Μου λέει: «Εντάξει, εντάξει!»

Και κατεβήκαμε στο γήπεδο, μετρήσαμε όλα τα πάντα και όταν τελειώσαμε, δεν είχαν φτάσει στη Φιλιπιάδα ακόμα αυτοί για το δρόμο, έρχονταν και τρώγανε.

Μου έφτιαξαν το γήπεδο, μου έφτιαξαν και το μπάσκετ. Μου το έστρωσαν και αυτό. Τώρα χρειάζομουν να βάλω στο μπάσκετ φώτα. Το καλοκαίρι δεν μπορούσες να παίξεις με τη ζέση, γιατί το καλοκαίρι κάνει ζέση στο Ζηρό. Πάω στο λογιστήριο, ήταν δύο, λέω:

- «Κε Φωτόπουλε αυτό κι' αυτό».

- «Δεν δίνει η Βασιλίσα για τέτοια πράγματα λεφτά».

- «Δεν δίνει; Καλά!»

Ακριβώς εκείνη την εποχή, γι' αυτό σας λέω ότι ήμουνα τυχερός, αλλάζανε τις γραμμές από

110 Volt σε 220 Volt. Έφτιαχαν και τα έργα στο φράγμα του Λούρου. Πάω στο Λούρο και βρίσκω το αφεντικό, τον προϊστάμενο και του εξηγώ!

Μου λέει: «Θα έρθουμε στον Ζηρό να ελέγξουμε τις κολώνες».

- «Ε, τότε, του λέω, δεν θα μπορέσεις να βάλεις και δύο κολώνες, μια στο ένα καλάθι και μια στο άλλο;».

- Μου λέει: «Θα χρειαστεί εκείνο και το άλλο...».

- Του λέω: «Πόσες τρύπες θα ανοίξετε για να βάλετε τις κολώνες στο δρόμο της Παιδοπόλεως;».

- Λέει: «Τόσες...».

- «Αν ανοίξουμε εμείς τις τρύπες θα μας κάνεις τη χάρη;».

Και οι εργάτες, οι τεχνίτες πραγματικά όλοι με βοήθησαν, ανοίγουμε με τα μεγάλα παιδιά, ήταν πολλά παιδιά, ρίχναμε και λίγο νερό το βράδυ για να μαλακώσει κάναμε δεν ξέρω πόσο βάθος και διάμετρο, τις κάναμε, ήρθανε και ύστερα του λέω:

- «Εσύ επειδή μου είπες ναι, δεν μπορώ τους άλλους, θα έρχεσαι να τρως εδώ.

- «Μπράβο ρε Κερκυραίε!..», μου λέει. Και μου έβαλε τα φώτα, έβαλε λάμπες χωρίς να πληρώσω μια δραχμή.

Μετά στρώσαμε το τσιμέντο στο μπάσκετ, γιατί ήταν χώμα. Λέω στους εργάτες που ήταν εκεί:

- «Αν φέρω εγώ το τσιμέντο, θα μου το στρώσετε;».

Πάω στην Άρτα στους προσκόπους πάλι, μου είχαν πει οι τεχνίτες πόσο τσιμέντο θέλουν, βρήκαμε να μας το δώσουν τζάμπα έστειλα το αυτοκίνητο των τριών τετάρτων με τον οδηγό, πήγα κι' εγώ, φορτώσαμε τα τσουβάλια με το τσιμέντο, με τον άμμο. Εν τω μεταξύ για να γίνει η στρώση με το τσιμέντο πρέπει να έχει και λίγο χαλικάκι από κάτω. Πήρα όλη την Παιδόπολη, μικρά και μεγάλα παιδιά, να πάμε απέναντι σε ένα βουναλάκι, όπου υπήρχαν πέτρες όπως στη θάλασσα και με σακουλάκια, με τις τσέπες τους, γέμιζαν τις τσέπες και έτσι το στρώσαμε, βοήθησα κι' εγώ όσο μπορούσα κι' έτσι κάναμε το τσιμέντο!

Και το σπουδαιότερο, πώς έκανα τα καλάθια. Τα καλάθια τα έκανα με τσιμέντο. Το συνεργείο έκανε το καλούπι, ριζανε μέσα το τσιμέντο με βέργες από σίδηρο, το ταμπλό με ξύλο, πήγα και αγόρασα το καλάθι κ.τ.λ.

Ύστερα ήθελα για τα παιδιά παπούτσια, θέλαμε στολή. Αυτά δεν τα έδινε η Παιδόπολη γιατί ήταν επιπλέον. Είχαν ένα ποσό για τροφή, για ρούχα, για διδασκαλία και για ιατρική περίθαλψη. Αυτά δεν ήταν στο πρόγραμμα και γι' αυτό σκέφτηκα το εξής: Να πούμε τα κάλαντα. Δώδεκα παιδιά να τραγουδάμε τα κάλαντα. Ξέρεις ήμουνα και λίγο μουσικός, έπαιζα κορνέτα στη Φιλαρμονική Κερκύρας, είχα βγει και με την μπάντα έξω, όταν ήμουνα στη Κέρκυρα. Σκεφτόμουν τι να κάνω... Πηγαίνω στον αρχηγό των προσκόπων στην Άρτα και του λέω να πάμε στο νομάρχη να του μιλήσω. Πήγα στο νομάρχη της Άρτας το λέω: δεν θέλω χρήματα, θα μου επιτρέψετε να έρθουμε με μια ομάδα παιδιών από τον «Άγιο Αλέξανδρο» Ζηρού να σας πούμε τα κάλαντα;

- Λέει: «Το όνομά σου;».

- «Λέγομαι Διονύσης. Είμαι κοινοτάρχης στη Παιδόπολη στον Ζηρό και θα 'θελα να πούμε τα κάλαντα».

- Λέει: «Ευχαρίστως».

Τελικά πήγαμε, όχι μόνο στο Νομάρχη, πήγαμε και στο Δήμαρχο, στον αρχηγό των προσκόπων, πήγαμε σε διάφορους επαγγελματίες που είχανε μαγαζιά. Μαζέψαμε αρκετά χρήματα και με τα χρήματα αυτά πήραμε παπούτσια. Ήτανε «Ελβιέλα». Εν τω μεταξύ κάναμε και μέσα στη Παιδόπολη έναν έρανο μεταξύ του προσωπικού, γι' αυτό το σκοπό, και τους έκανα και την αθλητική φορεσιά κι' έτσι ήταν όλα εντάξει.

Και όπως είπα προηγουμένως πήγαμε στην Κέρκυρα, πήραμε το κύπελλο και η Αγγελοπούλου πήρε ένα παράσημο από τη Βασίλισσα!...[...].

Προσκοπική εκδήλωση στην Παιδόπολη του Ζηρού το 1951, όπου ο προσκοπισμός ήταν ιδιαίτερα αναπτυγμένος. Στην κορυφή του λόφου δεσπόζει το θέατρο
(Αρχείο: Π. Μπούνα)

Το θέατρο

Το θέατρο, ίσως το μοναδικό στην δυτική Ελλάδα εκείνη την εποχή, που είναι κατασκευασμένο σε ύψωμα πάνω από το διοικητήριο ήταν το επίκεντρο των εκδηλώσεων που αφορούσαν τα παιδιά.

⇒ Μαρτυρία: *Πέτρου Μπούνα, Γιάννενα,*

Κοινοτάρχης στον Ζηρό 1951-’56 υπαρχηγός και διαχειριστής στην “Αγ. Ελένη” και μετέπειτα στα “Σπίτια του Παιδιού”.

[...] Υπήρχε και το θέατρο όπου γινόταν διάφορες ψυχαγωγίες. Αυτό το ψυχαγωγικό τμήμα του θεάτρου το είχα αναλάβει εγώ. Με καμία χροιά πολιτική για να το πάμε και εκεί το θέμα. Δεν μας

Το θέατρο, που σώζεται ως τις μέρες μας είχε κατασκευαστεί για 500 παιδιά.

είχαν δώσει κάποια οδηγία ξέρετε χτυπήστε μία πολιτική πλευρά... Ή εναντίον των κομμουνιστών... Δεν υπήρχαν τέτοια πράγματα. Και προς τιμήν τους αυτό! Εμένα, παρόλο που υπηρέτησα στα ιδρύματα της Βασιλίσσης, δεν με εκφράζει το πολίτευμα αυτό [...].

Από εκδήλωση στο θέατρο της Παιδόπολης του Ζηρού (Αρχείο: Π. Μπούνα)

Η διαπαιδαγώγηση

Σήμερα δύσκολα θα βρει κανείς τρόφιμο Παιδοπόλεως στην αντίληψη του οποίου να έπεσε καθ' οιονδήποτε τρόπο πολιτική καθοδήγηση εκ μέρους του προσωπικού. Το σύνθημα ήταν “πατρίς, θρησκεία, οικογένεια”, όπως λίγο-πολύ και στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών εκτός των Παιδοπόλεων. Βέβαια στο περιοδικό “Παιδόπολις”, το οποίο κυκλοφορούσε στις Παιδοπόλεις, χωρίς όμως η ανάγνωσή του να είναι υποχρεωτική, μπορεί να βρει κανείς άρθρα σχετικά με το “παιδομάζωμα” ή άλλες αντικομμουνιστικής φύσεως αναφορές. Το γεγονός, όμως, ότι η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών δεν θυμούνται παρόμοια αγωγή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η πολιτική προπαγάνδα ακόμη και αν υπήρχε δεν ασκούσαν συστηματικά και εν πάση περιπτώσει δεν επηρέασε τα παιδιά.

Η βασίλισσα Φρειδερίκη προβάλλονταν, βέβαια, ως η “μητέρα” των παιδιών. Δεν ήταν όμως λίγες οι περιπτώσεις εκείνες που με παρέμβαση της ίδιας ή του περιβάλλοντός της δόθηκαν λύσεις σε προβλήματα των παιδιών όπως π.χ. προσλήψεις ως προσωπικό σε Παιδοπόλεις ή σπίτια παιδιού⁶⁵.

⇒ *Αντώνης Βενέτης,*

Παιδοπολίτης στην παιδοπ. Ζηρού 1955-’58.

[...] Κάπου διάβαζα τελευταία ... για τη μοναξιά των Παιδοπόλεων...

65. Πολλές κοπέλες, οι οποίες τελείωναν την Οικοκυρική Σχολή της “Αγίας Βαρβάρας” διορίζονταν σε σπίτια παιδιού.

Δεν υπήρχε μοναξιά. Ήμασταν τετρακόσια παιδιά, ο χρόνος μας ήταν καλυμμένος, δεν είχαμε χρόνο για να σκεφτόμαστε τη μοναξιά μας. Υπήρχαν τα γήπεδα, το σχολείο, είχε θέατρο, μας πρόβαλαν ταινίες. Ποτέ προπαγανδιστικού περιεχομένου, ποτέ. Ταινίες, θυμάμαι κάτι με τον Τσάρλυ Τσάπλιν τέτοιες ταινίες, με προσκόπους, τις οποίες εμείς βέβαια σαν μικρά παιδιά τις περιμέναμε πώς και πώς.

Αλλά αυτό που θέλω να πω είναι ότι δεν γίνονταν ποτέ αρνητική προπαγάνδα. Βεβαίως ο καλός λόγος για τη Φρειδερίκη ακούγονταν. Και τη θυμάμαι κι'εγώ που μας είχε επισκεφτεί τρεις-τέσσερις φορές, όσο ήμουνα στον Ζηρό[...].

Όσον αφορά στις πολιτικές διακρίσεις παρόλο που στις Παιδοπόλεις υπήρχαν παιδιά με διαφορετικές οικογενειακές πολιτικές αφετηρίες κανένας παιδοπολίτης δεν μας έχει αναφέρει κάποιο περιστατικό πολιτικής διάκρισης!

⇒ *Μαρτυρία Κώστα Τραγανού*

Παιδόπολη Λαμίας, "Αγ. Ανδρέα", Ζηρού, Βέροιας και αργότερα υπάλληλου παιδοπο. Ζηρού.

[...] Εσείς σαν παιδοπολίτης είχατε νοιώσει κάποια διάκριση; Μου είπατε ότι ο πατέρας σας ήταν αριστερός, υπήρχε κάποια διάκριση μεταξύ παιδιών που ήταν αριστερών οικογενειών;

Καμία! Καμία, καμία! Το μόνο που ήταν σ' αυτό το πράγμα και θυμάμαι και εδώ στον Ζηρό, αλλά πιο πολύ στη Βέροια, ήταν μία φορά την εβδομάδα μας μάζευαν σε ένα σημείο κάτω από την εκκλησία στη Βέροια στα πλατάνια και επί δύο-τρεις ώρες αντικομμουνιστική θεωρία. Αυτό υπήρχε σε όλες τις Παιδοπόλεις. Όποιος σας πει όχι δεν λέει αλήθεια. Αλλά όμως το να με ξεχωρίζει εμένα... Στη Βέροια εγώ ήμουν φίλος με έναν Σταύρο Δαράλα και τον Παρχαλίδη που ήταν το ακριβώς αντίθετο από μένα. Οι γονείς τους ήταν ας πούμε εθνικιστές, όχι κομμουνιστές και ήμασταν φίλοι! Μαζί κοιμόμασταν, δεν μας χώρισε κανένας. Ούτε πήγε κανένας να μας χωρίσει! Το ότι είχαν αντικομμουνιστική θεωρία, είχαν! [...].

Η εκπαίδευση στην Παιδόπολη

Όπως σε κάθε Παιδόπολη έτσι και στην Παιδόπολη του Ζηρού λειτουργούσε εξετάξιο δημοτικό σχολείο, στο οποίο όφειλαν να φοιτήσουν όλα τα παιδιά. Σημειωτέον ότι την εποχή εκείνη στην επαρχία, λόγω της κατοχής και του εμφυλίου πολέμου, η φοίτηση στα σχολεία ήταν εξαιρετικά ελλιπής. Ελάχιστα παιδιά είχαν παρακολουθήσει ολοκληρωμένη δημοτική εκπαίδευση. Τα περισσότερα είχαν φοιτήσει 2-3 χρόνια πολλές φορές με διακοπές. Παράλληλα με την παρακολούθηση του Δημοτικού σχολείου μπορούσαν τα παιδιά να μαθητεύουν σε ορισμένα επαγγέλματα όπως του φούρναρη, του τσαγκάρη. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο Δημοτικό σχολείο ήταν το ίδιο με όλα τα σχολεία της επικράτειας, οι δε δάσκαλοι διορίζονταν από το υπουργείο παιδείας. Οι θέσεις των δασκάλων στον Ζηρό σύμφωνα με μαρτυρία του δάσκαλου Χρήστου Τσουμάνη ήταν προνομιούχες⁶⁶. Τα περισσότερα παιδιά θυμούνται με ευγνωμοσύνη τους δασκάλους τους, παρόλο που ορισμένοι από αυτούς ήταν αυστηροί:

⁶⁶ Σ.Σ.: Διότι τους εξασφαλίζονταν στέγη, πράγμα δύσκολο να εξευρεθεί στην περιοχή και τροφή. Βρίσκονταν επίσης κοντά σε συγκοινωνίες και στην πόλη της Φιλιππιάδας.

⇒ *Μαρτυρία: Χρήστου Γούση, Βαριάδες Δωδώνης Ιωαννίνων.
Παιδοπολίτης στην Παιδ. Ζηρού.*

[...] Είχαμε έναν δάσκαλο στην Τετάρτη τάξη ονόματι Παπακώστα από το Θεσπρωτικό της Πρέβεζας. Πολύ ωραίος άνθρωπος. [...] Ήταν ο κος Γκιόκας. Ήταν λίγο αυστηρός εκείνος αλλά δίκαιος [...] Ήταν ο κος Τάτης, ένας πολύ αξιόλογος άνθρωπος από το Πλικάτι Κονίτσης. Αυτός είχε την ατυχία να του πάρουν τα παιδιά και τη γυναίκα στο παραπέτασμα τότε και έμεινε μόνος. Ενδεχομένως δεν θα ήταν τότε στο χωριό αλλιώς θα τον είχαν πιάσει και αυτόν. Και το 1954-55 μάθαμε ότι ξαναγύρισαν.

Ήταν ο κος Κώττης, ο πατέρας του Γιαννάκη του Κώττη, και είχε τον γιό του τρόφιμο στην Παιδόπολη. Και μάλιστα αυτός έπαιζε μπάλα στον Αβέρωφ και πήγαινε με τον Νιόνιο τον Γκέρκη κάθε Σαββατοκύριακο έπαιρναν το λεωφορείο και έρχονταν εδώ [στα Γιάννενα] και έπαιζαν μπάλα. Ήταν η Κούλα η Κοντοδημητράτου, μια πολύ αξιόλογη δασκάλα η ο ποία είχε κλήση και στη μουσική. Μας μάθαινε τραγούδια, όργανα! Ο Γιάννης ο Τσανάκας από το Μέτσοβο. Άφησε, επειδή δεν είχε οικογένεια, όλη την περιουσία του στο Μέτσοβο.

Ο Κώστας ο Σώρος από το Θεσπρωτικό, ένας πολύ αξιόλογος δάσκαλος και αυτός. Ζει σήμερα στα Γιάννενα. Ο Μανώλης ο Λήτος είχε έρθει ένα διάστημα έκανε τον κοινοτάρχη και στη συνέχεια ήταν δάσκαλος. Ο Κώστας ο Καραγιάννης...

Δεν είπα τον πιο σπουδαίο δάσκαλο από όλους. Τον κο Φλώρο. Θεμιστοκλής Φλώρος. Είχε πανεπιστημιακή μόρφωση, είχε μετεκπαιδευτεί, ο Φλώρος τότε και ήταν διευθυντής στο Δημοτικό σχολείο. Το Δημοτικό σχολείο της Παιδοπόλεως ήταν εξατάξιο. Δύο ή τρεις τάξεις είχαν δύο τμήματα [...].

Αξιοσημείωτη είναι η ύπαρξη βιβλιοθήκης με βιβλία της κλασσικής λογοτεχνίας, τα οποία μπορούσαν να δανείζονται τα παιδιά.

Το σχολείο της Παιδόπολης Ζηρού (Αρχείο: Β. Σάνδρης).

⇒ *Μαρτυρία Κώστα Τραγανού*

Τρόφιμοι και αργότερα υπάλληλοι Παιδοπ. Ζηρού.

[...] *Βιβλιοθήκη υπήρχε τότε στην Παιδόπολη; Εξωσχολικά βιβλία διαβάζατε;*

Μεγάλη βιβλιοθήκη. Έχω σώσει εγώ μερικά από αυτά. Και μία μέρα ό,τι έχω από την Παιδόπολη θα τα πάω όλα.

Τι βιβλία δηλαδή; Λογοτεχνικά;

Λογοτεχνικά, απ' όλα. Π.χ. του Βίκτορα Ουγκώ. Τα χρεωνόμασταν. Υπήρχε κατάσταση, βάζαμε την υπογραφή μας, το παίρναμε, το διαβάζαμε... Οι «Μεγάλες προσδοκίες» ήταν το πρώτο βιβλίο που είχα διαβάσει. Και το έχω! [...].

Δάσκαλοι στον Ζηρό γύρω στο 1964.

Από δεξιά: Ι.Φωτίου, Ηλ.Ντάφης, Σωτ. Διαμάντης, Απ.Λέκκος, Θεμ.Φλώρος
(Αρχείο: Σπ. Διαμάντη)

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι πλειοψηφία των τροφίμων θεωρούν σήμερα την “κανονικοποίηση” της ζωής τους μέσα στην Παιδόπολη δηλαδή την πειθαρχία, την τήρηση του ωραρίου, την συμμετοχή σε διάφορες δουλειές, τον σεβασμό στην ιεραρχία κ.τ.λ. ως ένα θετικό που αποκόμισαν από την εμπειρία τους αυτή, παρά ως μειονέκτημα.

⇒ *Μαρτυρία Κώστα Τραγανού, Μελιταιά Δομοκού.*

Τρόφιμοι Παιδόπολης Λαμίας, “Αγ. Ανδρέα”, Ζηρού, Βέροιας και αργότερα υπάλληλοι Παιδοπ. Ζηρού.

[...] Η πειθαρχία ήταν αναγκαίο κακό, διαφορετικά δεν θα γινόταν τίποτα. Κοιτάζτε, αν δεν είχαμε την πειθαρχία αυτή, την οποία δεν την κρίνω κακά αυτή τη στιγμή, την κρίνω ότι μετά μας ήρθε σε καλό. Γίναμε χρηστοί πολίτες, όλοι μας. Οι περισσότεροι γίναμε σωστοί οικογενειάρχες. Και αυτό μετράει [...].

Δάσκαλοι, προσωπικό
και παιδιά στην
Παιδόπολη του Ζηρού
στη δεκαετία του 1960
(Αρχείο: Χρ. Τσουμάνη)

Καλοκαιρινό πρόγραμμα

Από το 1954 και μετά τα παιδιά το καλοκαίρι μπορούσαν να πάρουν άδεια και με έξοδα της Παιδόπολης να πάνε σε συγγενικά τους πρόσωπα στο χωριό. Όσα δεν ήθελαν ή δεν μπορούσαν για διάφορους λόγους, είχαν την δυνατότητα να πάνε κατασκήνωση, η οποία λειτουργούσε αρχικά έξω από την Πρέβεζα και μετά το 1970 στην Λούτσα Πρεβέζης εκεί που σήμερα υπάρχουν οι κατασκηνώσεις της Εθνικής Τραπέζης.

⇒ *Μαρτυρία Κώστα Τραγανού, Μελιταιά Δομοκού.*

*Τρόφιμου Παιδόπολης Λαμίας, "Αγ. Ανδρέα", Ζηρού, Βέροιας και αργότερα υπάλ-
ληλου παιδοπ. Ζηρού.*

[...] Έξω βγαίνατε; Εκδρομές, κατασκήνωση το καλοκαίρι...

Έξω οπωσδήποτε μία φορά την εβδομάδα τα μεγάλα τα παιδιά οπωσδήποτε. Τα μικρά όχι. Εκδρομές από το '53-'54 και μετά άρχισαν οι εκδρομές ανά την Ελλάδα και η κατασκήνωση. Κα-

Μαθητές της Παιδόπολης του Ζηρού (Αρχείο: Κ. Τραγανού)

τασκήνωση πηγαίναμε στην αρχή στους Αγίους Αποστόλους στην Πρέβεζα, μετά στην Κυανή Ακτή και μετά στη Λούτσα. Δηλαδή για μία διετία ήμασταν στους Αγίους Αποστόλους, μία πενταετία μαζί με την παιδόπολη των Ιωαννίνων δίπλα-δίπλα, σκηνές είχαμε πάντα και μετά το '68-'69 κάναμε μόνιμη εγκατάσταση στη Λούτσα, η οποία έμεινε μέχρι μετά το '80 [...].

Σχέσεις με τους οικείους

Οι σχέσεις με τους συγγενείς, σύμφωνα με όλες τις μαρτυρίες ήταν ελεύθερες. Σύμφωνα με το καταστατικό, άρθρο 23 μπορούσαν τα παιδιά να δέχονται επισκέψεις σε ορισμένες ώρες, πράγμα που στην πράξη φαίνεται ότι τα πράγματα ήταν πιο ελαστικά. Δεν γίνεται, βέβαια, λόγος για την περίοδο του εμφυλίου κατά την οποία οι επισκέψεις ήταν δύσκολες αν όχι ακατόρθωτες, αλλά και κατά τη δεκαετία του '50 οι οδικές συγκοινωνίες παρουσίαζαν πολλά προβλήματα, οπότε μόνο τα παιδιά, των οποίων οι συγγενείς έμεναν σε κοντινή απόσταση είχαν τη δυνατότητα να δέχονται συχνές επισκέψεις. Η επικοινωνία λάβαινε χώρα κυρίως με γράμματα ακόμη και με γονείς, οι οποίοι βρίσκονταν σε σοσιαλιστικές χώρες.

⇒ *Μαρτυρία Κώστα Τραγανού, Μελιταία Δομοκού.*

Τρόφιμου Παιδόπολης Λαμίας, "Αγ. Ανδρέα", Ζηρού, Βέροιας και αργότερα υπάλληλου Παιδοπ. Ζηρού.

[...] *Επισκέψεις δεχόσασταν;*

Από την αρχή. Συγγενείς, γονείς ερχόταν, δεν υπήρχε περιορισμός σ' αυτό. Με αυστηρότητα πάντα. Θυμάμαι στην Παιδόπολη της Λαμίας είχε μία πινακίδα: «Επισκέψεις το απόγευμα! Για ένα δώρο». Και τους είχαν βάλει και με τη σειρά να έρχονται: οι καμπίσιοι, οι βουνίσιοι... Γιατί ήμασταν πολλά παιδιά και εκεί [...].

⇒ *Μαρτυρία: Ιωάννη Πρίτζου*

Παιδοπολίτης στον Ζηρό 1957-'60.

[...] *Σχέσεις με τους συγγενείς είχες καθόλου;*

Ναι βέβαια. Είχαμε αλληλογραφίες. Μετά κάθε Πάσχα, Χριστούγεννα πηγαίναμε. Παίρναμε άδεια και τους επισκεπτόμασταν. Βέβαια!

Σας χορηγούσαν και το εισιτήριο;

Ναι βέβαια μας έδιναν και το εισιτήριο. Είχαμε ευκολίες δεν μπορώ να πω εκείνη την εποχή. Βγαίναμε και προς την Φιλιπιάδα καμία Κυριακή[...].

Η εκπαίδευση μετά το Δημοτικό

Γυμνασιακή εκπαίδευση

Κατά την αποφοίτηση από το δημοτικό σχολείο έπρεπε να έχει λάβει κανείς τον βαθμό 9 ή 10 για να έχει δικαίωμα να δώσει εξετάσεις και να παρακολουθήσει το Γυμνάσιο παραμένοντας σε Παιδόπολη. Σε περίπτωση επιτυχίας στις εξετάσεις προωθούνταν προς την Παιδόπολη "Άγιος Δημήτριος" Θεσσαλονίκης ή "Αγίας Σοφίας" Αγριάς Βόλου προκειμένου να συνεχίσει την φοίτησή του στη μέση εκπαίδευση.

Στην πρώτη μεταπολεμική δεκαετία, κυριαρχούσε η άποψη στους ανώτερους διοικητικούς κύκλους της Πρόνοιας, ότι τα παιδιά θα πρέπει να εφοδιαστούν, ως επί τω πλείστον, με επαγγελματική εκπαίδευση προκειμένου να γυρίσουν και να συμβάλλουν στην ανασυγκρότηση των χωριών τους. Έτσι, ωθούνταν κυρίως προς τεχνικές σχολές, κατώτερες στρατιωτικές σχολές, παιδαγωγικές ακαδημίες, ποιμαντικές ή προκειμένου για τα κορίτσια σε οικοκυρικές σχολές. Για τον λόγο αυτό είχε τεθεί ένα όριο βαθμολογίας αρκετά υψηλό για την εποχή, ο βαθμός του 17, προκειμένου να συνεχίσει κανείς να παρακολουθεί το Γυμνάσιο μέσω της Παιδόπολης. Ως εναλλακτική λύση, σε περίπτωση που οι μαθητές δεν έπιαναν το όριο της βαθμολογίας, είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν μία μέση τεχνική σχολή ή αν ο τρόφιμος δεν επιθυμούσε ούτε αυτό έπρεπε να εγκαταλείψει την παιδόπολη.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι τα παιδιά των Παιδοπόλεων που προορίζονταν για ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα παρακολουθούσαν δωρεάν τα φροντιστήρια της πόλης, ως μία προσφορά των φροντιστηρίων προς αυτά.

⇒ *Μαρτυρία: Ιωάννη Πρίτζου*

Παιδοπολίτης στον Ζηρό 1957-‘60 και στη συνέχεια στο Ωραιόκαστρο.

[...] Παλιότερα υπήρχε ένα όριο να πιάσεις βαθμό 17 για να προχωρήσεις.

Στην εποχή τη δική μας τόσο ήταν για να πας από το Γυμνάσιο στο Λύκειο. Αν δεν είχες 17 σε υποχρέωναν να πας σε μία μέση σχολή, όπως υπαξιωματικών, ναυτικών δοκιμών, εμποροπλοιάρχων, ασυρματιστών, μηχανικών κ.τ.λ.

Εγώ κατά περίπτωση έβγαζαν 16,3 ή 16,5 εκεί γύρω. Δεν έπιαναν το 17 αν και ήμουν καλός στα θεωρητικά. Και με έστελναν να πάω για σχολή υπαξιωματικών. Βέβαια εγώ δεν ήθελα. Ήμουν πολύ καλός στα αγωνίσματα και σε κάτι ερωτήσεις που μας έκαναν οι αξιωματικοί τους είπαν ότι εγώ δεν θέλω και το πήραν πολύ βαρέως, γιατί είπαν: «Τι κομμουνιστές θα κάνουμε στον στρατό;». Και τελικά μας απέρριψαν και μου βγήκε σε καλό γιατί συνέχισα το Λύκειο. Δεν μπορούσαν. Πού να με πήγαιναν;

Κάναμε και μία έκκληση στην εντεταλμένη κυρία από την Αθήνα. Ήταν σαν εκπρόσωπος της Φρειδερίκης. Νομίζω η Λελούδα ήταν. Καλή κυρία δεν μπορώ να πω. Δηλαδή τα πλησίαζε τα παιδιά σαν μάνα πραγματική. Δεν ξέρω αν είχε παιδιά δικά της, αλλά έδειχνε μεγάλη συμπάθεια στα παιδιάκια. Αυτό το είχα καταλάβει από τον Ζηρό, όπως και η κυρία Πάντου, η αρχηγός, ήταν πολύ καλή.

Μετά έδωσες στο πανεπιστήμιο;

Για να δώσουμε στο πανεπιστήμιο στη Δευτέρα και στην Τρίτη Λυκείου πηγαίναμε στο φροντιστήριο δυό ή τρεις φορές την εβδομάδα στην οδό Βασ. Σοφίας στου Σταυριανίδη⁶⁷. Ήταν πολύ καλό φροντιστήριο, από τα πρώτα. Και γενικά είχαμε επιτυχίες μπορώ να πω γιατί είχε και γερά μυαλά στην Παιδόπολη. Έχουν βγει, γιατροί, γεωπόνοι, δάσκαλοι, καθηγητές...[...].

Το όριο της βαθμολογίας διατηρήθηκε μέχρι το τέλος της δεκαετίας του ‘50, οπότε μετά μειώθηκε στον βαθμό του 15 και αργότερα καταργήθηκε τελείως. Αρκετά ήταν τα παιδιά, τα οποία φοίτησαν στο Γυμνάσιο στη Θεσσαλονίκη και στον Βόλο κυρίως μετά την μείωση του ορίου της βαθμολογίας.

67. Σ.Σ. Ο Ι. Πρίζος τελείωσε την Δασολογία Θεσσαλονίκης.

Η τεχνική εκπαίδευση

Κατά τη διάρκεια της παραμονής των παιδιών στην Παιδόπολη και κυρίως αυτά τα οποία δεν είχαν καλές επιδόσεις στα μαθήματα του Δημοτικού σχολείου, μπορούσαν να εκπαιδεύονται σε επαγγέλματα όπως: υποδηματοποιός, φούρναρης, ξυλουργός.

Σε μεγαλύτερη δε ηλικία μπορούσαν να παρακολουθήσουν μέσες και στη συνέχεια ανώτερες επαγγελματικές σχολές που λειτουργούσαν στη Κεφαλονιά (Βαλλιάνειος), στη Λέρο, στη Νεάπολη της Κρήτης ή στη Σιβιτανίδειο τεχνική σχολή στην Αθήνα και αλλού.

⇒ *Μαρτυρία: Ανδρέα Γεωργίου*

Παιδοπολίτης στο Αγρίνιο 1951-'52, στον Ζηρό 1952-'58 και στη Λέρο 1958-'59.

[...] Πότε τελειώσες από τον Ζηρό;

Το 1958, και στη Λέρο κάθισα έναν χρόνο '58-'59.

Εκεί στη Λέρο πώς ήταν;

Καλά ήταν. Έμαθα ξυλουργός. Μετά αρχίζει η περιπέτεια. Εκεί είναι η περιπέτεια η μεγάλη. Αφού τελειώσαμε μας λένε οι κύριοι: «Είστε ελεύθεροι να φύγετε!». Εγώ δεν είχα τίποτα, κανέναν! Μας είπαν: «Αν θέλετε [δουλειά] να πάτε στα γραφεία της Βασιλίσσης».

Για να βρείτε δουλειά, δηλαδή;

Μπράβο! Με ένα άλλο παιδάκι που ήμασταν μαζί λέμε: «Πού θα πάμε; Θα πάμε στην Βασιλική Πρόνοια!». Τότε η Βασιλίσσα είχε τα γραφεία από τις μεγάλες κυρίες⁶⁸ στην Ηρώδου του Αττικού. Πηγαίνουμε εκεί μας λένε: «Τι θέλετε παιδιά;». «Είμαστε, λέμε, τρόφιμοι των Παιδοπόλεων και ζητάμε δουλειά». Μας είπαν καλά. Φύγαμε εμείς, πήγαμε στο ξενοδοχείο, μείναμε εκεί. Μας είχαν πει: «Περάστε την άλλη μέρα να σας πούμε».

Πήγαμε και μας λένε: «Εσύ, Γεωργίου Ανδρέα, βρήκαμε δουλειά θα πας στην Ναύπακτο».

Πήγα στην Ναύπακτο, κάθισα έναν χρόνο και από εκεί φεύγω και έρχομαι εδώ στην Άρτα.

Στην Πρόνοια;

Στην Πρόνοια, ναι. Μετά πήγα φαντάρος, αλλά μετά δεν ξαναπήγα.

Γιατί; Δεν ήθελες εσύ να πας;

Δεν ήθελα εγώ να πάω. Και μετά από έναν χρόνο τα διέλυσαν. Διέλυσαν την Πρόνοια [...].

Επίσης αρκετά παιδιά είχαν την ευκαιρία να κάνουν καριέρα στο στράτευμα αρχίζοντας από κατώτερες στρατιωτικές σχολές του πεζικού ή του ναυτικού. Φαίνεται, από μαρτυρίες, ότι τα παιδιά των Παιδοπόλεων είχαν κάποια προνομιακή μεταχείριση στις εξετάσεις προκειμένου να εισαχθούν σε στρατιωτικές σχολές. Μία πιθανή ερμηνεία είναι ότι λόγω του ότι τα παιδιά αυτά ήταν άπορα και ορφανά, σε πολλές περιπτώσεις και από τους δύο γονείς, τους εξασφαλιζονταν δωρεάν σπουδές, αλλά και ένα ασφαλές μέλλον.

Περίοδος 1958 -'68

Την περίοδο αυτή είχε παύσει η αναγκαιότητα της περίθαλψης παιδιών που είχαν σχέση με τις συνέπειες του εμφυλίου και στην Παιδόπολη προσέρχονταν κατά πλειοψηφία παιδιά άπορων ή προβληματικών οικογενειών.

68. Σημ. Συγγ.: Εντεταλμένες κυρίες.

Λόγω των ιδιαίτερων προβλημάτων που είχαν ορισμένα από τα παιδιά αυτά ιδρύθηκε το 1960 η «Υπηρεσία Ψυχοπαιδαγωγικής Ερεύνης»⁶⁹ η οργάνωση της οποίας ανατέθηκε στη γνωστή παιδαγωγό και αργότερα συνεργάτιδα του Ευάγγελου Παπανούτσου στο υπουργείο παιδείας Καλλιόπη Μουστάκα.

Μετά τη μείωση του βαθμολογικού ορίου παραμονής στην Παιδόπολη στο βαθμό του 15 στο Γυμνάσιο, όλο και περισσότεροι αριθμός παιδιών είχε τη δυνατότητα να φοιτήσει σε ανώτερες και ανώτατες σχολές. Όσοι ξεπερνούσαν το όριο αυτό προωθούνταν είτε προς την Παιδόπολη της “Αγίας Σοφίας” της Αγριάς Βόλου, είτε προς την Παιδόπολη του Ωραιοκάστρου στη Θεσσαλονίκη, οι οποίες άρχισαν να λειτουργούν και οι δύο από το 1958 σε νέες σύγχρονες εγκαταστάσεις.

Όσα παιδιά ακολουθούσαν τεχνική εκπαίδευση προωθούνταν προς τις μέσες και ανώτερες κρατικές ή ιδιωτικές σχολές που ήδη αναφέρθηκαν ή ακόμη και σε τοπικές ιδιωτικές σχολές (π.χ. Τεχνική Επαγγελματική Σχολή Βόλου). Τα έξοδα σπουδών, μετά το 1974, πλήρωνε ο Εθνικός Οργανισμός Πρόνοιας, όπως είχε μετονομαστεί η Βασιλική Πρόνοια. Την εποχή εκείνη μάλιστα άρχισε να επιτρέπεται και ο γάμος του προσωπικού καθώς και η διαμονή έξω από την Παιδόπολη.

Περίοδος 1968 και μετά

Μετά την αποχώρηση της βασιλικής οικογένειας στις 13 Δεκεμβρίου του 1967 οι κυρίες των τιμών της βασίλισσας εκδιώχθηκαν σύντομα και τοποθετήθηκαν αρχηγοί-διευθυντές στις Παιδοπόλεις απόστρατοι αξιωματικοί.

Άρχισαν να επιχορηγούνται πλήρως οι σπουδές, όπως το ενοίκιο και η διαβίωση.

Στις 6/10/69 άρχισε να μελετάται και σύντομα να εφαρμόζεται το κυκλικό ωράριο των υπαλλήλων των Παιδοπόλεων⁷⁰. Η έλλειψη, όμως, της εικοσιτετράωρης επιτήρησης και φροντίδας των παιδιών την εποχή αυτή, είχε και δυσμενή επακόλουθα.

Τελειώνοντας την σύντομη αυτή αναφορά στην Παιδόπολη “Άγιος Αλέξανδρος” Ζηρού και σύμφωνα με μαρτυρίες παιδιών που θήτευαν σ’ αυτή, τόσο στα πρώτα στάδια λειτουργίας της, όσο και αργότερα και παρά τα κατά καιρούς διάφορα προβλήματα ή προσωπικά παράπονα, που θα ήταν και απίθανο να μην υπάρξουν, αποτέλεσε για τα παιδιά, ένα θετικό παράγοντα στη ζωή

69. Έγγραφο με αριθμό 93310/6-9-1960 στο οποίο αναφέρεται η ίδρυση της «Υπηρεσίας Ψυχοπαιδαγωγικής Ερεύνης» (Αρχείο Λελοούδα Κυβ. 6, Φακ.4). Από την εποχή αυτή και μετά υπάρχει πληθώρα εκθέσεων ψυχοπαιδαγωγικής έρευνας στο αρχείο της Ε. Λελοούδα από διάφορες Παιδοπόλεις.

70. “Γενικά προτάσεις και Ανάλυσις του υπό μελέτην ωραρίου της Παιδοπόλεως “Άγ. Δημήτριος”, Αρχείο Ε. Λελοούδα (Κυβ.2, Φακ. 2).

τους, ο οποίος συνέβαλε σημαντικά στην διαπαιδαγώγηση, εκπαιδευτική και επαγγελματική τους εξέλιξη και αποκατάσταση. Πολλά δε από τα παιδιά αυτά θεωρούν τους εαυτούς τους “τυχερούς” που βρέθηκαν εκεί.

Επειδή η εκτίμηση των ίδιων των παιδιών που έζησαν τις συνθήκες του εμφυλίου, αλλά και της μετέπειτα δύσκολης εποχής, όσον αφορά τη συμβολή της Παιδόπολης στη ζωή τους είναι σημαντική, παραθέτουμε την απάντηση όσων βρέθηκαν στο Ζηρό, στην ερώτηση: *πώς κρίνουν σήμερα την όλη προσφορά της Παιδόπολης στη ζωή τους*⁷¹:

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1948-1958

1. Α.Β. (Αξ/κός Ναυτικού): Αν ήμουν σε εκείνη την ηλικία θα ξαναπήγαινα εκεί. Ήταν τόσο όμορφα. Είχαμε τη λίμνη δίπλα, είχαμε σχεδόν κάθε ένας το δωματάκι, τα μπάνια μας, τις εκδρομές μας, τη διασκέδαση στο γήπεδο, στον κινηματογράφο, κάναμε διάφορα σκετς στο θέατρο. Κάναμε και καμιά παρέλαση στην Φιλιπιάδα, στην Άρτα και στα Γιάννενα.

2. Β.Ο. (Δάσκαλος): Για μένα είναι πολύ θετικό το έργο που πρόσφεραν οι Παιδοπόλεις. Σας είπα ήταν ένα ίδρυμα! Για εκείνη, όμως, την εποχή για την φτώχεια που υπήρχε, για τις πολυμελείς οικογένειες που δεν είχαν τι να κάνουν τα παιδιά τους, που δεν ήξεραν αν θα μάθουν γράμματα ή όχι, ήταν ένα καταφύγιο που μέσα σε χώρο ασφαλείας και γράμματα έμαθαν και τρόπους έμαθαν και πολιτισμό και έγιναν άνθρωποι. Τελεία και παύλα!

3.Β.Χ. (Δάσκαλος): Η ευγνωμοσύνη μας είναι πάρα πολύ μεγάλη. Μπορεί η πολιτεία να έκανε το καθήκον της, αλλά και εμείς πρέπει να το αναγνωρίσουμε, διότι «*η μνήμη καίει και άκαυτον βάτον*». Και εμείς οι παιδοπολίτες χρωστάμε μεγάλη ευγνωμοσύνη σ’ αυτά τα ιδρύματα.

4. Β.Α. (Δικηγόρος): Η δημιουργία και η λειτουργία των Παιδοπόλεων ήταν απαραίτητη και έσωσε όλα τα παιδιά αυτά που πέρασαν από εκεί, χωρίς να τα επηρεάσει στις πολιτικές τους τοποθετήσεις. Οι αριστεροί, των αριστερών οικογενειών, έφυγαν αριστεροί και παρέμεινα αριστεροί.

5. Γ.Α. (Ιδιωτικός Υπάλληλος): Το θέμα ξέρεις ποιά είναι; Δεν ήταν να πεις όπως ήταν στην Παιδόπολη στα Γιάννενα. Εκεί ήταν μέσα στον κόσμο, ενώ εδώ ήταν κλεισμένο, γύρω-γύρω βουνά και η λιμνούλα. Άλλο να βλέπεις και έναν κόσμο! Εκεί έβλεπες τον Αντρέα και τον Γιώργο, δεν έβλεπα και τίποτα άλλο. Την διευθύντρια!

6. Γ.Π. (Φούρναρης): Εμένα μου άφησε τις καλύτερες εντυπώσεις πάντως. Και όχι μόνο εμένα, αλλά στους άλλους δυό-τρεις Παππαδιώτες που ήταν εκεί. Ήμασταν πλήρως ευχαριστημένοι. Γιατί θα μπορούσα κι’ εγώ να γίνω ένας επιστήμονας, αλλά αφού δεν είχα μυαλό;

7. Δ.Μ. (Βιομήχανος): Μη μένουμε πίσω τώρα αν υπήρχε παράπονο. Όχι δεν υπήρχε κανένα παράπονο! Γιατί πρώτα απ’ όλα είχαμε το φαγητό μας τζάμπα, το ντύσιμο τζάμπα. Τώρα αν τρώγαμε και καμιά σφαλιάρια τι θα γινόταν δηλαδή;

8. Ζ.Δ. (Οικοδόμος ειδικευμένος στις αναπαλαιώσεις): Και η ομαδάρχισσα ήταν στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Το να πεις σε ένα παιδάκι πώς θα φάει και πώς θα πλένεται είναι αγωγή. Μία αγωγή που και η ομαδάρχισσα ό,τι είδε στο σπίτι της. Αξιώθηκε έβγαλε το Γυμνάσιο, μπήκε στις παιδοπόλεις προσέφερε ψυχική φροντίδα στο παιδί, να μάθει να

71. Αρχικά ονομάτων (Επώνυμο και Όνομα) και μέσα σε παρένθεση το επάγγελμα.

τρώει, να κοιμάται, να μιλάει όμορφα. Και στο δωμάτιο του συμμαθητή μου, χτυπούσα την πόρτα για να μπω μέσα στο θάλαμό του. Σήμερα ο άλλος μπαίνει μέσα με τα χέρια στην τσέπη...

9. Μ.Κ. (Παιδιάτρος): Παγκόσμιο έργο ανθρωπιάς οι Παιδοπόλεις. Παγκόσμιο έργο ανθρωπιάς. Μοναδικό, που τιμά την Ελλάδα. Η Ελλάδα δεν το τίμησε όσο έπρεπε.

10. Ν.Ε (Αξ/κός Ναυτικού): Κάτι σφαλιάρες και τραβήγματα στα αυτιά έχω δει σ' αυτόν τον Λεωνίδα, ο οποίος ήταν επαναστάτης. Αυτός δημιουργούσε πάντα προβλήματα. Αλλά εμένα δεν με έδειρε κανένας ποτέ. Η μόνη τιμωρία, άμα έκανα κάτι, με έβαζε να καθίσω στο κρεβάτι την Κυριακή που έπαιζαν οι άλλοι.

Αυτός ο Γκιόκας μας χτυπούσε καμιά φορά με τη βέργα, ήταν αυστηρός. Ήθελε να μας μάθει γράμματα ο άνθρωπος, εγώ τον δικαιολογώ τώρα. Αν δεν ήταν και αυτός θα ήμασταν...

11. Π.Γ. (Εναερίτης στη ΔΕΗ): Βρήκαμε θαλπωρή από απόψεως να φάμε κ.τ.λ. Μάθαμε πάρα πολλά πράγματα, τα οποία δεν θα μπορούσαμε να τα μάθουμε. Το ένα είναι ότι βρήκαμε θαλπωρή γιατί υποφέραμε πολύ έξω στα βουνά και το αρνητικό ήταν ότι για χρόνια δεν είχαμε επαφή με τους δικούς μας και ήμασταν πολύ απόμακροι και αντικοινωνικοί. Όταν βγήκαμε από τις Παιδοπόλεις ήμασταν, όχι αντικοινωνικοί πώς να το πω; Ήμασταν πρώτα απ' όλα πολύ ντροπαλοί.

12. Σ.Ι. (Οικοδόμος): Οι δάσκαλοι, οι παιδαγωγοί, οι ομαδάρχες, οι γυμναστές, οι διευθύντριες έδιναν τον εαυτό τους και ενδιαφέρονταν για τα παιδιά. Αυτό δεν έλειπε ποτέ. Ε, κάτι ακραίες καταστάσεις καμιά φορά ορισμένοι διαφορετικού χαρακτήρος μπορούσαν να πικράνουν και κανένα παιδί. Ο τρόπος της ακραίας συμπεριφοράς, κανένα χαστούκι γίνονταν και αυτά, αλλά ήταν μηδαμινά μπροστά στη γενική κατάσταση στοργής και ενδιαφέροντος.

13. Σ.Μ. (Ιερωμένος): Δηλαδή με λίγα λόγια στην Παιδόπολη είχαμε ήρεμη ζωή, χωρίς πονοκέφαλο, τίποτα απολύτως. Τα πάντα όλα καλά. Δεν είχαμε να ζηλέψουμε κάτι άλλο. Μόνο που δεν βγαίναμε έξω, αλλά μας πήγαιναν στις 25 Μαρτίου, 28 Οκτωβρίου, καλοκαιρινές εκδρομές...

14. Τ.Γ. (Εργολάβος-Κατασκευαστής οικοδομών): Εμάς μας μαζέψανε, δεν μας πήραν με το ζόρι! Εμένα με πήγε η μάνα μου. Δεν με μάζεψε κανένας με το ζόρι, κάποιος να με βάλει μέσα εκεί, ή να μου κάνει πλύση εγκεφάλου...

Έχω ακούσει μέχρι «Τα κάτεργα της Φρειδερίκης!».

Λάθος, λάθος. Τουλάχιστον στην Παιδόπολη τη δική μας, όχι. Δεν ξέρω σε άλλες Παιδοπόλεις, αν δημιουργηθήκαν τέτοια θέματα. Έχω έναν ξάδερφο που ήταν στην Παιδόπολη της Καβάλας, αλλά και αυτός δεν μου είπε τίποτα!..Και η αδερφή μου που ήταν στη Λάρισα δεν μου είπε ότι τους μιλούσαν έτσι. Μπορεί να είμαι αριστερός, αλλά μου αρέσει η πραγματικότητα. Δεν έχω παρωπίδες. Αυτό ήθελα να πω!

15. Τ.Γ. (Εμπορικός αντιπρόσωπος): Η γνώμη μου είναι ότι αν δεν υπήρχαν αυτά τα ιδρύματα η Ελλάδα θα ήταν ακόμα καθυστερημένη και στην ύπαιθρο και μέσα στα αστικά κέντρα όπως το '40 ή μάλλον θα είχαμε την τύχη των Αλβανών...

16. Τ.Γ. (Τρόφιμος και Υπάλληλος της Παιδόπολης): Αφού ήμασταν αναγκασμένοι να ζήσουμε κάτω από αυτές τις συνθήκες ήταν, ότι το καλύτερο στο κακό που ζούσαμε! Μέχρι τέλος του '60 θυμηθείτε πώς ζούσε ο κόσμος εδώ! Ο περισσότερος ήταν στην Γερμανία, στον Καναδά. Και εδώ είχαν μείνει τα παιδάκια τους και ερχόταν εδώ μέσα [στην παιδόπολη]. Γι' αυτό σας λέω αναγκαίο κακό. Τώρα βάλτε και τα κοριτσόπουλα [ομαδάρχισσες] που εγώ τα λέω: «Ηρωίδες μάνες». Δεν ήταν όλα σωστές, αλλά οι περισσότερες ήταν.

17. Π.Φ. (Στρατιωτικός) Για μένα η Παιδόπολη ήταν μέχρι τον επαναπατρισμό. Η παι-

δόπολη μας έδωσε ορισμένες αρχές στη ζωή μας. Πως να καθαριζόμαστε, πώς να ντυνόμαστε, πώς να ξεκινάμε τη ζωή μας, τα οποία μεταδώσαμε και στα σπίτια μας. Διότι στα σπίτια μας τον καιρό εκείνο δεν ήξεραν πολλά οι χωριάτες... Να είμαστε και ειλικρινείς. Τι ήξερε η μάνα μου, από τα χωράφια; Ή ο πατέρας μου, από το σφυρί; Εγώ του είπα έτσι είναι το τσάι, το γάλα, παρ' ότι αυτός είχε τα γίδια!..

18. Ρ.Π. Στο σύνολο όλα τα ιδρύματα αυτά ήταν σωτηρία για τα παιδιά. Κανένα παιδί δεν βγήκε σκάρτο από εκεί, ούτε αλήτης. Και οι ομαδάρχισσες [ήταν καλές]. Εντάξει μπορεί να ήταν κάποια ομαδάρχισσα [αυστηρή]...

19. Β.Χ. (Γιατρός-Καρδιολόγος): Ήμωνα τυχερός. Προφανώς είχα καλό μυαλό, διότι ο χρόνος αυτό έδειξε, αλλά τι θα ήμωνα; Ένας πολύ καλός τσέλιγκας! Δεν υπήρχαν άλλες δυνατότητες στο χωριό μου. Άρα ήμωνα έξτρα τυχερός...

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1958 ΚΑΙ ΜΕΤΑ

20. Κ.Κ. (Βιοτέχνης): Εμένα με αφορά όταν ο άνθρωπος φτάσει σε μία ηλικία να έχει όμορφες αναμνήσεις. Και εγώ τις όμορφες αναμνήσεις τις έχω από την Παιδόπολη [του Ζηρού] και όχι από τη Λάρισα [τόπος καταγωγής]. Γιατί εδώ [στη Λάρισα] σαν παιδάκι βγαίναμε στην πλατεία να πουλήσουμε μπαλόνια και ερχόταν και μας τα σπάζανε. Και δεν είχαμε να ξαναγοράσουμε μπαλόνια για να έχουμε μία δραχμή. Εδώ υπήρχε κακία. Εκεί δεν υπήρχε κακία! Εκεί υπήρχε αγάπη. Σε αγκαλιάζανε. Τώρα αν ήμωνα τυχερός εγώ και έπεσα σε πολύ καλά χρόνια με καλούς ομαδάρχες; Τι να πω; Πάντως εγώ δεν μπορώ να πω ότι δεν πέρασα καλά.

Υγειονομική περίθαλψη;

Αυτά άστα. Ήταν φανταστικά. Δεν θυμάμαι να αρρώστησα καμία φορά. Γιατί σε πρόσεχαν από το πρωί μέχρι το βράδυ. Δεν είναι δυνατόν ομαδάρχης να κάθεται όλο το βράδυ και να κοιτάει μήπως ξεσκεπάστηκες για να σε σκεπάσει, γιατί ήταν διπλά τα κρεβάτια πάνω-κάτω, να σε προσέχει! Σήμερα φαντάρος πας και ο θαλαμάρχης κοιμάται.

Και υγειονομικά και όλα. Τα πάντα. Και οδοντίατροι. Δόξα τω Θεό! Ευτυχισμένα χρόνια για μένα και δεν μετανιώνω καμία φορά.

21. Μ.Ν. (Φυσικός, Υπάλληλος ΟΤΕ): Το θυμάμαι αυτό χαρακτηριστικά στο αναρρωτήριο που με είχαν βάλει [στον Ζηρό]. Εκεί ήταν λίγο δύσκολες οι στιγμές να είσαι παιδί δέκα-έντεκα χρονών και να μην έχεις έναν να έρθει να σε δει. Ο αδερφός μου ήταν λίγο μεγαλύτερος και κατά κάποιον τρόπο με απέφευγε. Ο μεγαλύτερος δεν ήθελε να κάνει παρέα με τον μικρότερο και πήγαινε με τους μεγαλύτερους. Δεν είχες αυτή τη ζεστασιά που έχεις όταν αρρωστήσει ένα παιδί, να έχεις τον αδερφό, την αδερφή ή τον πατέρα. Ναι, αυτό έλειψε. Φυσικά και μας έλειψαν οι γονείς.

Το '59 δώσαμε εξετάσεις στην Φιλιππιάδα, περάσαμε και φεύγουμε για τον Βόλο. Εκεί συγκίνηση να αφήσεις τους παλιούς, άλλος έφευγε για τον Βόλο, άλλος για τις τεχνικές σχολές της Κεφαλονιάς.

...Εγώ λέω ότι καλά ήταν. Εκεί [στον Βόλο] πρωτοερωτευθήκαμε, μας άρεσε, ξαναπήγαμε πάλι εκεί να δούμε τον χώρο, τους άλλους που αφήσαμε πίσω, την Μάγδα την Τσαβίδου.

22. Ν.Α. (Οικονομολόγος): Για εκείνη την εποχή νομίζω όσα παιδιά βρεθήκαν εκεί βοηθήθηκαν. Η ίδια η πολιτεία, βέβαια, φρόντισε μέσα στην πορεία να καταργήσει αυτές τις παιδοπόλεις αργότερα, γιατί δημιούργησε άλλες συνθήκες να πάνε σε άλλους χώρους κάποια παιδιά. Δεν υπάρχουν σήμερα τέτοιες καταστάσεις, πόλεμοι κ.τ.λ. Αν ξαναγίνουν πάλι πόλεμοι νομίζω ότι θα υπάρξει μια ανάγκη να ξαναμαζευτούν κάποια παιδιά να μην χαθούν έτσι από εδώ και από εκεί.

23. Ν.Γ. (Ηλεκτρολόγος-Απόφοιτος ΤΕΙ): Ήταν μεγάλη προσφορά, δηλαδή σταδιοδρόμησαν πολλά παιδιά, είτε σε επιστήμες, είτε σε τέχνες. Έτσι πιστεύω και μπορώ να αναφέρω παραδείγματα.

24. Π.Μ. (Υπάλληλος ΔΕΗ-Απόφοιτος Τεχνικής Σχολής Νεάπολης Κρήτης): Για εκείνη τη συγκεκριμένη εποχή είχαν λόγο ύπαρξης και βοήθησαν πολύ κόσμο. Και από άλλους φίλους που βρίσκω, είχαν λόγω ύπαρξης σημαντικό. Αντίθετα σήμερα δεν θα υπήρχε και λόγος να υπάρχουν, έχει αλλάξει πλέον η δομή της κοινωνίας. Για εκείνη την περίοδο προσέφεραν σημαντικό έργο.

25. Π. Ι. (Δασολόγος: Ζηρός-Θεσ/νίκη): Ήταν αυτάρκεις [στον Ζηρό] δεν στηρίζονταν σε δυνάμεις εξωτερικές. Αυτό ήταν και το καλό. Είχε τις προμήθειες, τα αυτοκίνητα, του οδηγούς. Είχε δύο τραπεζαρίες εδώ στον Ζηρό. Μέχρι χοιροστάσιο και κτηνοτροφία. Ό,τι ήθελες έβρισκες.

Και στον Ζηρό και στη Θεσσαλονίκη ήταν ωραία δεν μπορώ να πω.

26. Β.Β. Ήταν πάντως και η εποχή εκείνη που ήταν απαραίτητα αυτά τα ιδρύματα με την έννοια ότι δημιουργήθηκαν στην περίοδο του πολέμου. Οπότε τότε η ανάγκη της δημιουργίας τέτοιων ιδρυμάτων ήταν μεγαλύτερη.

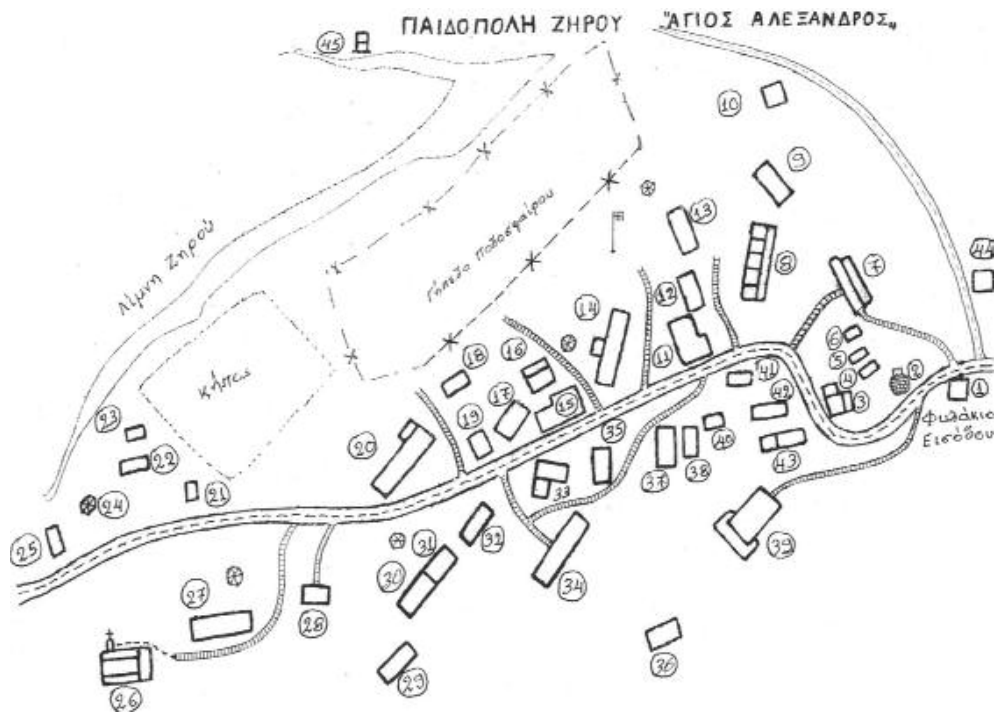
Αλλά πρόσφεραν. Εν τάξει μειονεκτήματα υπήρχαν. Άλλο το οικογενειακό περιβάλλον, άλλο να ζει κανείς, όπως στον Ζηρό που τα πρώτα χρόνια ήμασταν αποκομμένοι, δεν ήταν ό,τι καλύτερο. Λογικό είναι. Αλλά, όμως, ήταν μία λύση για να μπορεί ένα παιδάκι να είναι σε έναν χώρο να έχει την ασφάλειά του, το φαγητό του, τα ρούχα του, το σχολείο.

27. Χ.Β. (Ανώτερος Υπάλληλος ΔΕΗ-Απόφοιτος ΤΕΙ): Η εκτίμησή μου είναι θετική για τα ιδρύματα αυτά, διότι αρκετά παιδιά από εκείνη την περίοδο που δεν μπορούσαν να βρουν στέγη, τροφή και εκπαίδευση τους τα παρείχε το κράτος δωρεάν. Αφού, λοιπόν, εξασφάλισαν αυτά, έπαιρναν και πρωτοβουλίες τα παιδιά αυτά γιατί έβλεπαν ότι η ζωή είναι δύσκολη και δεν τα περίμεναν από κάποιους άλλους και αυτό τους έκανε να αντιμετωπίζουν τη ζωή.

ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΠΑΙΔΟΠΟΛΗΣ ΖΗΡΟΥ

Σκαμνέλος Χρήστος, δάσκαλος,
μέλος Παιδαγωγικής Ομάδας ΚΠΕ Φιλιππιάδας

Επεξηγήσεις χαρτογραφικού αποτυπώματος

1. Φυλάκιο - εισόδου (υπάρχει)
2. Αποθήκη καυσίμων - Αλώνι (υπάρχει)
3. Γκαράζ - Ηλεκτροτεχνείο - Πίνακας ΔΕΗ (υπάρχει)
4. Δωμάτιο τεχνικού προσωπικού (δεν υπάρχει πια)
5. Τουαλέτες και λουτρά προσωπικού (υπάρχει)
6. Λέσχη προσκόπων (δεν υπάρχει πια)
7. Αίθουσα ψυχαγωγίας (υπάρχει), Αίθουσα Σεμιναρίων Κ.Π.Ε.
8. Σχολείο (υπάρχει γκρεμισμένο)
9. Σχολείο (υπάρχει) Κ.Π.Ε.
10. Χοιροστάσιο (δεν υπάρχει πια)
11. Κοιτώνας (υπάρχει)

12. Κοιτώνας (δεν υπάρχει πια)
13. Κοιτώνας (δεν υπάρχει πια)
14. Τραπεζαρία (υπάρχει)
15. Κοιτώνας - Ιερός λόχος (υπάρχει)
16. Αποθήκη τροφίμων - Κυλικείο (υπάρχει)
17. Ξυλουργείο (υπάρχει)
18. Λουτρά (υπάρχει)
19. Φούρνος (δεν υπάρχει πια)
20. Τραπεζαρία - Πριονοκορδέλα (υπάρχει γκρεμισμένο)
21. Κουνελώνας - Περιστερώνας (υπάρχει)
22. Κοτέτσι (δεν υπάρχει πια)
23. Κοτέτσι (δεν υπάρχει πια)
24. Αντλιοστάσιο για άρδευση (υπάρχει)
25. Χοιροστάσιο (δεν υπάρχει πια)
26. Εκκλησία - Άγιος Αλέξανδρος (υπάρχει)
27. Νοσοκομείο (δεν υπάρχει πια)
28. Κοιτώνας (υπάρχει γκρεμισμένο)
29. Κοιτώνας (δεν υπάρχει πια)
30. Κοιτώνας (δεν υπάρχει πια)
31. Κοιτώνας (δεν υπάρχει πια)
32. Κοιτώνας (δεν υπάρχει πια)
33. Πλυντήρια (υπάρχει γκρεμισμένο)
34. Γυναικωνίτης προσωπικού (υπάρχει)
35. Λουτρά παιδιών (υπάρχει γκρεμισμένο)
36. Βίλα (δεν υπάρχει)
37. Τσαγκάρικο - κοιτώνας (υπάρχει σαν κοιτώνας)
38. Κοιτώνας Διευθυντή (υπάρχει)
39. Θέατρο (υπάρχει)
40. Κυλικείο (υπάρχει)
41. Διεύθυνση Παιδόπολης (δεν υπάρχει πια)
42. Κοιτώνας ανδρών (δεν υπάρχει πια)
43. Κοιτώνας ανδρών (υπάρχει) Γραφείο Κ.Π.Ε.
44. Υδραγωγείο (υπάρχει)
45. Αντλιοστάσιο (υπάρχει)
46. Κάτω φυλάκιο - Εθνική οδός (υπάρχει)

Εισαγωγικά

Από το 1947 άρχισαν να λειτουργούν στην Ελλάδα Παιδοπόλεις με σκοπό την φιλοξενία ορφανών και απόρων παιδιών του 2ου Παγκοσμίου και Εμφυλίου πολέμου. Η πρώτη Παιδόπολη (ίδρυση Ιούλιος 1947) ήταν αυτή της Αγίας Ειρήνης Θεσσαλονίκης και ακολούθησαν άλλες 52 με καθεμιά να έχει την ονομασία ενός Αγίου ή Αγίας.

Στο πλαίσιο αυτού του προγράμματος χτίστηκε το χρονικό διάστημα 1946 - 1952, από Ελβετούς αρχιτέκτονες η “Παιδόπολη Ζηρού” (Ζηρόπολη) με το όνομα Άγιος Αλέξανδρος και με σχέδιο να θυμίζει μικρό χωριό. Η ονομασία της Παιδόπολης προέρχεται από το ομώνυμο εκκλησάκι που βρίσκεται δίπλα στην λίμνη.

Η Παιδόπολη του Ζηρού όπως και άλλες Παιδοπόλεις απασχόλησαν πολλούς εργαζόμενους και πρόσφεραν στα παιδιά εκτός από γραμματικές γνώσεις και δεξιότητες σε διάφορα επαγγέλματα. Για να καταλήξουμε σε συμπεράσματα μέσα από τις μαρτυρίες των παιδιών που έζησαν στις Παιδοπόλεις ως προς τον τρόπο λειτουργίας τους, πρέπει να λάβουμε υπόψη και τις γενικότερες συνθήκες της εποχής αυτής (οικονομικές, κοινωνικές). Δεν μένουμε στο πολιτικό πε-

ρίγραμμα της εποχής και μελετώντας τις μαρτυρίες συμπεραίνουμε ότι οι Παιδοπόλεις γενικά επιτέλεσαν σημαντικό έργο. Διαμόρφωσαν ισχυρές προσωπικότητες έτοιμες να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα και τις δυσκολίες που θα παρουσιαζόταν στη ζωή τους αργότερα. Πα-

ρείχαν στέγη-τροφή- εκπαίδευση, τρεις παράγοντες καθοριστικούς για την μέτεπειτα ζωή των παιδιών.

Η Παιδόπολη Ζηρού συνέχισε να λειτουργεί μέχρι το 1989 και στη συνέχεια λειτούργησε σαν έδρα κοινωνικών κέντρων Ηπείρου - Λευκάδας μέχρι το 1999. Από το 1991 μέχρι το 1994 λειτούργησε σαν κέντρο περίθαλψης μεταναστών από την Αλβανία. Σήμερα στο χώρο αυτό, από το φθινόπωρο του 2009, λειτουργεί το Κ.Π.Ε. Φιλιππιάδας, σύμφωνα με απόφαση του Υπουργείου Παιδείας.

Όπως προαναφέρθηκε συνολικά από τις Παιδοπόλεις πέρασαν χιλιάδες ορφανά από αγροτικές περιοχές.

Στις Παιδοπόλεις τα παιδιά εκπαιδεύτηκαν, έμαθαν τέχνες, ψυχαγωγήθηκαν και έμαθαν να ζουν ομαδικά. Ξεριζωμένα από τα σπίτια τους τα παιδιά, βρήκαν καταφύγιο, ηρέμησαν και μορφώθηκαν. Η παρούσα καταγραφή αποσκοπεί στην αποτύπωση των συνθηκών διαβίωσης και εκπαίδευσης των παιδιών στην Παιδόπολη Ζηρού, των σχέσεων τους με τους δασκάλους και το προσωπικό καθώς και την πορεία τους μετά την έξοδο τους από αυτή.

Τις συνθήκες διαβίωσης και τη ζωή των παιδιών στην Παιδόπολη θα την κατανοήσουμε καλύτερα αναλύοντας και περιγράφοντας και τις κτηριακές εγκαταστάσεις της μέσα από τις μαρτυρίες του κ. Κωνσταντίνου Τραγανού ο οποίος έζησε στον χώρο αυτό 50 ολόκληρα χρόνια και γνωρίζει όσο κανένας άλλος όλες τις λεπτομέρειες συμβίωσης των παιδιών. Ο ίδιος είναι γνώστης του ακρι-

βούς σημείου όπου βρισκόταν αλλά και της χρήσης όλων των κτηρίων καθώς εργάστηκε στη συνέχεια ως συντηρητής κτηρίων και αρτοποιός στην Παιδόπολη. Η αναφορά και οι πληροφορίες αρχίζουν από τα Χριστούγεννα του 1947 όταν ο κ. Τραγανός ήρθε στο Ζηρό και ακόμα τα κτήρια ήταν υπό κατασκευή.

1. Φυλάκιο εισόδου

Φτάνοντας στο χώρο της πρώην Παιδόπολης Ζηρού αντικρίζουμε δυο κολονάκια της εισόδου ενώ λείπει η καμάρα η οποία υπήρχε παλιότερα. Το φυλάκιο χτίστηκε το 1947 ξύλινο και όπως είναι σήμερα (πέτρινο) το 1995, μαζί με το φυλάκιο χτίστηκε και η βρύση που είναι ακριβώς απέναντι από το φυλάκιο. Η βρύση αυτή είναι δυο φορές κτισμένη με τις ίδιες πέτρες. Ο φράξος μετά την βρύση όπως και τα πλατάνια πίσω από το αλώνι, ήταν μικρά όταν χτίστηκε η Παιδόπολη.

2. Αποθήκη καυσίμων-αλώνι

Δίπλα από το φράξο (στην είσοδο) υπήρχε ένα πλακόστρωτο αλώνι, χωρίς κιόσκι με παγκάκια. Στο χώρο αυτό οι επισκέπτες έβλεπαν τα παιδιά τα οποία τα καλούσαν για να δουν τους δικούς τους κατά τις ώρες επίσκεψης. Στο σημείο αυτό κάτω και αριστερά του αλωνιού υπήρχε και φαίνεται ακόμα και σήμερα η αποθήκη πετρελαίου η οποία εξυπηρετούσε τις ανάγκες λειτουργίας της Παιδόπολης. Πρέπει να αναφέρουμε ότι ο κεντρικός δρόμος υπήρχε από παλιά και φαίνεται σε όλες τις φωτογραφίες. Ο δρόμος ήταν χωμάτινος σε όλο το μήκος. Το 2009 τσιμεντοστρώθηκε ένα τμήμα μέχρι το κτήριο Νο 11 (ξενώνας). Αυτό που μας εντυπωσιάζει περπατώντας το δρόμο αυτό είναι τα πέτρινα αυλάκια τα οποία υπάρχουν ακόμα δεξιά και αριστερά του δρόμου τα οποία μάζευαν τα νερά της βροχής και τα οδηγούσαν προς την λίμνη.

3.Γκαράζ-ηλεκτροτεχνείο-πίνακας ΔΕΗ

Το κτήριο αυτό υπάρχει και σήμερα. Γκαράζ προς το δρόμο, το οποίο είναι και σήμερα χαρακτηρισμένο έτσι. Αριστερά του υπήρχε ηλεκτροτεχνείο και πίσω υπήρχε όπως και σήμερα ο πίνακας της ΔΕΗ. Στο γκαράζ έμπαιναν τα 2 αυτοκίνητα τα οποία εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της Παιδόπολης. Οι τοίχοι ήταν πέτρινοι και η στέγη ξύλινη. Σημαντικός μάστορας της Παιδόπολης, που εργάστηκε στο ηλεκτροτεχνείο και στο μηχανουργείο ήταν ο Σαμψών Μπογοσάν, ο οποίος ήταν Αρμένιος και πέθανε πρόσφατα στην Κόνιτσα Ιωαννίνων.

4.Δωμάτιο τεχνικού προσωπικού

Το κτήριο αυτό δεν υπάρχει σήμερα. Ήταν το δωμάτιο όπου έμενε ο τεχνίτης, ο κηπουρός και ο οδηγός. Ξύλινο με ξύλινη στέγη.

5. Τουαλέτες και λουτρό προσωπικού

Υπάρχει και σήμερα. Εκεί ήταν οι τουαλέτες και τα λουτρά του προσωπικού. Οι τουαλέτες του προσωπικού ήταν εξωτερικές, ενώ των παιδιών ήταν μέσα στους κοιτώνες. Τοίχοι από τούβλο.

6. Λέσχη προσκόπων

Δεν υπάρχει σήμερα αυτό το κτήριο. Εκεί ήταν τα γραφεία του αρχηγού και των βοηθών προσκόπων. Ξύλινο με ξύλινη στέγη.

7. Αίθουσα ψυχαγωγίας («Η ψυχαγωγία»)

Το κτήριο αυτό υπάρχει και σήμερα. Χρησιμοποιείται από το Κ.Π.Ε. σαν αίθουσα Σεμιναρίων. Ανεβαίνοντας για το κτήριο αυτό στη σκάλα αριστερά υπήρ-

χε η κεντρική βάνα του νερού. Η αίθουσα ψυχαγωγίας εξυπηρετούσε αρχικά το προσωπικό και μετά το 1970 και τα παιδιά τα οποία είχαν πια λιγοστέψει και το θέατρο ήταν μεγάλο για να ψυχαγωγούνται εκεί. Μπροστά από την αίθουσα εκεί που είναι σήμερα τα πεύκα υπήρχε κήπος. Κηπουροί για αρκετά χρόνια ήταν ο Αριστείδης Ρέντζιος και ο Ποτίνης. Αρχικά η αίθουσα ήταν ξύλινη και το 1952 άρχισε να χτίζεται με τη σημερινή μορφή. Το χτίσιμό της ολοκληρώθηκε το '55 – '56.

Αίθουσα ψυχαγωγίας

Τον Φεβρουάριο του '60 ή του '61 έγινε το πλακόστρωτο κάτω από την σκάλα. Είναι ένα πανέμορφο κτήριο με τζάκι και πλακάκια μωσαϊκά τα οποία υπάρχουν και σήμερα. Το τζάκι δεν κάπνιζε ποτέ. Στην αίθουσα αυτή γινόταν εκδηλώσεις για το προσωπικό τα Χριστούγεννα, την Πρωτοχρονιά, τις Απόκριες και το Πάσχα. Η αίθουσα διαθέτει κουζίνα και τουαλέτες.

Σήμερα λειτουργεί σαν αίθουσα Σεμιναρίων εκπ/κών και αίθουσα υποδοχής των παιδιών που παρακολουθούν τα περιβαλλοντικά προγράμματα του ΚΠΕ Φιλιπιάδας. Πέτρινη βάση, πέτρινοι τοίχοι, ξύλινη στέγη με κεραμίδια. Στεγασμένη βεράντα και ωραία πέτρινη σκάλα.

8. Σχολείο

Το κτήριο αυτό σήμερα είναι μισογκρεμισμένο. Είχε υπόγειο και βεράντα για να βγαίνουν τα παιδιά να παίζουν. Τα παιδιά συνήθιζαν να παίζουν μπάλα με κουκουναρές. Στην Παιδόπολη Ζηρού περάσανε παιδιά τα οποία έγιναν αργότερα μεγάλοι ποδοσφαιριστές όπως ο Γκαϊτατζής, ο Τόγιας και ο Βαμβακού-

λας. Στο σχολείο αυτό ήταν η Α΄, Β΄, Γ΄, και Δ΄ Τάξη. Το υπόγειο λειτουργούσε σαν αποθήκη με παλιά πράγματα και κυψέλες μελισσών. Κατεβαίνοντας αριστερά του κτηρίου και προς τη δυτική πλευρά υπήρχαν οι τουαλέτες των παιδιών. Πέτρινη βάση, πέτρινοι τοίχοι, πλάκα μπετόν στο στέγαστρο και ξύλινη στέγη με κεραμίδια.

9. Σχολείο

Το κτήριο αυτό υπάρχει και σήμερα. Ήταν διθέσιο σχολείο των δύο μεγάλων τάξεων Ε΄ και ΣΤ΄ και γραφείο Δ/τη στη μέση. Το κτήριο αυτό ανακαινίσθηκε με εργολαβία το 2012, ηλεκτροδοτήθηκε από το Δήμο Ζηρού και θα χρησιμοποιηθεί από το ΚΠΕ Φιλιππιάδας. Τοιχοποιία πάνω σε πέτρινη βάση. Ξύλινη στέγη με ελληνίτι πριν την τελευταία εργολαβία. Τώρα η σκεπή είναι με κεραμίδια.

10. Χοιροστάσιο

Δεν υπάρχει σήμερα. Μέχρι το 1967 υπήρχε εκεί. Τα αποφάγια της Παιδόπολης χρησιμοποιούνταν για τάισμα των χοιρομητέρων. Υπήρχε και δεύτερο χοιροστάσιο προς τη λίμνη το οποίο ήταν μεγαλύτερο και εκεί γινόταν πάχυνση των γουρουνιών. Μετά το 1967 απαγορεύτηκε να λειτουργεί.

11. Κοιτώνας

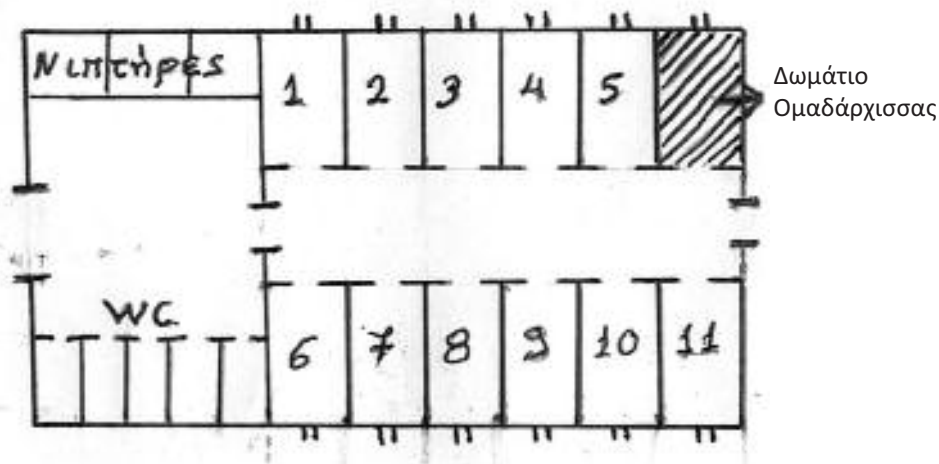
Υπάρχει ως τις μέρες μας. Το κτήριο αυτό έχει χαρακτηριστεί σαν Ξενώνας στην μελέτη που υποβλήθηκε μαζί με την αίτηση από το Δήμο της Φιλιπιάδας για την ίδρυση του Κ.Π.Ε.

Σήμερα φιλοξενεί προσωρινά το 2ο Δημοτικό σχολείο της Φιλιπιάδας. Πέτρινο, ισόγειο με σενάζ και πλάκα μπετόν, φέρουσα τοιχοποιία από τούβλο στον όροφο με σενάζ περιμετρικά, όπου στηρίζεται δίρριχτη στέγη από μπετόν με κεραμίδια.

12-13. Κοιτώνες

Δεν υπάρχουν τα κτήρια αυτά. Να αναφέρουμε γενικά για τους κοιτώνες: σε κάθε έναν έμενε μια ομάδα παιδιών η οποία είχε ένα όνομα. Κοιμόταν σε κάθε κοιτώνα 44 παιδιά τα οποία αποτελούσαν μια ομάδα. Σε κάθε κοιτώνα υπήρχαν 11 θαλαμάκια σύμφωνα με το σχεδιάγραμμα. Σε κάθε θαλαμάκι κοιμόταν 4 παιδιά, σε δύο διπλά κρεβάτια πάνω –κάτω και υπήρχε και ένα παράθυρο. Επίσης σε κάθε κοιτώνα υπήρχαν νιπτήρες, WC και ένα δωμάτιο για την υπεύθυνη της ομάδας. Αρχικά ξύλινοι τοίχοι πάνω σε τσιμεντένια βάση. Χώρος WC.

Σχέδιο κοιτώνα

14. Τραπεζαρία

Το κτήριο αυτό υπάρχει και έγινε αλλαγή της σκεπής του το 2012. Ήταν μία από τις δύο τραπεζαρίες που υπήρχαν στο χώρο της Παιδόπολης. Σε αυτή έτρωγαν τα παιδιά τεσσάρων ομάδων (τα μισά περίπου) Α΄ κοινοταρχείο → 11, 12,

13, 15 κοιτώνες και τα μισά άτομα του τεχνικού προσωπικού. Οι εργατοτεχνίτες έτρωγαν προς το δρόμο και αμέσως μετά τα μικρά παιδιά του Ιερού λόχου. Υπήρχε εσωτερική πόρτα για να ξεχωρίζουν οι χώροι. Τα παιδιά έτρωγαν από την άλλη πλευρά προς το βορρά. Μάγειρας ο Ιωάννης Νάστος. Ενιαίος χώρος με μαγειρεία, πέτρινοι τοίχοι με σοβά, ξύλινη στέγη με κεραμίδια, πέτρινα πεζούλια και πρανή.

15. Κοιτώνας

Το κτήριο αυτό υπάρχει. Εκεί ήταν ο Ιερός Λόχος (μικρά παιδιά σε ηλικία). Αρχικά ήταν ξύλινο και το 1965 έγινε όπως είναι σήμερα. Κτήριο δύο ορόφων και παλιά και σήμερα πέτρινο ισόγειο με σενάζ και πλάκα μπετόν, φέρουσα τοιχοποιία από τούβλο στον όροφο με σενάζ περιμετρικά, όπου στηρίζεται δίριχτη στέγη από μπετόν με κεραμίδια.

16. Αποθήκη τροφίμων

Το κτήριο αυτό υπάρχει και έχει χαρακτηριστεί σαν κυλικείο. Ήταν πετρόκτιστο από παλιά.

17. Ξυλουργείο

Υπάρχει το κτήριο αυτό και ήταν πέτρινο εξ αρχής. Είχε όλα τα μηχανήματα που διαθέτει ένα ξυλουργείο (κορδέλα, πλάνες κτλ). Τεχνίτης ήταν ο Φιλ. Κατσαλιάς και βοηθός ο Θαν. Νικολός. Το 1952 τα παιδιά πήραν το 1ο βραβείο ξυλοτεχνημάτων στη ΔΕΘ. Το ξυλουργείο εξυπηρετούσε τις ανάγκες της παιδόπολης σε έπιπλα και πάγκους.

18. Λουτρά

Το κτήριο αυτό υπάρχει και είναι πέτρινο. Ομαδικός χώρος λουτρών για τα παιδιά. Τα παιδιά ανά ομάδα έκαναν μπάνιο μια φορά την εβδομάδα. Πέτρινοι τοίχοι, σοβάς και ξύλινη στέγη με κεραμίδια.

19. Φούρνος

Φωτ. αρχείο Κ. Τραγανού

Δεν υπάρχει το κτήριο αυτό.

Ήταν δεξιά του δρόμου όπως κατεβαίνουμε για τα λουτρά. Έφτιαχνε ψωμί για τις ανάγκες της παιδόπολης και φαγητά φούρνου. Από το 1949 - 1960 αρτοποιός ο Βασ. Βασδόκας, 1960 - 1970 αρτοποιός ο Κων. Τραγανός, 1970 - 1972 αρτοποιός ο Βασ. Αρμενιάκος

20. Τραπεζαρία – πριονοκορδέλα

Παλιό κτήριο το οποίο υπάρχει γκρεμισμένο. Σε αυτή την τραπεζαρία έτρωγαν τα παιδιά από την Δ' τάξη και πάνω και το Διοικητικό προσωπικό. Μάγειρες για αρκετά χρόνια ο Βασ. Γκανιάτσας και ο Τηλέμαχος Καλτσώνης. Στην πριονοκορδέλα γινόταν ο τεμαχισμός ξύλων τα οποία αγοράζονταν και χρησιμοποιούνταν για τις ξυλοσομπες μέχρι το τέλος του 1960.

21. Κουνελώνας – Περιστερώνας

Το μικρό αυτό κτήριο υπάρχει. Τα παιδιά μαζί με τον κηπουρό στον ελεύθερο χρόνο πήγαιναν εκεί τάζιζαν τα περιστέρια – κουνέλια και έπαιζαν.

Διαστάσεις 2,20 μ. x 4,15μ.

Τούβλο, σοβάς, στέγη από λαμαρίνα

22-23. Κοτέτσια

Δεν υπάρχουν πια τα μικρά αυτά κτήρια, υπήρχαν τα χρόνια που υπήρχαν και τα χοιροστάσια. Εκεί εκτρεφόταν 500 κότες περίπου για παραγωγή αυγών.

24. Αντλιοστάσιο

Ο χώρος αυτός υπάρχει. Από το αντλιοστάσιο με νερό της λίμνης ποτίζονταν ο κήπος που υπήρχε δίπλα. Αυτό γινόταν περίπου μέχρι το 1965. Στον ίδιο χώρο λειτουργούσε και μετρητής για το ύψος της βροχής όπως επίσης και μετρητής για την διακύμανση της στάθμης της λίμνης.

25. Χοιροστάσιο

Δεν υπάρχει το κτήριο αυτό. Στο χώρο αυτό γινότανε η εκτροφή - μεγάλωμα γουρουνιών για παραγωγή κρέατος που προοριζόταν για μαγειρέμα.

26. Εκκλησία Αγίου Αλεξάνδρου

Η εκκλησία χτίστηκε από το 1948-1952. Εγκαίνια έγιναν το 1952 και πήρε το όνομά της η Παιδόπολη Ζηρού. Εκκλησιασμός γινότανε κάθε Κυριακή και όλες τις μεγάλες εορτές. Λειτουργούσαν συνήθως συνταξιούχοι ιερείς και μέ-

Φωτ. αρχείο Κ. Τραγανού
Γάμος στον Άγιο Αλέξανδρο

Χρυσή σήμερα έχει επισκευασθεί αρκετές φορές. Τα τελευταία χρόνια γίνονται αρκετοί γάμοι όπως και του κ. Τραγανού.

27. Νοσοκομείο

Το κτήριο αυτό δεν υπάρχει σήμερα. Ήταν δεξιά του καλντεριμιού που μας οδηγεί προς τον Άγιο Αλέξανδρο. Υπάρχουν φωτογραφίες που μας δείχνουν τον εσωτερικό και εξωτερικό χώρο του κτηρίου. Είχε βεράντα, υπόγειο και εξωτερική καμάρια. Από ιατρεία είχε οδοντιατρείο, ακτινολογικό και ένα θάλαμο απομόνωσης. Πρώτος γιατρός ήταν ο Νάκος και μετά το 1975 ο Βασ. Ντούτσης. Και οι δυο ήταν Βορειοηπειρώτες. Στο νοσοκομείο υπηρετούσαν 2 νοσοκόμες, 1 προϊσταμένη και 1 βοηθός. Ο θάλαμος του νοσοκομείου είχε 20-25 κρεβάτια.

28-29-30-31-32. Κοιτώνες

Υπάρχει μόνο το πέτρινο υπόγειο και το δάπεδο από τον πρώτο κοιτώνα ενώ οι άλλοι τέσσερις κοιτώνες δεν υπάρχουν.

Οι κοιτώνες αυτοί υπήρχαν αριστερά του δρόμου προς την λίμνη και έχουμε περιγράψει παραπάνω πώς ήταν οι εσωτερικοί χώροι αυτών. Το τούβλινο και το ξύλινο κομμάτι βρίσκονται σε επαφή με ενιαίο εσωτερικό χώρο και ξύλινη στέγη με κεραμίδια.

33. Πλυντήρια - ιματιοθήκη

Το κτήριο αυτό υπάρχει γκρεμισμένο πια. Τα πλυντήρια είχαν αποχέτευση η οποία κατέβαινε με σωλήνα στην λίμνη. Στο πλυντήριο δούλευαν 2 γυναίκες. Στην ιματιοθήκη υπήρχε ένας φύλακας, 1 βοηθός και 3 εμβάλωτριες. Φρόντιζαν για την καθαριότητα και συντήρηση των ρούχων των παιδιών. Πέτρινοι τοίχοι, σοβάς, ξύλινη στέγη με κεραμίδια και μικρή ξύλινη προσθήκη.

34. Γυναικωνίτης προσωπικού

Το κτήριο αυτό υπάρχει. Εκεί έμεναν περίπου 50 γυναίκες. Επίσης ο γυναικωνίτης είχε και 2 δωμάτια: της αρχηγού και της υπαρχηγού. Το κτήριο είναι ξύλινο όπως ήταν και παλιά. Μετά το 1970 λειτουργούσε σαν νοσοκομείο γιατί το πρώτο νοσοκομείο το ξηλώσανε και μεταφέρθηκε στην Λούτσα Πρέβεζας (κατασκηνώσεις). Ξύλινοι τοίχοι σε πέτρινη βάση.

35. Λουτρά παιδιών

Το κτήριο υπάρχει γκρεμισμένο. Καθώς δεν υπήρχαν λουτρά στους κοιτώνες τα παιδιά κάθε ομάδας, με την σειρά, έκαναν κάθε Κυριακή μπάνιο. Πέτρινοι τοίχοι με ξύλινη στέγη με κεραμίδια. Παροχή νερού, κτιστό τζάκι με δυο καμινάδες.

36. Βίλα

Δεν υπάρχει σήμερα το κτήριο αυτό. Ήταν ξύλινο και κάηκε το 1974. Φιλοξενούσε την Βασίλισσα όταν επισκεπτόταν την Παιδόπολη. Είχε ένα δωμάτιο, ένα λουτρό και ένα χωλ.

37. Τσαγκάρικο - κοιτώνας

Υπάρχει το κτήριο αυτό. Μέχρι το 1970 περίπου λειτουργούσε σαν τσαγκάρικο και μετά το 1970 μεταφέρθηκε πίσω από το γκαράζ εκεί που είναι ο πίνακας της ΔΕΗ. Το κτήριο μετά την μεταφορά του τσαγκάρικου λειτουργούσε σαν κοιτώνας. Όταν λειτουργούσε σαν τσαγκάρικο είχε 2 μηχανήματα για καινούργια παπούτσια και μπαλώματα. Είχε 2 τσαγκάρηδες τον Σπαθάρη και τον Σιαμπέκη Θεοχάρη με βοηθό τον Βασίλη Ζηκόπουλο. Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε ότι τα μεγαλύτερα παιδιά σε ομάδες 20-25 ατόμων τα απογεύματα πήγαιναν και μάθαιναν τέχνες. Τα παιδιά μαθήτευαν κυκλικά στο φούρνο, στο τσαγκάρικο, στο ξυλουργείο, στο ηλεκτρολογείο, στο μηχανουργείο και στον κηπουρό-γεωργοτεχνίτη για να δουν να προτιμήσουν και να μάθουν ότι τους ήταν αρεστό. Μικρότερη ήταν η ομάδα των παιδιών που μαθήτευαν στο φούρνο, 5 περίπου λόγω χώρου.

38. Κοιτώνας διευθυντή

Το κτήριο αυτό υπάρχει κτίστηκε την δεκαετία του '70, όταν ήρθε για πρώτη φορά άντρας διευθυντής. Είχε ένα υπνοδωμάτιο, ένα κουζινάκι και μια μικρή τουαλέτα.

39. Θέατρο

Υπάρχει στην αρχική του μορφή. Άρχισε να χτίζεται το 1952 και το 1959 ήταν τελειωμένο. Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς ολοκληρώθηκε καθώς σύμφωνα με τις μαρτυρίες του κ. Τραγανού, ο ίδιος έλειπε στη Βέροια μέχρι το 1959.

Όλες οι εκδηλώσεις-γιορτές, Χριστούγεννα, Πάσχα, Απόκριες-επέτειοι, πραγματοποιούνταν στο χώρο αυτό. Ένα δείγμα τοπικού πολιτισμού, ακόμη και σήμερα δεν συναντάμε παρόμοιο κατασκεύασμα σε όλη την Ήπειρο. Εντυπωσιακό στο μέγεθος και στον τρόπο κατασκευής. Είχε 999 βιδωμένες καρέκλες. Σε συνδυασμό με το θέατρο υπήρχε και μπάντα μουσικής. Πρώτος μουσικός ήταν ο κ. Σαράντης από την Λευκάδα. Η μπάντα αυτή συμμετείχε σε όλες τις τοπικές

εκδηλώσεις αλλά και στη γύρω περιοχή. Στης γιορτή της 25ης Μαρτίου πρωί-πρωί η μπάντα έπαιζε στις γειτονιές της Φιλιπιάδας, μετά στην παρέλαση της πόλης και αμέσως μετά στην Άρτα. Στην παρέλαση της Φιλιπιάδας πέρασαν όλα τα παιδιά της Παιδόπολης.

Το θέατρο διέθετε όλους τους χώρους που έχουν τα σύγχρονα θέατρα. Παρασκήνια, δωμάτια και εξώστη. Είχε και υπόγειο το οποίο λειτουργούσε σαν αποθήκη. Σε ένα από τα δωμάτια αυτά του θεάτρου βρέθηκε και το αρχείο της πρώην Παιδόπολης. Υπάρχουν αρκετές φωτογραφίες από τις γιορτές στο χώρο του θεάτρου.

Κατασκευή: Φέρων οργανισμός σπλισμένου σκυροδέματος με σινάζ στην οροφή και δίρριχτη στέγη από πλάκα, μπετόν και κεραμίδια.

40. Κυλικείο

Το μικρό αυτό κτήριο υπάρχει. Στην αρχική του μορφή ήταν ξύλινο και μετά το 1970 χτίστηκε όπως είναι σήμερα. Από τα μεγαλύτερα σε ηλικία παιδιά της Παιδόπολης, 3 από αυτά λειτουργούσαν το κυλικείο και τα λίγα κέρδη τα μοιράζανε στα παιδιά που δεν είχαν καθόλου χρήματα. Τοιχοποιία από τούβλο με ξύλινη μονόρριχτη στέγη με κεραμίδια.

41. Διεύθυνση Παιδόπολης

Το κτήριο αυτό δεν υπάρχει. Υπάρχει μόνο ο σωλήνας του κονταριού της σημείας. Ένα εσωτερικό σχέδιο μας δείχνει πώς ήτανε εσωτερικά ο χώρος της διευθύνσεως. Μπαίνοντας στο κτήριο πρώτα ήταν δεξιά το γραφείο του υποδιευθυντή. Μετά το γραφείο του διευθυντή. Μεγαλύτερος ήταν ο χώρος της διαχείρισης. Ένα γραφειάκι για γραμματεία και στον υπόλοιπο χώρο ο διαχειριστής, ο βοηθός του, ο λογιστής και οι τρεις βοηθοί του. Οι τοίχοι ήταν ξύλινοι με ξύλινη στέγη και ξύλινο πάτωμα. Εξωτερικά είχε πολύ ωραία πέτρινα πεζούλια.

42. Κοιτώνας ανδρών

Το κτήριο αυτό δεν υπάρχει. Εκεί έμεναν ο διαχειριστής και άλλα 4-5 άτομα. Μέχρι το 1970 περίπου λειτουργούσε έτσι. Μετά το 2000 γκρέμισαν τους 2 κοιτώνες (ξύλινους), καθώς ήτανε έτοιμοι να πέσουν. Υπερυψωμένο κτήριο πάνω σε πέτρινη βάση με ξύλινους τοίχους και ξύλινη στέγη με κεραμίδια.

43. Κοιτώνας ανδρών

Υπάρχει το κτήριο αυτό, άλλα όχι στην αρχική μορφή. Στην αρχή ήτανε ξύλινο και κοιμόταν εκεί τα άτομα του τεχνικού προσωπικού και οι εργάτες. Σήμερα το κτήριο είναι ανακαινισμένο και λειτουργεί σαν γραφείο των μελών της Π.Ο. του Κ.Π.Ε. Φιλιπιάδας.

44. Υδραγωγείο

Υπάρχει ψηλά στον λόφο, πριν μπούμε στην είσοδο της Παιδόπολης δεξιά. Έπαιρνε νερό από την πηγή της λίμνης και τροφοδοτούσε όλα τα κτήρια της Παιδόπολης. Η μεταφορά του νερού γινότανε στην αρχή με γαλβανιζέ σωλήνες οι οποίοι μετά αντικαταστάθηκαν με πλαστικούς σωλήνες.

45. Αντλιοστάσιο

Υπάρχει στην ΒΑ άκρη της λίμνης και έχει 2 ορόφους. Στο σημείο αυτό υπάρχει πηγή σε τρία διαφορετικά σημεία. Κάτω από το κτήριο ήταν ο θύλακας της άντλησης. Ο 2ος όροφος χτίστηκε το 1963 γιατί το έτος αυτό ανέβηκε το νερό της λίμνης και σκέπασε τον 1ο όροφο.

46. Κάτω φυλάκιο - Κεντρικός δρόμος

Το φυλάκιο αυτό υπάρχει ακριβώς πίσω από το ταβερνάκι στην εθνική οδό προς Ιωάννινα. Από το 1945 έως το 1949 υπήρχαν χωροφύλακες οι οποίοι φύλαγαν όσο γινόταν εργασίες στο χώρο της Παιδόπολης. Μετά το 1955 έμεναν 2 εργάτες, ο κ. Γιαννούλης και ο Άρης Γεωργακόπουλος, οι οποίοι ήταν βοηθοί του κηπουρού.

Τέλος εκτός των κτηρίων θα πρέπει να γίνει αναφορά και σε ορισμένους χώρους οι οποίοι φαίνονται και στο σχεδιάγραμμα.

Το γήπεδο ποδοσφαίρου: Υπήρχε από παλιά και είχε πέτρινες κερκίδες από το 1952. Περίπου το 1995 έγιναν οιτσιμεντένιες κερκίδες. Σήμερα το γήπεδο έχει φυσικό χορτάρι και χρησιμοποιείται από τον Εθνικό Φιλιππιάδας για προπονήσεις. Πάνω ακριβώς από το γήπεδο ήταν ο ιστός της σημαίας όπου συγκεντρώνονταν τα παιδιά

Επίσης θα πρέπει να αναφέρουμε και το σχεδιασμό του χώρου όσο αφορά τα όμβρια ύδατα, τα οποία πέτρινα αυλάκια τα οδηγούσαν στην λίμνη. Τα αυλάκια αυτά υπάρχουν και σήμερα αν και έχουν φράξει σε κάποια σημεία. Εκτός από τα όμβρια στην λίμνη καταλήγανε και τα νερά από τα πλυντήρια και τις κουζίνες. Τα υπόλοιπα κτήρια είχαν βόθρους και δεν επιβάρυναν την λίμνη.

Στο χώρο της Παιδόπολης υπήρχαν και 3 βρύσες. Δύο πάνω στο δρόμο αριστερά και η άλλη ήτανε προς το γήπεδο. Για τις ανάγκες της Παιδόπολης υπήρχε και μεγάλος κήπος, ο οποίος αρδεύονταν από τη λίμνη. Μέχρι το 1995 οι ανάγκες της Παιδόπολης για ρεύμα καλύπτονταν με ηλεκτρογεννήτριες. Στη συνέχεια ήρθε ρεύμα με δίκτυο της ΔΕΗ.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Λογότυπο Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
πρόσβαση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ΒΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Το εκπαιδευτικό υλικό εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Πράξης «Δράσεις Δια Βίου Μάθησης για το Περιβάλλον και την Αειφορία», η οποία υλοποιείται μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – Ε.Κ.Τ.) και εθνικών πόρων.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
παιδεία για όλους, μαθησιακή ευκαιρία για όλους

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ISBN: 978-618-80063-1-7